

Institutet
för mänskliga
rättigheter

Årsrapport 2023

Institutet för mänskliga rättigheter

Institutet
för mänskliga
rättigheter

© 2023 | Institutet för mänskliga rättigheter

Grafisk form: Länge Leve Kommunikation AB

Foto: Scandinav.se/Plattform (s.1, 92)
Charlotte Carlberg Bärge (sid: 4-5, 30-35,
43-47), Elliot Elliot (sid: 5), Lena Olsson Kavanagh
(sid: 21), Adobe Stock (sid: 49), Scandinav.se/
Astrakan Images AB (sid: 67), Unsplash/Joe
Dudeck (sid: 77), Pexels/Efrem Efre (sid: 112),
Unsplash/Mila Albrecht (sid: 119)

Diarienummer: 1.1.1-163/2023

Innehåll

Styrelsens förord	4
Sammanfattande inledning.....	8
Inrättandet av Institutet för mänskliga rättigheter	20
Vägen till ett oberoende institut	22
Invigningen av ett historiskt institut	31
Ett institut under uppbyggnad	36
Vägen till internationellt erkännande.....	39
Mänskliga rättigheter i det stora och lilla	42
Ledning och styrning i nybyggaranda	44
Rapporter, undersökningar och ställningstaganden	48
Rapport till FN:s kommitté om barnets rättigheter	50
Undersökning om allmänhetens syn på mänskliga rättigheter.....	55
Remissyttranden.....	61
Mänskliga rättigheter i Sverige 2022.....	66
Klimatförändringar och mänskliga rättigheter.....	69
Hot mot demokratin och rättsstatens principer	78
Ökad social ojämlikhet, diskriminering och rasism	93
Teknologisk utveckling, digitalisering och mänskliga rättigheter	113
Rättspraxis och lagändringar	120
Bilaga 1. Lag (2021:642) om Institutet för mänskliga rättigheter.....	131
Bilaga 2. Institutets ledning	134

Styrelsens förord

I denna rapport presenteras det första verksamhetsåret vid Institutet för mänskliga rättigheter. Här redovisas viktiga steg i uppbyggnaden av verksamheten vid institutet men också en överblick över några av de iakttagelser vi gjort inom området mänskliga rättigheter under 2022. Det har utan tvekan varit ett händelserikt år, med stora utmaningar när det gäller skyddet för de mänskliga rättigheterna såväl i vår omvärld som i Sverige, samtidigt som arbetet vid institutet främst har behövt fokuseras på att få till stånd långsiktiga och hållbara förutsättningar för fullgörande av verksamhetens kärnuppgifter, som en oberoende nationell människorättsinstitution enligt de så kallade Parisprinciperna.

Institutets kärnuppgifter handlar om att främja säkerställandet av de mänskliga rättigheterna i Sverige, med utgångspunkt i såväl våra grundlagar som alla Sveriges folkrättsligt bindande förpliktelser inom området mänskliga rättigheter, och med ett särskilt ansvar för funktionsrättsfrågorna. Det är ett stort uppdrag som kräver en stabil organisation, med både bred och hög kompetens bland medarbetarna, liksom stark integritet i verksamheten. I detta angelägna uppdrag har också samarbetet med andra avgörande betydelse. Det gäller inte minst civilsamhällets organisationer, men också berörda myndigheter och internationella organ. Institutet för mänskliga rättigheter är ett viktigt komplement till de myndigheter och andra organ som sedan tidigare har arbetat för att skydda och främja de mänskliga rättigheterna, och ska vara en oberoende, samlande och pådrivande kraft i det arbetet. Någon annan aktör med ett motvarande heltäckande uppdrag inom området mänskliga rättigheter har tidigare inte funnits i Sverige.

För att åtnjuta trovärdighet i uppdraget, både nationellt och internationellt, är det av stor vikt att institutet kan leva upp till den internationella standard för oberoende, bredd och effektivitet som Parisprinciperna utgör. I utvecklingen av institutets organisation och arbetsformer finns därför en tydlig målsättning om att så snart som möjligt kunna uppfylla de kriterier som krävs för att accepteras som en fullvärdig medlem – med A-status – i det internationella samarbetsorganet för nationella människorättsinstitutioner (Global Alliance of National Human Rights Institutions, GANHRI).

Under det första verksamhetsåret har mycket av det interna arbetet handlat om rekrytering, framför allt av medarbetare med olika kompetenser men också av en ordinarie direktör för institutet, som på styrelsens uppdrag ska leda den löpande verksamheten. Uppbyggnadsfasen av en ny myndighet – i detta fall med särskilda krav på oberoende från regeringen – innefattar också utarbetande och fastställande av ett stort antal styrdokument och rutiner, inte minst för att olika författningskrav ska tillgodoses. En viktig del av arbetet detta första år har också gällt kontakterna med civilsamhällets organisationer, bland annat som förberedelse för inrättandet av det råd för mänskliga rättigheter som ska finnas vid institutet.

Det faktum att institutet befinner sig i ett uppbyggnadsskede har dock inte inneburit att arbetet med kärnuppgifterna helt har fått stå tillbaka. Trots de inledningsvis mycket begränsade personalresurserna har institutet bland annat besvarat remisser, lämnat sin första kompletterande rapport till en av FN:s granskningskommittéer, påbörjat en nulägesanalys av allmänhetens kunskap om och syn på mänskliga rättigheter samt i många olika sammanhang medverkat med föredrag och seminarier om mänskliga rättigheter och institutets uppdrag.

Till institutets huvuduppgifter hör bland annat att genom granskningar och rapporter bidra till att skapa överblick över de grundläggande fri- och rättigheter som människor ska vara tillförsäkrade, och hur de i praktiken respekteras och förverkligas i vårt land. Institutet ska också lämna förslag till regeringen om de åtgärder som behövs för att säkerställa de mänskliga rättigheterna. Det säger sig självt att uppdraget förutsätter noggranna prioriteringar mellan olika frågor och problemområden, för att institutet ska använda sina begränsade resurser på bästa sätt och verkligen kunna bidra till att stärka de mänskliga rättigheterna. Det finns onekligen många områden som förtjänar att uppmärksammas, både när det gäller särskilt utsatta grupper och frågor som berör oss alla, såsom rättssäkerhet och yttrandefrihet eller tillgång till vård på lika villkor.

Till uppdraget hör också att främja information och ökad medvetenhet om de mänskliga rättigheterna. Institutets inledande undersökningar ger indikationer om att ganska många människor saknar kunskap om sina mänskliga rättigheter och inte heller vet vart de kan vända sig om rättigheterna kränks. Detta är frågor som behöver undersökas närmare, liksom frågan om olika rättigheters utkrävbarhet.

Samtidigt som mycket uppbyggnadsarbete fortfarande återstår är vi som arbetar för Institutet för mänskliga rättigheter mycket glada och stolta över det vi tillsammans har lyckats åstadkomma under vårt första verksamhetsår. Vi är övertygade om att institutet har en mycket viktig roll att fylla och ser fram emot att under 2023 få ännu bättre förutsättningar att främja säkerställandet av de mänskliga rättigheterna i Sverige.

Elisabeth Rynning, ordförande

Negin Tagavi, vice ordförande

Fredrik Malmberg, direktör

Annika Jyrwall Åkerberg

Leif Ljungholm

Niklas Martti

Titti Mattsson

Pål Wrangé

Sammanfattande inledning

Vi lever i en tid av sammanflätade globala kriser som utmanar de mänskliga rättigheterna. Den globala uppvärmningen bedöms redan nu ha allvarliga följder för livet på jorden. Coronapandemin har under tre års tid inneburit både direkta och indirekta hot mot människors hälsa och rättigheter i alla världens länder. Under 2022 ställdes Europa dessutom inför en geopolitisk kris och ett kraftigt försämrat säkerhetsläge till följd av Rysslands invasionskrig i Ukraina. Kriget har orsakat många civila dödsoffer, tvingat otaliga människor att fly sina hem och samtidigt bidragit till en global energikris, ökad inflation och försärad livsmedelsförsörjning.

I dessa tider är det viktigare än någonsin att vi bibehåller och förnyar våra ansträngningar för att säkra de mänskliga rättigheterna. I samband med kriser och snabba samhällsomvälvningar ökar risken för att människor ska utsättas för diskriminering och rättighetskränkningar. Dessutom ökar risken för att redan befintliga ojämlikheter och konflikter i samhället ska fördjupas. Mänskliga rättigheter ger oss en gemensam kompass för vilka värden som måste värnas för att vi även i turbulenta tider ska kunna bibehålla ett fritt, demokratiskt, rättvist och inkluderande samhälle.

Mänskliga rättigheter ger oss dessutom viktiga verktyg för att hantera de kriser och utmaningar som samhället står inför. Genom att garantera grundläggande fri- och rättigheter, såsom yttrandefrihet, religionsfrihet, rätten till en rättvis rättegång, rätten till utbildning, och rätten till politisk delaktighet, tar vi vara på var och ens erfarenheter och förmågor, och ökar samhällets motståndskraft.

I år är det 75 år sedan Förenta Nationerna (FN) antog den Allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna. Deklarationen tillkom som ett avståndstagande från de grymheter som begicks i samband med andra världskriget (1939-1945), inte minst den nazistiska regimens folkmord och andra brott mot mänskligheten. Men deklarationen handlade också om att komma åt krigets grundorsaker. Deklarationen väcktes av ett erkännande om att samhällen där den politiska makten inte begränsas av den enskildes rättigheter, där makthavare inte är bundna av lagen, utgör allvarliga hot mot en världsordning som präglas av fred och internationellt samarbete. Arbetet för mänskliga rättigheter kom till både för att skydda människors inneboende och lika värde och för att värna FN:s övergripande målsättningar om fred, utveckling och säkerhet.

Sverige har länge tagit en framträdande roll i det internationella arbetet för mänskliga rättigheter. I oroliga tider finns det anledning att förnya dessa ansträngningar, om än med ett mått av ödmjukhet. Att vara en ledande kraft för mänskliga rättigheter på 2020-talet handlar inte i första hand om att peka ut andra länders brister. Snarare handlar det om att visa respekt för de internationella regelverk och granskningsorgan som vi bidragit till att bygga upp, även när sådana organ riktar kritik mot oss. Om vi visar oss villiga att agera på kritiska frågor och rekommendationer från exempelvis FN:s kommittéer för mänskliga rättigheter stärker vi inte bara efterlevnaden av mänskliga rättigheter i Sverige, utan hjälper också till att stärka dessa institutioners trovärdighet när de utvärderar andra länder.

Institutet för mänskliga rättigheter etablerades den 1 januari 2022 och har till uppgift att främja säkerställandet av de mänskliga rättigheterna i Sverige. Institutets inrättande är ett viktigt steg mot ökad medvetenhet beträffande mänskliga rättigheter i Sverige, och är en tydlig markering av vikten av att vi lever upp till såväl de svenska grundlagarna som de juridiskt bindande människorättskonventioner som vi valt att ratificera. Institutet tillkom också mot bakgrund av att det tidigare saknats en aktör med uppdrag att göra oberoende analyser av utvecklingen för mänskliga rättigheter i landet och ge förslag om vilka åtgärder som kan vidtas för att stärka och främja rättighetskyddet i landet.

Som en del av det uppdraget att verka för säkerställandet av mänskliga rättigheter i Sverige ska Institutet för mänskliga rättigheter fungera som oberoende övervakningsmekanism för konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD). Konventionen omfattar en bred grupp människor som både internationellt och i Sverige är särskilt utsatta för rättighetskränkningar. Ytterst sett handlar konventionen om att skapa ett mer inkluderande och jämlikt samhälle där alla människor har rätt att leva ett värdigt liv med likvärdiga möjligheter.

Sverige har en stark tradition av demokrati och respekt för individens fri- och rättigheter. De mänskliga rättigheterna skyddas i Sverige genom såväl grundlag som vanlig lag, samt genom att Sverige tillträtt ett stort antal internationella konventioner. Under senare år har medvetenheten om mänskliga rättigheter gradvis kommit att stärkas bland jurister och tjänstepersoner i offentlig förvaltning. Mänskliga rättigheter har samtidigt blivit ett allt mer etablerat område för flervetenskaplig utbildning och forskning på högskolor och universitet runt om i landet. I den svenska offentligheten finns dessutom en stark debatt om de mänskliga rättigheterna och deras betydelse.

Samtidigt visar våra iakttagelser att Sverige inte är immunt mot de krafter som utmanar respekten för de mänskliga rättigheterna. Vår tids stora utmaningar – som exempelvis klimatkrisen, geopolitiska konflikter och demokratins tillbakagång – påverkar människors möjligheter att få sina rättigheter tillgodosedda, även i vårt land. Arbetet med mänskliga rättigheter måste ständigt utvecklas och anpassas för att möta sådana förändringar.

Den här årsrapporten har inte som ambition att ge en fullständig bild av situationen för mänskliga rättigheter i Sverige. Men det är vår förhoppning att den kan tjäna som ett underlag i samhällsdebatten och som en inbjudan till fortsatt dialog om viktiga faktorer som påverkar efterlevnaden av mänskliga rättigheter internationellt och i Sverige.

Något som årsrapporten också visar är hur mänskliga rättigheter angår oss alla. De sammanhang där respekten för mänskliga rättigheter behöver stärkas är ofta sammanhang där vi spenderar en stor del av våra liv, och där vi är som mest sårbara som människor. Det kan handla om hemmet, skolan, internet, arbetsplatsen, vårdcentralen, ålderdomshemmet eller i mötet med olika myndigheter. Det är i vardagen som mänskliga rättigheter får liv och betydelse.

Inrättandet av Institutet för mänskliga rättigheter

Årsrapporten inleds med en beskrivning av tillkomsten av Institutet för mänskliga rättigheter, dess uppdrag och organisation. Därefter redogörs för institutets arbete med att starta verksamheten och etablera hållbara och transparenta arbetssätt under det första verksamhetsåret, med fokus på dialog och samverkan med det civila samhället och andra aktörer. Kapitlet innehåller också information om institutets officiella invigning i maj 2022, samt intervjuer med anställda och styrelseledamöter som ger inblick i arbetet med att bygga upp en oberoende myndighet från grunden. En viktig bakgrund till institutets arbete är de så kallade Parisprinciperna, som antogs av FN år 1993 och som utgör minimikrav för oberoende nationella institutioner för mänskliga rättigheter. Kapitel 1 avslutas med en beskrivning av institutets arbete för att uppfylla Parisprinciperna och söka medlemskap i den globala alliansen för nationella institutioner för mänskliga rättigheter (GANHRI).

Rapporter, undersökningar och ställningstaganden

Det andra kapitlet i årsrapporten ger en sammanfattning av några viktiga rapporter och undersökningar som institutet har lämnat ifrån sig under det första verksamhetsåret. Kapitlet innehåller också en sammanfattning av institutets yttranden i samband med aktuella utredningar och förslag till lagstiftning.

Rapport till FN:s kommitté för barnets rättigheter

Institutets första omfattande analys var en kompletterande rapport till FN:s kommitté för barnets rättigheter (FN:s barnrättskommitté) som presenterades i augusti 2022. Möjligheten att lämna in kompletterande rapporter till FN:s granskningskommittéer är ett viktigt verktyg för nationella institutioner för mänskliga rättigheter. Genom sådana rapporter har institutet möjlighet att göra oberoende analyser av regeringens ansträngningar för att uppfylla Sveriges internationella åtaganden om mänskliga rättigheter.

I rapporten till FN:s barnrättskommitté lyfte institutet fram sex ämnesområden som förslag till granskningen av regeringens arbete för barnets rättigheter.

- Effekterna av covid-19-pandemin för barn
- Sveriges tillträde till det tredje tilläggsprotokollet till barnkonventionen om en individuell klagomålsmekanism
- inkorporeringen av barnkonventionen
- regeringens uppföljning av den nationella strategin för att stärka barnets rättigheter
- Barnombudsmannens oberoende
- barnets bästa i lagstiftningsprocessen.

När det gäller covid-19-pandemin är det av yttersta vikt att analysera konsekvenserna för barns mänskliga rättigheter av de olika beslut och åtgärder som vidtogs under pandemin. Därför lyfte institutet särskilt fram betydelsen av fortsatta uppföljningar och att åtgärder vidtas efter de uppföljningar som sker.

Det andra område som institutet lyfte fram i rapporten rörde Sveriges tillträde till det tredje tilläggsprotokollet till barnkonventionen om en individuell klagomålsmekanism för barn. Institutet framförde att oavsett om Sverige ansluter sig till tilläggsprotokollet är det av största vikt att barnets rättigheter är utkrävbara på nationell, regional och kommunal nivå.

Enligt regeringens strategi för det nationella arbetet med mänskliga rättigheter bör effekterna av en inkorporering och fortsatt transformering av barnkonventionen följas upp och utvärderas. En sådan uppföljning och utvärdering har ännu inte genomförts. Regeringens planerade uppföljning av strategin från år 2010 för genomförandet av barnkonventionen har heller inte genomförts, vilket institutet anmärkte på.

Institutet betonade även vikten av att Barnombudsmannen, i kraft av att vara en oberoende övervakningsmekanism av barnets rättigheter, också i realiteten har ett oberoende och tillräckliga resurser för att verka effektivt.

Slutligen lyfte institutet fram frågan om ett fortsatt systematiskt transformeringsarbete och Barnkonventionsutredningens slutsatser. Barnkonventionsutredningen hade i uppdrag att göra en kartläggning av huruvida svensk lagstiftning och praxis var i överensstämmelse med barnkonventionen.

I september 2022 medverkade institutet och Barnombudsmannen på ett möte (pre-session) hos FN:s barnrättskommitté i Genève där några av nämnda punkter diskuterades. I januari 2023 genomförde FN:s barnrättskommitté sin dialog med Sverige. I mars 2023 publicerade kommittén sina rekommendationer till Sverige. Institutet kommer att följa upp dessa rekommendationer.

Undersökning om allmänhetens syn på mänskliga rättigheter

En viktig förutsättning för att alla människor ska få sina rättigheter tillgodosedda är att de har kunskap om sina rättigheter och möjlighet att utkräva dessa. Under hösten 2022 genomförde Institutet för mänskliga rättigheter en enkätundersökning för att bättre förstå hur allmänheten ser på mänskliga rättigheter, vilka områden de anser vara viktiga, och hur de uppfattar att de mänskliga rättigheterna tillgodoses och kan utkrävas i Sverige idag. Enkäten besvarades av cirka 2200 personer i en webbpanel.

En majoritet, 63 procent, av de som svarade på enkäten uppger att de känner till sina rättigheter ganska eller mycket väl.

47 procent upplever att det finns mänskliga rättigheter som är hotade i Sverige idag. Rätten till frihet från hat, hot och våld, frihet från diskriminering och rätten till vård och omsorg är de rättigheter som flest anser vara hotade. 43 procent anser att det finns särskilda grupper av människor vars rättigheter är hotade i Sverige idag. Gruppen utrikes födda står ut som en grupp som många ser som särskilt utsatt.

Undersökningen visar att relativt få personer, fyra procent, känner sig helt säkra på vart de kan vända sig om deras rättigheter kränkts. 35 procent svarar att de inte alls känner till vart de kan vända sig och 52 procent har bara viss kunskap om det.

44 procent av de som svarat på enkäten uppger att de känner till att de kan framföra klagomål till Europadomstolen för mänskliga rättigheter medan nio

procent känner till att de kan vända sig med klagomål till några av FN:s granskningskommittéer.

På en fråga om man någon gång vänt sig till någon myndighet eller annan organisation för att man blivit utsatt för rättighetskränkningar svarar 69 procent att de aldrig fått sina rättigheter kränkta. Nio procent av de svarande uppger att de någon gång har vänt sig till en myndighet eller annan organisation för att deras rättigheter blivit kränkta. 22 procent uppger att de aldrig har vänt sig någonstans när de upplevt att deras rättigheter blivit kränkta. På den efterföljande frågan om varför man inte vänt sig någonstans, finns två återkommande svar. Dels att man upplever att det inte är någon idé att vända sig någonstans när ens rättigheter kränkts och dels att man saknar kunskap om vart man kan vända sig.

Yttranden och ställningstaganden

Att kunna reagera på utredningar och lagförslag är viktigt för en nationell institution som har i uppdrag att främja säkerställandet av mänskliga rättigheter. Genom remissyttranden kan institutet lämna synpunkter på hur olika förslag överensstämmer med regeringsformen, tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen, den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen), Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (EU:s rättighetsstadga), och andra för Sverige folkrättsligt bindande förpliktelser inom området mänskliga rättigheter.

Under året har institutet lämnat ifrån sig följande remissvar:

- Etableringsstopp för fristående skolor och fristående fritidshem med konfessionell inriktning (U2022/01678)
- Ett utökat skydd mot diskriminering (SOU 2021:94)
- Forum för levande historias framtida inriktning (Ku2021:A)
- ILO:s konvention om våld och trakasserier i arbetslivet (SOU 2021:86)
- Utökade möjligheter att använda hemliga tvångsmedel (SOU 2022:19)
- Översyn av JO-ämbetet (2021/22:URF2)
- Vår demokrati – värd att värna varje dag (SOU 2022:28)
- Bättre konsekvensanalyser (Ds 2022:22).

Samtliga remissyttranden finns sammanfattade i årsrapporten (kapitel 2) och går att läsa i sin helhet på institutets hemsida.¹

1 www.mrinstitutet.se

Mänskliga rättigheter i Sverige 2022

Det tredje kapitlet i årsrapporten fokuserar på några viktiga teman och samhällsutmaningar som påverkar förutsättningarna för mänskliga rättigheter i Sverige och internationellt. Kapitlet innehåller exempel på rättighetsfrågor som hänger ihop med dessa teman och som institutet har iakttagit i sin omvärldsbevakning under 2022. Kapitlet innehåller även en sammanställning av aktuella lagändringar och rättsfall som kan påverka människors möjligheter att få sina rättigheter tillgodosedda.

Klimatförändringar och mänskliga rättigheter

Klimatförändringar och mänskliga rättigheter hänger samman. Extrema väderhändelser och naturkatastrofer till följd av klimatförändringarna påverkar till exempel rätten till liv, mat, och hälsa. Inflytande över klimatåtgärder är också en rättighetsfråga, inte minst för dem som drabbas mest, såsom barn, unga, personer med funktionsnedsättning, personer på flykt, och urfolk som ofta lever nära naturens resurser. Under 2022 har kopplingen mellan klimatförändringar och mänskliga rättigheter blivit allt tydligare i Sverige.

För urfolket samerna påverkar klimatförändringarna redan den naturbetesbaserade renskötseln. Under 2022 infördes en konsultationsordning i frågor som rör det samiska folket. Inflytande är en central del i urfolksrätten, som utmanas i samband med ökad efterfrågan på naturresurser i den gröna omställningen. Ett exempel är bearbetningskoncessionen i Kallak/Gállok, som regeringen godkände 2022 efter en mångårig process. En rad aktörer har varnat för risken för negativ miljöpåverkan och FN-expertter har kritiserat bristande samråd med berörda samebyar, i linje med tidigare kritik mot Sverige om att inte skydda samers rätt till inflytande och medbestämmande.

I Sverige och internationellt har barn och unga tagit en framträdande roll i klimat- och miljörörelsen, inte minst med hänvisning till klimatförändringarnas konsekvenser för barn, unga och kommande generationers liv och hälsa. Ett exempel är föreningen Aurora som 2022 lämnade in en stämningsansökan mot den svenska staten. Aurora menade att statens klimatåtgärder är otillräckliga och att barn och ungas rätt till en god miljö, liv, hälsa och utveckling därmed äventyras.

Frågor om rättighetsskyddet för personer och grupper som engagerar sig i klimat- och miljöfrågor har aktualiserats under senare år både internationellt och i Sverige, bland annat vad gäller protester som använder sig av civil olydnad som metod. En grundprincip för civil olydnad är att den som utfört en olaglig

aktion bär ett rättsligt ansvar för detta. Vissa aktioner kan även få konsekvenser för andra personers fri- och rättigheter och hota samhällsviktiga funktioner. Enligt flera civilsamhällsorganisationer har det dock under senare år skett en förskjutning av vad brottsrubriceringen för civil olydnad blir, från ohörsamhet mot ordningsmakten och egenmäktigt förfarande till sabotage. Enligt flera organisationer riskerar detta att leda till påföljder som inte längre är proportionerliga till den begånga handlingen.

Hot mot demokratin och rättsstatens principer

På många platser i världen är demokratin och rättsstaten på tillbakagång, samtidigt som polariseringen mellan olika samhällsgrupper ökar. Sverige är inte immunt mot denna utveckling.

Under 2022 hölls allmänna val på nationell, regional och lokal nivå i Sverige. För första gången på 2000-talet sjönk valdeltagandet jämfört med tidigare val. Samtidigt visar en undersökning som Institutet för mänskliga rättigheter beställt att den polariserande eller främlingsfientliga retoriken var omfattande under valrörelsen. Att den svenska politiska debatten präglas av en tilltagande polarisering mellan olika grupper har tidigare påpekats av bland annat FN:s rasdiskrimineringskommitté.

En annan av grundpelarna för en livskraftig demokrati utgörs av det civila samhället. Som bland annat EU:s rättighetsbyrå, Fundamental Rights Agency (FRA), visat har civilsamhällsorganisationer på många håll i Europa fått det allt svårare att genomföra sina uppdrag på grund av både inskränkande lagstiftning och hot och attacker mot bland andra försvarare av mänskliga rättigheter och journalister.

Rätten till en rättvis rättegång är grundläggande i ett demokratiskt land. 2022 präglades av ett högt antal dödsskjutningar. Många av de åtgärder som initierats av den förra och den nuvarande regeringen mot det dödliga gängrelaterade våldet har handlat om längre fängelsestraff, fler poliser och ökad användning av hemliga tvångsmedel. Det är viktigt att följa upp effekterna av dessa regeländringar för att säkerställa en konsekvent och enhetlig rättstillämpning i domstolarna samt den enskildes rättssäkerhet.

Frågan om yttrande- och mötesfrihetens gränser aktualiserades under året bland annat genom ett antal koranbränningar. Yttrande- och mötesfrihet är grundläggande mänskliga rättigheter och bärande principer i ett demokratiskt land. I vissa fall kan dessa friheter enligt internationell rätt begränsas för att skydda

andra människors fri- och rättigheter och motverka hatpropaganda. Diskussionen om hur svensk lagstiftning och myndighetspraxis lever upp till internationella människorättsåtaganden lär fortsätta. En viktig utgångspunkt är dock att yttrandefriheten är en förutsättning för den fria åsiktsbildningen, något som i regeringsformen har angetts vara en av folkstyrelsens, det vill säga demokratins, grundvalar.

Under året kom flera uppgifter fram om att barn och ungdomar blivit utsatta för kränkningar och andra övergrepp i ungdomshem som drivs av Statens institutionsstyrelse (SiS). Bland annat har SiS användning av tvångsåtgärder ifrågasatts, till exempel användandet av så kallad avskiljningar. Det finns formuleringar i internationella regelverk som anger i vilka situationer barn och ungdomar får frihetsberövas, och hur de ska behandlas under frihetsberövandet. Situationen i de svenska ungdomshemmen har uppmärksammats och kritiserats vid internationella granskningar.

Ökad social ojämlikhet, diskriminering och rasism

Enligt flera internationella överenskommelser om mänskliga rättigheter är exempelvis rätten till utbildning, bästa möjliga hälsa, tillgång till vård och omsorg, rätten till en lämplig bostad och att delta i kulturlivet centrala mänskliga rättigheter. Under 2022 har vi noterat flera exempel på skillnader mellan olika grupper vad gäller tillgången till sådana ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, men också i fråga om utsatthet för diskriminering och kränkande behandling.

Under 2022 blev det fortsatt tydligt hur covid-19-pandemin inneburit en av vår tids största utmaningar för mänskliga rättigheter. Pandemin ställde regeringar runt om i världen inför svåra avvägningar mellan olika rättigheter och andra viktiga samhällsintressen. Spridningen av sjukdomen covid-19 innebar ett direkt och ojämnt fördelat hot mot människors rätt till bästa möjliga hälsa och orsakade stora påfrestningar på sjukvården. Samtidigt innebar de restriktioner som infördes för att stoppa smittspridningen omfattande inskränkningar i flera grundläggande fri- och rättigheter, inklusive rörelsefrihet, mötesfrihet, föreningsfrihet och religionsfrihet, samt rätten till hälsa, utbildning, arbete och deltagande i kulturliv.

I institutets rapport till FN:s barnrättskommitté 2022 lyftes rätten till utbildning för barn med funktionsnedsättning, särskilt kopplat till erfarenheter för elever med funktionsnedsättning under covid-19-pandemin. Ett generellt problem kopplat till rätten till utbildning är bristen på systematisk kunskapsinsamling om situationen för elever med funktionsnedsättning. Detta gör det svårt

att följa hur situationen för elever med funktionsnedsättning utvecklas över tid. Under 2022 tillsattes en statlig utredning som ska undersöka hur kunskapen om elever med funktionsnedsättning kan bli bättre utan att den personliga integriteten äventyras.

Rätten till bostad skyddas i bland annat regeringsformen 1 kap. 2 § och flera av FN:s konventioner på området mänskliga rättigheter. I sina senaste granskningar av Sverige har både FN:s kommitté för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (CESCR-kommittén) och FN:s rasdiskrimineringskommitté (CERD-kommittén) uttryckt oro över efterlevnaden av rätten till bostad i Sverige. Kommittéerna har bland annat efterfrågat mer information om hinder på bostadsmarknaden för afrosvenskar och andra grupper samt regeringens åtgärder för att motverka sådana hinder.

Under året har institutet även noterat fortsatta utmaningar i arbetet för kvinnors mänskliga rättigheter. Bland annat visade en rapport från Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige (ROKS) att 55 procent av alla tillfrågade kvinnor uppger att de utsatts för våld av en man någon gång efter sin 15-årsdag och att 80 procent av de tillfrågade kvinnorna mellan 18 och 25 år utsatts för sexuella trakasserier av en man. Dessutom visade resultaten en ökning av rapporterat sexuellt våld bland unga kvinnor de senaste 20 åren.

Hur Sverige tillgodoser sina människorättsliga skyldigheter gentemot de människor som omfattas av lagen (1994:137) om mottagande av asylsökande har ifrågasatts under de senaste åren av bland andra civilsamhällsorganisationer och FN:s granskningskommitté. Bland annat har nivån på dagersättning för asylsökande och personer med tillfälliga uppehållstillstånd ansetts vara för låg för att säkerställa rätten till en skälig levnadsstandard. Asylsökandes bristande rättighetstillgång har kommit i förnyat fokus under 2022 i samband med mottagandet av tiotusentals flyktingar från Ukraina.

Principen om icke-diskriminering är grundläggande i flertalet av de internationella överenskommelserna om mänskliga rättigheter. Under 2022 rapporterade Diskrimineringsombudsmannen att diskriminering och trakasserier på grund av religion utgör ett reellt hinder för individers tillgång till lika rättigheter och möjligheter i bland annat skolan och arbetslivet. Brottsförebyggande rådet (Brå) konstaterade samtidigt att afrofofi är det vanligaste motivet bland anmälda hatbrott i Sverige och att hatbrotten mot afrosvenskar även karaktäriseras av en hög förekomst av våld. I en enkätstudie som lanserades i Sverige under hösten 2022 konstaterade EU:s byrå för grundläggande rättigheter (FRA) att över 50 procent

av de tillfrågade romerna i Sverige upplevt antiziganism. Under sommaren 2022 antog regeringen fem åtgärdsprogram med syfte att motverka afrofofi, antisemitism, antiziganism, islamofobi respektive rasism mot samer för perioden 2022–2024.

En återkommande kritik från FN:s granskningsorgan rör den generella bristen på data om situationen för olika särskilt utsatta grupper i Sverige. I november 2022 kom exempelvis FN:s nyinrättade expertmekanism för att främja rasrättvisa och jämlikhet inom brottsbekämpning (Expert Mechanism to Advance Racial Justice and Equality in Law Enforcement, EMLER) till Sverige. Efter besöket uppmanade EMLER den svenska regeringen att trappa upp arbetet mot strukturell rasism och uttryckte samtidigt oro för oviljan att sammanställa data om olika diskrimineringsgrunder.

Teknologisk utveckling, digitalisering och mänskliga rättigheter

Ny teknik medför både möjligheter, utmaningar och risker för mänskliga rättigheter. Nya kommunikationsverktyg och digitala plattformar gör det möjligt att knyta kontakter, dela idéer och information. Samtidigt skapar teknisk utveckling nya risker. Ny teknik samlar bland annat in stora mängder information om personers identitet, preferenser och beteenden, vilket skapar risker för rätten till privatliv och rätten till skydd för personuppgifter.

Under 2022 har Institutet för mänskliga rättigheter noterat flera exempel på sådana risker i Sverige. Bland annat har Integritetsskyddsmyndigheten dokumenterat brister i genomförandet av den Europeiska dataskyddsförordningen (General Data Protection Regulation, GDPR), en förordning som tillkommit för att värna den enskildes rätt till personlig integritet. Under året har även Säkerhetspolisen rapporterat om främmande makters användning av digital teknik för spionage och påverkansförsök i landet, ofta med syfte att skrämja enskilda personer som bor i Sverige till tystnad.

I anslutning till den snabba teknologiska utvecklingen har institutet särskilt uppmärksammat den ökade användningen av hemliga tvångsmedel, som avlyssning, kameraövervakning och dataavläsning, vilka medför allvarliga inskränkningar i den personliga integriteten och rätten till privat- och familjeliv. Sådana inskränkningar måste stå i proportion till behov av att exempelvis förebygga brott.

Rättspraxis och lagändringar

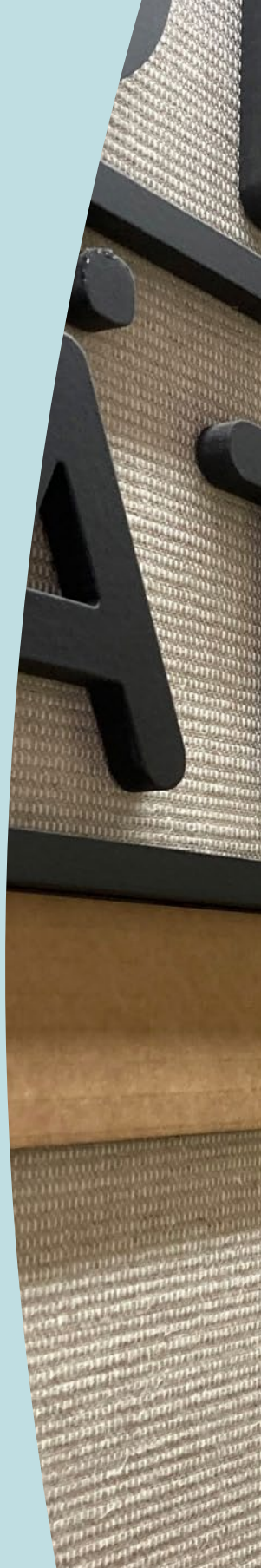
I det avslutande avsnittet av kapitel 3 beskrivs en del avgöranden i svenska och internationella instanser där frågor om Sveriges människorättsåtaganden behandlas. Där redogörs bland annat för att Högsta förvaltningsdomstolen (HFD) funnit att bärandet av klädesplagg, exempelvis huvudduk, som ger uttryck för religionstillhörighet omfattas av skyddet för yttrandefriheten i regeringsformen. Kommunala beslut om begränsningar måste därför ha stöd i lag för att vara tillåtna. I avsnittet lyfts även några ärenden som handlar om hur tolkningen av rätten till frihet från godtyckliga frihetsberövanden ska förstås. Ett HFD-avgörande behandlar huruvida tvångsvård i form av frihetsberövande av ungdomar över 18 år enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) är förenligt med Europakonventionen. Ett avgörande från Migrationsöverdomstolen handlar om hur länge ett förvarstagande enligt utlänningslagen kan pågå utan att ses som godtyckligt under Europakonventionen.

Avsnittet om rättspraxis och lagändringar innehåller även en redogörelse för bedömningar av internationella domstolar och granskningskommittéer i klagomålsärenden om Sveriges internationella åtaganden. Det handlar bland annat om två avgöranden i Europadomstolen om rätten till privat- och familjeliv. I avsnittet återfinns även redovisningar av flera avgöranden från FN:s granskningskommittéer i frågor om att återsändanden av personer till andra länder inte ska tillåtas för att personerna skulle riskera allvarliga människorättskränkningar.

I avsnittet om rättspraxis och lagändringar beskrivs också några lagändringar som har betydelse för skyddet av de mänskliga rättigheterna i Sverige. Från och med den 1 augusti 2022 ska till exempel en person kunna få skadestånd från staten eller en kommun om hen drabbats av en överträdelse av grundläggande fri- och rättigheter enligt regeringsformen.

I avsnittet beskrivs vidare införandet av ett nytt brott i tryckfrihetsförordningen som straffbelägger så kallat utlandsspioneri. Grundlagsändringen medför att den som sprider hemliga uppgifter om svenska försvarssamarbeten gör sig skyldig till brott om uppgiften allvarligt kan skada Sveriges mellanstatliga intressen och handlingen utförts i syfte gå en främmande makt eller motsvarande tillhanda. Det finns ett undantag till straffbestämmelsen som syftar till att skydda gärningar som anses som försvarliga. En annan ändring i regeringsformen som antogs 2022 handlar om att göra det möjligt genom vanlig lag att begränsa föreningsfriheten för sammanslutningar som ägnar sig åt eller understöder terrorism.

1 Inrättandet av Institutet för mänskliga rättigheter

R
M
MÄNSKI
T
TIGH

Vägen till ett oberoende institut

De mänskliga rättigheternas framväxt

De mänskliga rättigheterna har djupa historiska rötter. Idén om att alla människor är lika i värde och rättigheter går att spåra igenom flera olika filosofiska och religiösa traditioner. I tidigmodernt europeiskt tänkande blev människans naturliga rättigheter centrala inslag, även om de oftast tolkades på sätt som enbart omfattade vita, landägande och vuxna män. Under det sena 1700-talets revolutioner, i bland annat Nordamerika, Frankrike och Haiti, kom idéer om mänsklig jämlikhet och frihet att inspirera till motstånd mot imperialism, absolut envälde, slaveri och andra former av godtycklig maktutövning. Från 1800-talet och framåt gav mänskliga rättigheter kraft till rörelser mot bland annat slavhandel, tortyr, rasdiskriminering, hårda och orättvisa arbetsvillkor, samt för allmän rösträtt, utbildning och kvinnors rättigheter.²

Det nutida arbetet för mänskliga rättigheter förknippas annars mest med tiden efter det andra världskriget som slutade 1945. För 75 år sedan, år 1948, antog det då nybildade Förenta Nationerna (FN) den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna. Bakom förklaringen låg en internationellt delad avsky inför krigets grymheter och då särskilt Förintelsen och andra brott mot mänskligheten som den nazistiska regimen i Tyskland gjort sig skyldig till. Författarna till den allmänna förklaringen delade också en syn på vad som orsakat kriget. De såg att människor som saknade grundläggande friheter, trygghet och sociala skyddsnet var mottagliga för antidemokratiska rörelser och krigspropaganda. Det internationella arbetet för mänskliga rättigheter handlade därför till stor del om att skapa förutsättningar för en varaktig fred.³

Den allmänna förklaringen spänner över flera olika områden. Grunden för allt är principen om att alla människor är lika i värdighet och rättigheter och att ingen får utsättas för diskriminering på grund av exempelvis kön, hudfärg, religion eller härkomst. Deklarationen innehåller sedan ett antal artiklar som slår fast att människor har rätt till liv, kroppslig integritet och grundläggande friheter. Som samhällsmedlemmar har människor även rätt till bland annat utbildning, hälso- och sjukvård, politisk delaktighet, ett socialt skyddsnet samt

2 Se exempelvis, Miia Halme-Tuomisaari och Pamela Slotte, red. *Revisiting the Origins of Human Rights*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2015).

3 William A. Schabas, red. *The Universal Declaration of Human Rights: The Travaux Préparatoires* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), lxxxix, lxxxviii.

tillgång till ett oberoende rättsväsende. Men enligt den allmänna förklaringen har människor också skyldigheter mot andra och mot samhället. Redan i artikel 1 nämns exempelvis att människor ska handla mot varandra i en anda av gemenskap. Mänskliga rättigheter och skyldigheter förenas i samma dokument.⁴

Från politisk viljeyttring till juridik

Den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna har med tiden kommit att bli en av världshistoriens mest spridda och inflytelserika texter. Från början var den däremot inte formulerad som ett rättsligt dokument utan som en politisk viljeyttring från de stater som deltog i det tidiga FN-samarbetet. Under andra halvan av 1900-talet och början av 2000-talet kom det internationella samarbetet för mänskliga rättigheter till stor del att kretsa kring utarbetandet av rättsliga avtal, så kallade konventioner, som tydligare beskriver vad staterna måste göra för att uppfylla de mänskliga rättigheterna i praktiken.⁵

År 1950 antog Europarådet den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen). På grund av det kalla krigets låsningar dröjde det däremot fram till 1960-talet innan de första världsomfattande FN-konventionerna om mänskliga rättigheter kunde färdigställas. Förutom de generella FN-konventionerna om medborgerliga och politiska rättigheter (ICCPR, 1966) och ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (ICESCR, 1966) har FN genom åren utarbetat särskilda konventioner mot rasdiskriminering (CERD, 1965), för kvinnors rättigheter (CEDAW, 1979), mot tortyr och annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning (CAT, 1984), för barnets rättigheter (CRC eller barnkonventionen, 1989) och för rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD, 2006). En annan konvention av särskild betydelse för Sverige är EU:s stadga om de grundläggande rättigheterna (EU:s rättighetsstadga, 2007).

Mänskliga rättigheter i Sverige

Sedan slutet av 1940-talet har Sverige deltagit aktivt i utarbetandet av internationella deklARATIONER och konventioner om mänskliga rättigheter. Exempelvis bidrog den svenska FN-delegaten, Ulla Lindström, med en skrivning till den allmänna förklaringen om att rätten till politiskt deltagande främst ska förverkligas genom rösträtt i allmänna val (artikel 21).⁶ Under slutet av 1970-talet tog

4 FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna (1948).

5 För en översikt av utvecklingen av mänskliga rättigheter i FN sedan 1940-talet, se Jan Eckel, *The Ambivalence of Good: Human Rights in International Politics Since the 1940s* (New York: Oxford University Press, 2019).

6 Amendments submitted by Sweden to articles 16, 19 and 21 of the draft declaration of human rights, UN Doc. A/C.3/252 (1948), 9 oktober 1948.

Sverige och Nederländerna initiativ till vad som år 1984 blev FN:s konvention om avskaffande av alla former av tortyr.⁷ Ett mer nutida exempel är hur svenska diplomater och tjänstepersoner inom FN bidragit till att reformera FN:s system för mänskliga rättigheter, inte minst i samband med inrättandet av FN:s råd för mänskliga rättigheter år 2006.⁸

Att Sverige bidragit till och ratificerat de flesta internationella konventioner om mänskliga rättigheter har motiverats med att Sverige är en stark rättsstat där grundläggande friheter som mötesfrihet, tryckfrihet och yttrandefrihet sedan länge skyddas i grundlag. Regeringsformen 1 kap. 2 § första stycket slår fast att den offentliga makten i Sveriges ska utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet. Sverige är också en stat som tidigt lag i framkant vad gäller social och ekonomisk välfärd.

Däremot har det inte alltid varit självklart att internationella konventioner för mänskliga rättigheter ska ses som relevanta på hemmaplan, trots att Sverige bidragit till och ratificerat de flesta sådana avtal.⁹ Från statligt håll har det ibland hävdats att Sverige redan tillförsäkrar enskilda deras mänskliga rättigheter och därför inte behöver vidta ytterligare åtgärder för att uppfylla sina förpliktelser under internationell rätt. När Sverige ratificerade barnkonventionen år 1990 hävdade exempelvis en statlig utredning att svensk lagstiftning antingen redan levde upp till eller gick bortom konventionens bestämmelser och att det därför inte behövdes fler insatser för att rättigheterna skulle säkerställas i Sverige. Senare kartläggningar visade dock att det fanns behov av både lagstiftningsåtgärder och kunskapshöjande åtgärder.¹⁰

7 Hanne Hagtvedt Vik och Skage Alexander Østberg, "Sweden, Amnesty International and Legal Entrepreneurs in Global Anti-Torture Politics, 1967–1977," *The International History Review* 44 no. 3 (2022): 633-652.

8 Paul Gordon Lauren, "To Preserve and Build on its Achievements and to Redress its Shortcomings: The Journey from the Commission on Human Rights to the Human Rights Council," *Human Rights Quarterly* 29, no. 2 (2007): 307-345.

9 Johan Karlsson Schaffer, "The Self-Exempting Activist: Sweden and the International Human Rights Regime," *Nordic Journal of Human Rights* 38, no.1 (2020): 40-60. Av FN:s konventioner på området mänskliga rättigheter har Sverige ännu inte ratificerat konventionen om skydd för alla personer från ofrivilliga försvinnanden (CED) eller den internationella konventionen för skydd av migrantarbetares och deras familjers rättigheter (CMW). Sverige har heller inte tillträtt tilläggsprotokollen om individuell klagorätt för konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (CESCR) och barnkonventionen (CRC). För en aktuell sammanställning, se "Ratification Status for Sweden," Office of the High-Commissioner for Human Rights, hämtad 2 februari 2023, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=168&Lang=EN.

10 Prop. 1989/90:107, SOU 1997:116, Ds 2011:37 och SOU 2020:63.

Internationell kritik mot Sverige

En anledning till att konventioner om mänskliga rättigheter inte alltid har betraktats som inrikesrättsligt relevanta är att vi i Sverige tillämpar en dualistisk syn på relationen mellan nationell och internationell lagstiftning. Det innebär att internationella avtal inte blir juridiskt bindande inom landet förrän de gjorts om till nationell rätt. Detta görs antingen genom att konstatera att det råder normharmoni eller genom ändringar i lagstiftningen i form av transformering eller inkorporering.

Transformering innebär att innehållet i folkrättsliga avtal, till exempel en konvention, tolkas och passas in i redan befintlig lagstiftning på olika områden. Inkorporering innebär däremot att en konvention helt eller delvis fogas in i nationell rätt och då även kan tillämpas direkt av nationella domstolar och andra myndigheter. I Sverige har transformering eller konstaterande av normharmoni varit de metoder som oftast använts inom området mänskliga rättigheter.

Sverige har också haft som princip att svensk lagstiftning ska tolkas fördragskonformt, vilket innebär att svensk rätt tolkas i ljuset av Sveriges internationella åtaganden. Den fördragskonforma tolkningen har dock ofta varit bristfällig.¹¹

Över tid och som svar på ihållande kritik, från såväl civilsamhällsorganisationer som internationella granskningsorgan i bland annat FN och Europarådet, har Sverige valt att inkorporera internationella överenskommelser om mänskliga rättigheter. En milstolpe nåddes år 1995 när Europakonventionen inkorporerades i svensk lagstiftning i anslutning till det svenska inträdet i EU. Sedan 1 januari 2020 är även barnkonventionen del av svensk lag. Härigenom har samspelet mellan nationell och internationell rätt sakta kommit att förändras. Med tiden har det också blivit vanligare att svenska domstolar och förvaltningsmyndigheter använder sig av fördragskonform tolkning.¹²

Från statens sida har det även gjorts insatser för att föra in mänskliga rättigheter i det ordinarie arbetet inom kommuner, regioner och bland statliga myndigheter. År 1999 kom den första nationella strategin för genomförandet av FN:s konvention om barnets rättigheter i Sverige och en andra antogs av Riksdagen 2010.¹³ Den första nationella handlingsplanen för mänskliga rättigheter

11 Se vidare, Patrik Bremdal, "Fördragskonform tolkning", i Patrik Bremdal och Johanna Ohlsson, red. *Mänskliga rättigheter i teori och praktik: Från idé till förvaltning* (Lund: Studentlitteratur, 2021), s. 161-179.

12 Se vidare, Ove Bring, Mark Klamberg, Said Mahmoudi och Pål Wrangé, *Sverige och Folkkrätten*, 6 uppl. (Stockholm: Norstedts juridik, 2020), s. 262-268.

13 Prop. 1997/98:182 och prop. 2009/10:232.

presenterades år 2002 med syfte att skapa ett mer samlat synsätt på frågorna i Sverige.¹⁴ I samband med att en ny handlingsplan lanserades år 2006 inrättades även en nationell delegation för mänskliga rättigheter.¹⁵ I sitt slutbetänkande från år 2010 rekommenderade delegationen att det skulle inrättas en nationell institution för mänskliga rättigheter som ett led i att främja säkerställandet av de mänskliga rättigheterna i Sverige.¹⁶ Den senaste, och alltså gällande, strategin för mänskliga rättigheter antogs av regeringen år 2016.¹⁷

En nationell institution för mänskliga rättigheter i Sverige

I internationella granskningar har Sverige återkommande fått kritik för att vi har saknat en oberoende, nationell institution för mänskliga rättigheter.¹⁸ Sverige har ett flertal ombudsmannainstitutioner, exempelvis Justitieombudsmannen, Barnombudsmannen och Diskrimineringsombudsmannen. Dessutom finns regionala och lokala institutioner med uppdrag att samla arbetet med mänskliga rättigheter i olika delar av landet. Men till skillnad från ett stort antal länder runt om i världen, däribland Danmark, Finland och Norge, har Sverige fram tills nu saknat en rikstäckande och oberoende institution med ett brett mandat att främja säkerställandet av samtliga internationella konventioner på området mänskliga rättigheter som Sverige förbundit sig till.¹⁹ Avsaknaden av en nationell mänskliga rättighetsinstitution har av flera FN-organ setts som en betydande brist i det svenska ramverket för mänskliga rättigheter.

Utgångspunkten för en nationell institution för mänskliga rättigheter är de så kallade Parisprinciperna som utarbetades inom FN i början av 1990-talet. Parisprinciperna hade sin upprinnelse i en insikt om att mänskliga rättigheter ytterst sett handlar om att öka människors delaktighet, frihet och jämlikhet i de samhällen där de lever. En konsekvens av det är att arbetet med att främja de mänskliga rättigheterna i första hand bör ske lokalt och med verkligt inflytande

14 Skr. 2001/02:83.

15 Skr. 2005/06:95.

16 SOU 2010:70.

17 Skr. 2016/17:29.

18 Se bland annat rekommendationer från flera granskningsorgan i FN inför den allmänna granskningen av Sverige i FN:s råd för mänskliga rättigheter (Universal Periodic Review – UPR), UN Doc. A/HRC/WG.6/35/SWE/2 (2019), para 6.

19 Den globala alliansen för nationella mänskliga rättighetsinstitutioner (GANHRI) hade vid 2022 års slut 120 medlemmar. GANHRI bedömer att 88 av dessa fullt ut uppfyller Parisprinciperna och därmed har så kallad A-status.

från de människor som finns där, särskilt personer och grupper vars rättigheter riskerar att åsidosättas.²⁰

Parisprinciperna innehåller ett antal minimikrav som nationella institutioner för mänskliga rättigheter behöver uppfylla. Det mest grundläggande av dessa är kravet på oberoende från regeringen och andra aktörer. Oberoendet gäller såväl institutionens uppdrag och sammansättning som finansiering och arbetsmetoder. En nationell institution för mänskliga rättigheter ska ha ett brett uppdrag att, med utgångspunkt i den egna statens internationella åtaganden, främja säkerställandet av mänskliga rättigheter. Enligt Parisprinciperna ska en nationell institution för mänskliga rättigheter också ha en bred sammansättning av olika samhällskrafter som arbetar för att stärka efterlevnaden av mänskliga rättigheter. Institutionen ska ha tillräcklig offentlig finansiering för att fullgöra sitt uppdrag och får inte utsättas för finansiell kontroll som kan påverka oberoendet. En nationell mänskliga rättighetsinstitution ska också fritt kunna prioritera sina fokusområden, arbetsmetoder och former för samverkan.

Mot bakgrund av den kritik som Sverige fått i internationella sammanhang har det svenska civilsamhället under många år verkat för att Sverige skulle inrätta en oberoende nationell institution för mänskliga rättigheter i enlighet med Parisprinciperna. Påtryckningarna från civilsamhället var sannolikt en av de viktigaste anledningarna till att regeringen i mars 2018 tillsatte en utredning om ett nationellt institut för mänskliga rättigheter. Ett annat viktigt skäl var att Sverige år 2009 ratificerade FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD). Enligt artikel 33.2 i CRPD ska det i varje stat finnas en eller flera oberoende mekanismer för att främja, skydda och övervaka att konventionens bestämmelser genomförs. Den utredning som tillsattes år 2018 fick i uppdrag att lämna förslag på hur en sådan mekanism skulle kunna integreras som del av en nationell institution för mänskliga rättigheter med ett brett uppdrag.²¹

Utredningen resulterade i att regeringen i september år 2020 lade fram en proposition om att inrätta ett institut för mänskliga rättigheter i Sverige.²² Den 9 juni 2021 röstades förslaget igenom i riksdagen och institutet inrättades den 1 januari 2022.²³

20 FN:s Parisprinciper om nationella institutioner för mänskliga rättigheter, UN Doc. A/RES/48/134 (1993).

21 Ds 2019:4.

22 Prop. 2020/21:143.

23 För mer om processen med att inrätta institutet, se Institutet för mänskliga rättigheter, *Årsrapport 2022*, s. 8.

Institutets uppdrag enligt lag

Inrättandet av Institutet för mänskliga rättigheter innebar att Sverige för första gången fått en oberoende myndighet för alla frågor som rymms inom området. Enligt lagen (2021:642) ska institutet verka för att främja säkerställandet av de mänskliga rättigheterna i Sverige med utgångspunkt i såväl våra grundlagar (regeringsformen, tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen), som Europakonventionen, EU:s rättighetsstadga och andra för Sverige folkrättsligt bindande avtal inom området mänskliga rättigheter. I den uppgiften ingår ett uppdrag att fullgöra de uppgifter som en oberoende nationell mekanism har enligt artikel 33.2 i konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD).

För att fullgöra sina uppgifter ska institutet särskilt

- följa, undersöka och rapportera om hur de mänskliga rättigheterna respekteras och förverkligas
- lämna förslag till regeringen om de åtgärder som behövs för att säkerställa de mänskliga rättigheterna
- ha kontakter med internationella organisationer och även i övrigt delta i internationellt samarbete
- främja utbildning, forskning, kompetensutveckling, information och ökad medvetenhet om de mänskliga rättigheterna.

Inom ramen för sina uppgifter bestämmer institutet själv sin organisation och den närmare inriktningen av sitt arbete.

Institutets organisation

Institutet är formellt en myndighet under regeringen, men har en betydligt större frihet än andra myndigheter och bestämmer bland annat självt sin organisation och verksamhetsinriktning. Institutet leds av en styrelse som består av ledamöter med sakkunskap inom området mänskliga rättigheter, erfarenhet av kvalificerat arbete inom det civila samhället, rättsväsendet och advokatverksamhet samt akademien.

Efter ett brett nomineringsförfarande där såväl civilsamhällsorganisationer och advokatsamfundet som högskolor och universitet fick lämna förslag, utsåg regeringen i oktober 2021 sju styrelseledamöter som formellt tillträdde sina uppdrag den 1 januari 2022. I institutets första styrelse sitter Elisabeth Rynning (styrelseordförande), Negin Tagavi (vice ordförande) samt Annika Jyrwall Åkerberg, Leif Ljungholm, Niklas Martti, Pål Wrangle och Titti Mattsson.²⁴

²⁴ En presentation av styrelsens ledamöter finns i bilaga 2.

Till styrelsen hör också institutets direktör som enligt lag utses av styrelsen. Direktören leder den löpande verksamheten enligt styrelsens direktiv och riktlinjer. Direktören är myndighetschef och ansvarar för institutets löpande verksamhet.

Den 1 januari 2022 utsågs Anders Kompass till vikarierande direktör för institutet, till dess att en ordinarie direktör kunde tillträda. Rekryteringsarbetet inleddes under våren och i oktober beslutade styrelsen att tillsätta Fredrik Malmberg som institutets direktör från och med den 20 januari 2023. Under november 2022 tjänstgjorde Charlotte Palmstierna som ställföreträdande vikarierande direktör och hon utsågs av styrelsen som tillförordnad vikarierande direktör under perioden 1 december 2022 till och med den 19 januari 2023.

Rådet och artikel 33-uppdraget

Vid institutet ska det enligt lag även finnas ett rådgivande organ som ska tillföra institutet råd och stöd från det civila samhället och andra aktörers arbete med mänskliga rättigheter. I rådet ska det finnas bred representation och särskilt från organisationer som företräder personer med funktionsnedsättning. Tillsättningen av rådet har varit en prioriterad fråga under 2022 och institutet har genomfört flera dialoger med framför allt civilsamhällsorganisationer för att inhämta synpunkter och önskemål. Under hösten 2022 satte institutets styrelse som mål att rådet ska tillsättas under våren 2023, efter en öppen nomineringsprocess.

Utformningen av institutets uppgift som en oberoende nationell mekanism enligt artikel 33.2 i konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD) och hur det arbetet ska se ut i relation till institutets övriga arbete har också varit en prioriterad fråga under det första verksamhetsåret. I processen om artikel 33.2-uppdraget är det viktigt och nödvändigt med aktiv medverkan av funktionsrättsrörelsen. Det följer dels av institutets ambition att arbeta rättighetsbaserat men också av både samråds- och involveringsskyldigheten i CRPD:s artikel 4.3, och skyldigheten att se till att organisationerna blir involverade och fullt ut medverkar i uppgifterna under artikel 33.2. En fråga för fortsatt samråd med funktionsrättsrörelsen blir därför hur formerna för involvering och medverkan i den fortsatta artikel 33.2-processen bör se ut. Det är också viktigt att ta tillvara erfarenheter om samverkan som finns hos andra aktörer, som Myndigheten för delaktighet (MFD) och nationella institutioner för mänskliga rättigheter i andra länder.

Invigningen av ett historiskt institut

Äntligen! Efterlängtat! Det var två av de vanligaste kommentarerna under invigningen av Institutet för mänskliga rättigheter som ägde rum den 31 maj 2022.

I institutets lokaler hälsades gäster välkomna av vikarierande direktör Anders Kompass och styrelseordförande Elisabeth Rynning. Värmen spred sig snabbt inomhus, samtidigt som regn och rusk präglade årets sista vårdag.

Institutets stora konferensrum, som fått namnet Demokratatin, fylldes med liv och rörelse, mingel, mat och samtal till jazziga toner av en ensemble från den kommunala Kulturskolan i Lund. Samtidigt visades det digitala bildspelet ”I en surrealistisk tid”, ett konstprojekt om coronahösten 2021 som också skapats av elever i Lund. En påminnelse om den återvunna friheten och gemenskapen som vi alla, under pandemin, fått lära oss inte kan tas för givna.

Bred representation bland gästerna

Invigningens gäster hade bjudits in brett från hela Sverige för att representera människor som verkar för mänskliga rättigheter på olika sätt i yrkesliv och vardagsliv. Här deltog representanter från civilsamhället, såsom religiösa samfund, ideella organisationer, funktionsrättsrörelsen och Sveriges nationella minoriteter. Även förtroendevalda och tjänstepersoner från nationell och lokal nivå, universitet och högskolor, fackliga organisationer och medier.

Scenprogrammet inleddes med Katarina Barruk, sångerska, pianist och jojkare från Umeå, som framförde musik på umesamiska tillsammans med Arnjolt Nordvik på gitarr. En musikalisk upplevelse som berörde många deltagare i publiken.

– Jag måste bara hämta andan, det är säkert fler av er som måste det. Wow!, inledde Negin Tagavi, institutets vice ordförande och eftermiddagens moderator.

Hon fortsatte att välkomna invigningens hedersgäst, dåvarande kulturminister Jeanette Gustafsdotter, upp på scen.

Kulturministern inviger institutet

Den dåvarande kulturministern Jeanette Gustafsdotter inledde sitt tal med att betona betydelsen av institutets inrättande och att blicka ut i världen.

– I dessa tider är mänskliga rättigheter, upprätthållna av en regelbaserad världsordning, viktigare än någonsin. Om vi behövde en påminnelse om varför detta är viktigt, har Rysslands brutala aggression mot Ukraina gjort det tydligt.

Elisabeth Rynning om samhällets utsatta grupper

Institutets styrelseordförande Elisabeth Rynning lyfte i sitt tal hur lyckligt lottade Sveriges invånare är som lever i ett land där välfärd, demokrati och rättssäkerhet ses som en självklarhet för de flesta. Samtidigt påpekade hon att en mer splittrad bild framstår när systemet

granskas i sömmarna och att många utsatta grupper inte kommer i åtnjutande av det fulla rättighetsskyddet.

– Det kan gälla barnen eller våra äldre, personer med funktionsnedsättningar, migranter, människor som av olika skäl hålls frihetsberövade, minoritetsgrupper av skilda slag. Det utanförskap

som vi ser i delar av samhället är ett demokrati-problem som måste tas på allvar.

Rynning fortsatte att tala om hur institutet ska bidra till att ge en överblick och helhetsbild av de grundläggande fri- och rättigheterna i Sverige, och hur de i praktiken realiseras i människors vardag.

– Vi kommer ibland att uppfattas som obehäva, men vi ska alltid vara sakliga, seriösa och tillförlitliga med väl underbyggda ställningstaganden. Institutet är i början av en spännande resa och jag hoppas att ni alla vill följa oss på den, avslutade hon.

Kulturministern fortsatte sedan att prata om Sveriges långa tradition av stark respekt för de mänskliga rättigheterna, och som en förebild bland många länder. Men att detta inte innebär att vi är ofelbara, då både internationella och nationella granskningar återkommande lyfter områden som kan förbättras.

– Vi är inte klara. Vi kan inte luta oss tillbaka. Arbetet med mänskliga rättigheter måste fortsätta och utvecklas. Det måste bedrivas långsiktigt, strukturerat och systematiskt. En central del i denna struktur är inrättandet av en oberoende nationell institution för mänskliga rättigheter, i enlighet med Parisprinciperna, sa hon.

Slutligen betonade kulturministern institutets unika roll och oberoende.

– Institutet kommer att granska, inte minst, regeringens arbete med en kritisk, fristående blick. Jag ser fram emot att framöver kunna ta del av analyser, rapporter och inte minst förslag för att kunna göra Sverige ännu bättre.

Därefter klippte kulturministern invigningsbandet.

” Vi kommer ibland att uppfattas som obehäva, men vi ska alltid vara sakliga, seriösa och tillförlitliga med väl underbyggda ställningstaganden ”

Elisabeth Rynning

Institutet välkomnas till MR-staden Lund

Invigningsceremonins tredje talare var Philip Sandberg (L), vid tidpunkten kommunstyrelsens ordförande i Lund, som uttryckte sin stolthet över att få hälsa institutet och dess gäster välkomna till staden.

Kommunstyrelsens ordförande talade om Lund som ett nav och kluster för mänskliga rättigheter med viktiga historiska kopplingar till rättighetsfrågor. Han berättade hur Lund blev Nordens första MR-stad och om det regionala samarbetet bakom regeringens beslut att placera Institutet för mänskliga rättigheter i staden.

– Vi var några olika aktörer som såg att är det någon plats som lämpar sig väldigt väl för ett institut för mänskliga rättigheter så är det just Lund. Vi krokade arm; Raoul Wallenberg Institutet, Lunds kommun, Lunds universitet, Malmö universitet, Malmö stad, Region Skåne och civilsamhället och fick ett enormt gensvar från Lundaborna, sa han.

Katarina Barruk om kampen för sitt språk

Artisten Katarina Barruks andra framträdande i programmet var ett vittnesmål om hur det känns att vara en minoritet i den svenska majoriteten, men också att vara en minoritet i den samiska minoriteten.

– I skolan fick jag kämpa mycket för att få undervisning på samiska, och alla vänner pratade svenska. Så jag brukade bara prata samiska hemma med min familj. Och då blir det som att man bär på ett helt språk och en hel identitet och kultur som de runtomkring mig inte vet så mycket om. Och då kan det kännas som så här; känner dom mig egentligen, vet de ens vem jag är? ”

Barruk tog med publiken till Västerbotten på en tidsresa genom sitt liv, barndom och uppväxt. Hon lyfte några avgörande milstolpar i kampen för rätten till sitt språk, vilket resulterat i att umesamiskan i dag erkänns som det fjärde samiska språket.

– Den 6 april 2016 var en historisk dag här i Sverige, för då fick vi ett nytt skriftspråk som vi kan använda oss av. Då blev den umesamiska ortografin äntligen godkänd. Men det hade varit en lång kamp för att få till. Jag har många gånger i mitt liv, ända sedan jag var liten, fått höra; ”Nej, ditt språk är inte godkänt”. Som att andra ska godkänna mitt språk. Vadå, tror ni att jag hittar på eller? Att jag bara låtsaspratar?, sa hon.

Civilsamhällets samverkan för ett institut

Varför ett institut som ska klaga på Sverige? Vad har mänskliga rättigheter för betydelse? Och finns det verkligen problem i Sverige? Det beskrev Mia Ahlgren som tre vanligt förekommande frågeställningar hon mött i sitt arbete på Funktionsrätt Sverige. Hon berättade hur ett flertal organisationer från civilsamhället gått samman för att driva frågan om ett svenskt institut för mänskliga rättigheter och vilka reaktioner det väckt i processen.

– Äntligen är det ordet som vi delar och väntat på så länge. (...) Ett annat ord, som Katarina Barruk också nämnde, är att kämpa. Och det har varit en kamp. Och det har funnits motstånd. Och det motståndet har ibland kommit från håll där vi inte alltid förväntat oss det, berättade hon.

Ahlgren fortsatte att exemplifiera problem som existerar för personer med funktionsnedsättning i Sverige. Som att kunna utkräva individuella rättigheter och rättvisa genom att klaga och överklaga till domstol när samhället brustit i sitt stöd. Hon lyfte också valåret och funktionsnedsattas möjligheter att kunna delta i den demokratiska processen på lika villkor. Slutligen nämnde Ahlgren också konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD), som Sverige ratificerade 2009.

– När vi i civilsamhället samarbetade nyligen för att granska den här konventionen tillsammans, så kom vi fram till en lista med 134 rekommendationer. Den första och hittills enda rekommendationen som har genomförts är just inrättandet av Institutet för mänskliga rättigheter, sa hon.

Mänskliga rättigheter som grundbulten för fred

FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna var grunden för ett samtal mellan vikarierande direktör Anders Kompass och Göran Rosenberg, författare och journalist. Men framför allt var det ett citat av Eleanor Roosevelt, från deklarationens 10-årsdag 1958, som stod i centrum för diskussionen. I citatet lyfte Roosevelt, tidigare ordförande för FN:s kommission för mänskliga rättigheter, hur det först och främst är i vardagslivet som mänskliga rättigheter får liv och betydelse.

– Jag har refererat till Eleanor Roosevelt många gånger under alla år som jag jobbat för FN och mänskliga rättigheter, på många platser runtom i världen och i situationer där det har varit väldigt svårt att känna hopp om framtiden, inledde Anders Kompass.

” Om mänskliga rättigheter inte kan upprätthållas på den minsta nivån, så spelar det ingen roll vad som står i de stora deklarationerna. ”

Göran Rosenberg

Göran Rosenberg fortsatte att tala om bakgrunden till deklARATIONEN om de mänskliga rättigheterna; om andra världskriget, Förintelsen och erfarenheten av det totala förnekandet av mänskligt värde.

– Om mänskliga rättigheter inte kan upprätthållas på den minsta nivån, så spelar det ingen roll vad som står i de stora deklARATIONERNA. (...) Jag har skrivit ganska många gånger att en rättighet är aldrig mer värd än skyldigheten att respektera den. Finns inte den skyldigheten så spelar det ingen roll vad som står i deklARATIONER, det måste omsättas i praktiken. Och när det gäller de flesta människor så måste det omsättas väldigt nära deras liv, sa Rosenberg.

Samtalet kom också att anknyta till Rysslands angreppskrig mot Ukraina och hur respekten för de mänskliga rättigheterna är grundbulten för fred i världen. Som barn till förintelseöverlevare avslutade Göran Rosenberg samtalet med att reflektera över hur den erfarenheten påverkat hans förhållningssätt till de mänskliga rättigheterna.

– Det har präglat mig i den meningen att jag alltid varit ganska känslig för hur skört det här är. Skörheten i vår civilisation, den är där. Vi måste hela tiden underhålla den, den måste underbyggas. Och jag tror att vad som nu har skett är en påminnelse om att det måste ut till de enskilda människorna som Eleanor Roosevelt säger, ut!

Spoken word med Sara Nazari

Sara Nazari avrundade eftermiddagen med sin spoken word-poesi och dikten "Om dom frågar". Negin Tagavi välkomnade henne upp på scenen med följande beskrivning:

– Med sin sylvassa nyansering har hon lyckats hitta ord för att beskriva mellanrummet och känslan bakom de tunga paragraferna som vi ofta lutar oss mot i vårt arbete. Hon är snart färdig jurist, hon är poet, hon vill göra världen till en bättre plats, hon ser människor, hon står för hopp, kärlek, eld och glöd.

Sara Nazari startade sin poetiska bana i den Stockholmsbaserade rörelsen Revolution Poetry och blev uppmärksammad när hon uppträdde som en mellanakt i Melodifestivalens final våren 2022. Med kurdisk bakgrund har hon också personliga erfarenheter av mänskliga rättigheters betydelse i praktiken. Hennes diktläsning berörde krig, flykt, faderns död, mammans kärleksfulla uppoffringar, fattigdom, brist på valmöjligheter och barns olika förutsättningar i livet. Hon avslutade invigningen av Institutet för mänskliga rättigheter med följande ord:

– Jag må säga att jag är trött på att kämpa, att jag vill flyta, men det är bara för att jag är en konsekvens av överlevarna, så jag får leva och ta, tiden för givet. För det var väl ändå målet, att ge nästkommande lite bättre. Men blev det såååå mycket bättre? Det finns en skönhet i glöden, men glöden kan bränna en. Kämpar vi för världen, eller har vi lärt oss att kämpa för oss själva?

Ett institut under uppbyggnad

Att bygga en oberoende myndighet

Lagen (2021:642) om Institutet för mänskliga rättigheter är grunden och ramen för institutets arbete. Men för att en myndighet ska komma till liv räcker det inte med en lag och ett offentligt anslag. Det krävs till exempel lokaler, it-system, diarium och system för ekonomihantering, liksom styrdokument och rutiner för ett flertal områden. Och framför allt krävs det människor med kompetens att genomföra uppdraget i sin helhet.

För att uppfylla kravet på oberoende valde utredningen bakom institutet att enbart fatta de absolut nödvändiga besluten för att institutet skulle kunna påbörja sin verksamhet 1 januari 2022. Detta innebar att en stor del av det första verksamhetsåret ägnades åt såväl utarbetande av grundläggande styrdokument som rekrytering av administrativ personal, sakkunniga och kommunikatörer. Vid årets slut 2022 bestod personalstyrkan av totalt 18 personer med erfarenhet från framför allt offentlig förvaltning, civilsamhället, akademin och internationella organisationer.²⁵

Dialog och samverkan

Det har rått bred enighet inom institutets ledning om att uppbyggnaden av organisationen behöver ta tid. För att institutet ska bli transparent, effektivt och trovärdigt behöver det först finnas en stabil organisation som grund. Det behövs också välutvecklade arbetsmodeller för bland annat dialog och samverkan, omvärldsbevakning, prioritering och analys av rättighetsfrågor.

Samtidigt kan en nationell institution för mänskliga rättigheter aldrig stänga dörren till omvärlden. Medan institutet byggs upp har det varit en av dess viktigaste uppgifter att inleda dialog med civilsamhällsorganisationer och andra aktörer inom olika rättighetsområden. Dessa dialoger har varit viktiga för att informera om institutets mandat och uppdrag, samt hur uppbyggnaden av organisationen fortskrider. Men framför allt har dialogerna gett möjlighet att inhämta olika aktörers syn på angelägna människorättsfrågor och diskutera hur fortsatt samarbete kan se ut.

25 Se även, Institutet för mänskliga rättigheter, *Årsrapport 2022*, s. 8-15.

Det första organiserade dialogtillfället ägde rum i mars 2022 då institutet träffade organisationer som företräder personer med funktionsnedsättning i Stockholm. Vid det tillfället diskuterades även hur institutet ska hantera uppdraget att fungera som en nationell övervakningsmekanism enligt artikel 33.2 i konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD).

I april träffade institutet MR-nätverket, en samling civilsamhällsorganisationer som koordineras av FN-förbundet. I maj deltog institutet vid ett seminarium som MR-fonden anordnade om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter samt Sveriges rapportering till FN. Kort därefter träffade institutet ett antal barnrättsorganisationer för att bland annat diskutera fortsatt dialog och granskningen av Sverige i FN:s kommitté för barnets rättigheter (se kapitel 2).

I juni, strax efter invigningen i Lund, gjorde institutet en resa till Jokkmokk och Kiruna för att inleda dialogen med samiska organisationer och företrädare. Under hösten 2022 fortsatte institutet att etablera kontakter med bland annat antidiskrimineringsbyråer, kvinnorrättsorganisationer, organisationer som företräder romer, tornedalingar, sverigefinnar och hbtqi-personer.

Vid sidan av dialoger med civilsamhällsorganisationer har institutet under sitt första verksamhetsår haft kontakter med forskargrupper vid bland annat Luleå tekniska högskola, Umeå universitet, Uppsala universitet, Stockholms universitet och Lunds universitet. Institutet har även haft kontakter med ett flertal myndigheter med angränsande uppdrag, däribland Barnombudsmannen, Diskrimineringsombudsmannen (DO), Forum för levande historia (FLH), Myndigheten för delaktighet (MFD), Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor (MUCF) och Jämställdhetsmyndigheten. Institutet har också deltagit i fyra regionala konferenser om mänskliga rättigheter runt om i landet och där samverkat med länsstyrelserna, Uppsala universitet och Sveriges kommuner och regioner (SKR). Institutet har inom ramen för konferenserna träffat en rad kommuner, regioner, myndigheter och civilsamhällsorganisationer.

Under våren 2022 har institutet medverkat på två möten inom ramen för det nationella nätverket för mänskliga rättigheter där personer som arbetar med människorättsuppdrag inom Raoul Wallenberg Institutet (RWI), länsstyrelserna, universitet och högskolor, civilsamhälle, statliga myndigheter, kommuner, regioner och Sveriges kommuner och regioner (SKR) deltar. Nätverket har sammankallats av RWI och länsstyrelsen i Dalarna. Under 2023 kommer Institutet för mänskliga rättigheter att ta över ansvaret för att sammankalla nätverket.

Institutet för mänskliga rättigheter har även haft tät kontakt med andra nationella institutioner för mänskliga rättigheter, och då inte minst de norska och danska instituteten, för att få råd och stöd i frågor som rör organisation, internationellt samarbete och prioritering av rättighetsområden. I oktober 2022 beviljades institutet medlemskap i det Europeiska nätverket för nationella mänskliga rättighetsinstitutioner (European Network of National Human Rights Institutions, ENNHRI) och kunde därmed också delta i nätverkets årliga möte i Bryssel i november.

Ett konkret exempel på värdet av dialog och samverkan med andra aktörer var den rapport som Institutet för mänskliga rättigheter lämnade in till FN:s barnrättskommitté i augusti 2022. Rapporten, som togs fram efter ett par månaders intensivt arbete under senhösten och sommaren, blev institutets första yttrande till en av FN:s granskningskommittéer på området mänskliga rättigheter. Till grund för rapporten låg ett nära samarbete med Barnombudsmannen samt underlag från ett flertal andra myndigheter och organisationer. I september deltog en delegation från institutet vid kommitténs förberedande möte i Genève och kunde där framföra institutets iakttagelser om utvecklingen för barns rättigheter i Sverige (för en sammanfattning, se kapitel 2).

Kontakt med enskilda och nulägesanalys

Institutet för mänskliga rättigheter har inte mandat att pröva enskilda klagomål, men den information som institutet får genom samtal och kommunikation med enskilda rättighetsbärare är ett viktigt bidrag i arbetet med att följa situationen för mänskliga rättigheter i Sverige. Institutet har under året mottagit både brev, e-post och samtal från enskilda. För den enskilde är det av vikt att kunna utkräva sina rättigheter och här har Institutet för mänskliga rättigheter, i likhet med övrig svensk förvaltning, en uppgift att lämna den enskilde sådan hjälp att han eller hon kan ta till vara sina intressen.

Under hösten 2022 påbörjades även en nulägesanalys om allmänhetens syn på och upplevelser av mänskliga rättigheter i Sverige. En enkätundersökning genomfördes med hjälp av en webb-panel för att undersöka allmänhetens kunskap om mänskliga rättigheter och hur de upplever tillgången till information om dessa rättigheter. Frågor ställdes också om vilka rättighetsområden som de anser vara särskilt viktiga, samt hur de upplever att mänskliga rättigheter tillgodoses och kan utkrävas i Sverige. Enkäten kommer att kompletteras med andra undersökningsmetoder exempelvis intervjuer och större dialoger (för preliminära resultat och slutsatser, se kapitel 2). Under 2023 kommer en särskild rapport tas fram där undersökningen presenteras i sin helhet.

Vägen till internationellt erkännande

Institutet för mänskliga rättigheter inrättades med syfte att skapa en oberoende nationell institution för att främja säkerställandet av mänskliga rättigheter i Sverige. En central del av det syftet är att leva upp till de krav på oberoende och effektivitet som anges i Parisprinciperna.

Parisprinciperna är även grunden för ett internationellt samarbetsorgan för nationella mänskliga rättighetsinstitutioner: Global Alliance of National Human Rights Institutions (GANHRI). Det är GANHRI som avgör om en nationell institution uppfyller principerna, varvid det tilldelas medlemskap och så kallad A-status. Beslutet baseras på ett ackrediteringsförfarande, där GANHRI:s egen ackrediteringskommitté gör en noggrann prövning av den berörda institutionens konstituerande lag och verksamhet.

För att kunna ansöka om medlemskap och A-status finns det alltså ett antal kriterier uppställda av GANHRI som Institutet för mänskliga rättigheter måste uppfylla. Ett sådant krav är att institutets uppgifter och oberoende ska vara reglerade i lag eller grundlag. Ett annat krav är att institutet kan bevisa att verksamheten bidrar till en större medvetenhet och respekt för de mänskliga rättigheterna bland allmänheten, samtidigt som den tar sig an utbredda kränkningar, exempelvis genom tematiska undersökningar och offentliga rapporter. Institutet bör vidare kunna uppvisa att det har spelat en aktiv roll i både förberedelsefasen och uppföljningen av de internationella granskningsorganens eventuella bedömningar av svenska förhållanden.

GANHRI har vidare, i sina bedömningar av andra nationella institutioner för mänskliga rättigheter, angett att det bör framgå i lag att årsrapporten ska behandlas i parlamentet. Det har även ställt upp krav på att nominerings- och tillsättningsprocessen av ledande beslutsfattare ska vara bred och transparent och att även detta ska regleras i lag. Den svenska lagstiftningen har tydliga krav på vilka aktörer som ska tillåtas nominera ledamöter till styrelsen, men säger nästan ingenting om hur nomineringsprocessen ska gå till.

Institutet kommer att göra en samlad analys av i vilken utsträckning institutet uppfyller Parisprinciperna. Vi kan dock, som ovan beskrivits, redan nu se att det finns frågor som vi vill göra regeringen uppmärksam på, exempelvis:

- att det bör framgå i lag att årsrapporten ska behandlas av riksdagen
- att både nominerings- och tillsättningsprocessen för ledande beslutfattare ska regleras i lag.

A-status som målsättning

Den 24 oktober 2022 fattade institutets vikarierande direktör på styrelsens uppdrag beslut om att den fortsatta organisationsutvecklingen av institutet ska drivas i enlighet med Parisprinciperna, med målet att bygga ett starkt och oberoende institut med ambition att kunna söka och erhålla A-status inom två år. Genom beslutet inrättades en tvärssektoriell arbetsgrupp, som består av företrädare från olika verksamheter på institutets kansli.

Arbetsgruppen har två uppdrag. Till en början ska den se till att det genomförs en grundlig analys av på vilket sätt institutet uppfyller Parisprinciperna. Den kommer bland annat att titta på det lagstadgade mandatet, tillsättningen av institutets ledning, utredarnas befogenheter, undersökningarnas inriktning, interaktionen med FN-systemet, civilsamhällets inflytande, personalens sammansättning, årsrapportens mottagande, finansieringens förutsebarhet och institutets tillgänglighet.

Analysen kommer att ligga till grund för ett seminarium med experter och utomstående intressenter i syfte att identifiera insatser för en A-status-strategi. Insatserna ska planeras med ambition om att ackreditering ska kunna ske i samband med att Sverige nästa gång granskas av FN:s universella granskningsmekanism (Universal Periodic Review – UPR). Den granskningprocessen inleds år 2024 och når sin höjdpunkt med en offentlig session i FN år 2025.

Styrelsens beslut om att institutet aktivt ska verka för att uppfylla Parisprinciperna har betydelse för såväl yrkesetik som arbetssätt. Institutet strävar efter att Parisprincipernas betoning av oberoende, effektivitet, mångfald, tillgänglighet och delaktighet ska tillämpas i alla delar av verksamheten. Det betyder bland annat att institutets integritet värnas, samtidigt som utomstående experter och civilsamhället tillfrågas i relevanta delar av arbetet.

Mänskliga rättigheter i det stora och lilla

Ett spännande drömjobb – men samtidigt otydligt, svårt och en enorm utmaning. Så beskriver institutets första medarbetare Anna Andersson arbetet med att bygga upp en ny oberoende myndighet från grunden.

Med ansvar för bland annat rekrytering och arbetsmiljö ser hon också den viktiga kopplingen mellan mänskliga rättigheter (MR) och human resources (HR) för att institutet ska lyckas med sitt framtida uppdrag.

Den 6 september 2021 anställdes Anna Andersson, institutets första medarbetare, som HR-specialist. Hennes fysiska arbetsplats blev då Skånska Hovrätten i Malmö, där Regeringskansliet delar lokaler med verksamheten för statliga utredningar med regional anknytning. Med övriga utredarkollegor i Stockholm blev det, till en början, många resor till huvudstaden och digitala möten på Skype.

– Det har varit så otroligt spännande att få vara med och bygga upp en ny organisation med just det här mänskliga rättighetsuppdraget. Jag hade inte ens kunnat drömma ihop det! Ända sedan jag var liten har jag haft ett stort engagemang för människors lika värde. Så när jag såg jobbet på Platsbanken tänkte jag: Vilket jobb!

Psykologisk trygghet för samarbete

Att bygga upp en ny organisation från grunden har dock visat sig kräva mer arbete än vad Anna

Andersson någonsin kunde ana. Detta då exakt allt som redan finns på plats i en etablerad organisation saknas, och där stort och smått hela tiden måste lösas samtidigt. På grund av myndighetens oberoende kunde regeringens utredning inte heller föregå institutets styrelse och direktör, vars rekrytering och ansvarsområde regleras enligt lag.

– I vanliga fall byggs organisationer på ett annat sätt – först anställs chefer och sedan personal. Här har vi fått göra tvärtom. Vi har också blivit diversearbetare och fått hugga in där det behövs. Att hitta och definiera rollerna i organisationen är en stor utmaning för alla.

I processen har Anna Andersson också kommit till insikt om hur mycket MR och HR hänger samman och att de främsta uppgifterna, i en uppbyggnadsfas, handlar om att skapa rätt förutsättningar för psykologisk trygghet i en otydlig situation.

– Det handlar inte bara om att rekrytera rätt kompetens utan att också få människor att samarbeta bra tillsammans. Det är viktigt att institutet skapar en arbetsplats där alla känner sig inkluderade.

Kaffekris och kreativa lösningar

En av de 17 anställda som Anna Andersson hjälpt till att rekrytera till institutet är Ola Hallström, it- och kontorsserVICETekniker, som blev den första personen att tillträda sin tjänst den 1 december 2021. Han blev då också den första operativa medarbetaren på plats i institutets lokaler i Lund.

Från början var delar av verksamhetslokalen avstängd för renovering och det enda som fanns på plats var mattor och nymålade väggar. Ola Hallström satt på golvet och jobbade och var ensam på kontoret den största delen av tiden.

– Det fanns ingenting i lokalerna, det kändes tomt och överkligt. Det var ganska svårt och abstrakt och jag visste inte riktigt vad som förväntades av mig. Men jag fick börja sy ihop allt och skapa mig en egen uppfattning av vad som behövde göras, säger han.

I takt med att leveranser anlände började Hallström montera möbler, sätta upp en telefonväxel, beställa telefonabonnemang och serienummer och skapa ett nätverk för Wi-Fi. Han tog själv med sig en hylla hemifrån, för att lokalvårdaren skulle kunna förvara sin utrustning någonstans, och hittade andra kreativa lösningar för att möta de behov som uppstod i takt med att kollegorna blev fler på kontoret. Som det stora behovet av kaffe!

– Det blev för dyrt att köpa kaffe ute hela tiden så vi försökte beställa en kaffemaskin, men det gick inte då vi saknade ett organisationsnummer och var så nystartade att det inte kunde göras en kreditbedömning.

Ola Hallström besökte då ett lokalt företag i Lund som hjälpte till att beställa och fakturera en kaffebryggare till institutet. Det möjliggjordes genom att senarelägga faktureringsdatumet tills organisationsnummer var registrerat.

– De var snälla och litade på mig och ordnade så att vi kunde bli faktureringskund, utan att kontrollen kunde göras. Kaffefilter och kaffe tog jag med mig hemifrån, eftersom vi inte kunde handla det heller. Så hade vi löst den akuta kaffesituationen!

På samma sätt kunde en enklare skrivare inhandlas, som registratören behövde för att kunna utföra sina arbetsuppgifter. Den placerades på en papperskartong som fick fungera som ett tillfälligt bord.

– Allt har gått smidigt och rullat på bra. Fördelen med att starten har skett så lugnt och successivt är att vi har haft tid att prata och resonera oss igenom allt tillsammans. Det har också varit skönt att få vara med och bestämma sina egna rutiner, säger Ola Hallström.

Ledning och styrning i nybygggaranda

Som tre av åtta styrelsemedlemmar har Elisabeth Rynning, Niklas Martti och Annika Jyrwall Åkerberg haft ett roligt, utvecklande och arbetsintensivt år. Likt nybyggare har de fått ta sig an uppdragets alla utmaningar och 20 möten senare är de stolta över vad de lyckats åstadkomma under 2022. En framgångsfaktor har varit det goda lagarbetet där olika perspektiv och erfarenheter varit centralt.

Styrelseordföranden som är van vid att vara obekväma

Med bakgrund som chefsJO (justitieombudsman) bedömdes Elisabeth Rynning som en lämplig ordförande för institutets styrelse. Ett förtroende som hon känner sig hedrad över. Att fokusera på institutets långsiktiga trovärdighet, oberoende och relevans ser hon som sin viktigaste uppgift.

I slutet av oktober 2021 utsågs alla styrelseledamöter för institutet och började genast arbeta, redan innan de formellt tillträdde sina uppdrag den 1 januari 2022. På grund av pandemitider fick mötena inledningsvis hållas digitalt och det var först den 24 februari, på styrelsens sjätte möte, som alla medlemmar kunde träffas fysiskt. För många ledamöter var det också det första mötet med medarbetarna i institutets lokaler i Lund.

Vilka var de första uppgifterna som styrelsen fick ta tag i?

– En viktig uppgift blev att snabbt rekrytera en vikarierande direktör till institutet som skulle vara på plats från start. Tillsättandet av Anders Kompass blev ett av styrelsens första beslut. Vid samma möte beslutade vi också om en arbetsordning, samt utsåg styrelsens ordförande och vice ordförande. Den första tiden handlade mycket om planering av verksamheten och att få viktiga styrdokument på plats.

Hur tänkte ni när ni planerade ert arbete framåt?

– Vi var medvetna om att institutets uppbyggnadsfas skulle ta tid samtidigt som vi alla ville verka för att nå dess fulla kapacitet så snabbt som möjligt. Därför kom vi från början överens om ledorden oberoende, samverkan, transparens och trovärdighet och att uppbyggnaden inte fick ske på bekostnad av dessa värderingar.

Hur har din erfarenhet från tidigare jobb och uppdrag kommit till nytta?

– Erfarenheterna från JO, både när det gäller myndighetsledning och alla de lagstadgade krav som ställs på en myndighet, har förstås varit till stor hjälp. Från JO har jag också erfarenheten av att arbeta vid en myndighet som ska vara oberoende av regeringen och kunna komma med obekväma kritiska synpunkter. Hela mitt yrkesliv har jag varit intresserad av frågor om enskildas rättigheter i förhållande till det allmänna, vilket naturligtvis också har varit till nytta i det här uppdraget.

Vad blir viktigt för styrelsen under 2023?

– Tillsättandet av institutets råd för mänskliga rättigheter är förstås den enskilt viktigaste frågan, som en bas för samarbetet med civilsamhällets företrädare. En annan är uppföljningen av institutets förutsättningar att leva upp till Parisprinciperna. Vi vill också fördjupa samarbetet med MR-institutioner i andra länder och dra nytta av deras erfarenheter. I det interna arbetet blir det även viktigt att utveckla och förtydliga olika roller, i styrelsen och organisationen, liksom att identifiera institutets uppdrag att främja, skydda och övervaka FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning.

Med rötter i civilsamhället

Till vardags arbetar Annika Jyrwall Åkerberg som Senior legal adviser för Civil Rights Defenders och har en lång erfarenhet av jobbet som människorättsjurist i Sverige.

– Jag ser fram emot varje styrelsemöte eftersom jag vet att det kommer bli intressanta diskussioner, skratt och viktiga beslut för institutet. Samarbetet har funkat jättebra och vi kompletterar varandra på ett mycket bra sätt, säger Annika Jyrwall Åkerberg.

Annika Jyrwall Åkerberg, som själv har en synnedsättning och alltid har en ledarhund som sällskap, har också jobbat för funktionsrättsrörelsen och är specialiserad på diskriminering av personer med funktionsnedsättning. Som delaktig i flera MR-nätverk har hon också tidigare varit med och verkat för att Sverige ska få en egen människorättsinstitution. Att bli nominerad och utvald till ledamot för institutet var därför en stor glädje.

Anser du att din erfarenhet från civilsamhället har kommit till nytta i styrelsearbetet?

– Absolut! Den information jag får med mig från möten med enskilda personer och organisationer utgör, tillsammans med min egen kunskap om mänskliga rättigheter, en mycket viktig grund för de beslut jag verkar för. I mötet med civilsamhället har jag också en fantastisk möjlighet att pröva en idé och få synpunkter, innan jag föreslår den för styrelsen.

Stort, brett och komplext

Nervositet, upprymdhet och en skräckblandad förtjusning. Det var Niklas Marttis känslor när hen utsågs till ledamot för institutet av dåvarande statssekreteraren på arbetsmarknadsdepartementet. Hen är verksam som teamleader för internationella program på Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas, transpersoners, queeras och intersexpersoners rättigheter (RFSL) och styrelseledamot i Svenska Tornedalingars Riksförbund.

– Med min bakgrund i arbetarklassen, som nationell minoritet från en liten by norr om polcirkeln, och även som hbtqi-person, hade jag aldrig kunnat föreställa mig att en person som jag skulle få den här möjligheten, säger Niklas Martti.

En stor utmaning som Martti har upplevt i sitt nya styrelseuppdrag är att mänskliga rättigheter är så stort och brett och omfattar allt från minoriteter och urfolk till barns rättigheter,

asylrätt, funktionsrätt, hbtqi, rätten till hälsa, rätten till frihet med mera.

– Jag har ofta känt – var ska vi börja? Vad ska prioriteras? Varje område har också sina komplexa frågor och går ofta in i varandra, som när rättigheter kränker andra rättighetsområden. Det kan exempelvis handla om frågor kopplat till yttrandefrihet och religionsfrihet. Här har ändå institutets specifika uppdrag för personer med funktionsnedsättningar varit en bra ledstjärna för att komma i gång.

2 **Rapporter, undersökningar och ställningstaganden**

Inledning

Det här kapitlet innehåller en överblick över rapporter, undersökningar och uttalanden som Institutet för mänskliga rättigheter har genomfört under 2022. Kapitlet inleds med en sammanfattning av institutets första rapport till en av FN:s granskningskommittéer på området mänskliga rättigheter, FN:s kommitté för barnets rättigheter (FN:s barnrättskommitté). Detta följs av en presentation av preliminära fynd och slutsatser från en enkätundersökning om allmänhetens syn på mänskliga rättigheter som institutet genomfört under 2022. Kapitlet innehåller också en sammanställning av institutets remissyttranden i fråga om aktuella statliga utredningar och lagförslag.

Rapport till FN:s kommitté om barnets rättigheter

En viktig uppgift för Institutet för mänskliga rättigheter är att aktivt övervaka Sveriges efterlevnad av internationella mänskliga rättighetsåtaganden. I det ingår att lämna alternativrapporter och kompletterande information samt att föra dialog med internationella granskningsorgan. En annan viktig del i övervakandet är att följa upp genomförandet av de rekommendationer Sverige får från de olika granskningsorganen. Institutets prioriteringar kommer bland annat att präglas av vilka rättighetsområden som är aktuella för internationell granskning.

Den svenska regeringen lämnade sin kombinerade sjätte och sjunde rapport till FN:s barnrättskommitté hösten 2021. Dessförinnan lämnade Barnombudsmannen och civilsamhällets organisationer så kallade alternativrapporter till kommittén som därefter tog fram en lista med frågor och utmaningar (list of issues). Denna lista låg sedan till grund för regeringens rapport. När regeringens rapport hade lämnats till kommittén fanns det möjlighet för bland annat oberoende nationella institutioner och civilsamhällets organisationer att inkomma med kompletterande information.

I augusti 2022 lämnade Institutet för mänskliga rättigheter sin första kompletterande rapport till FN:s barnrättskommitté.²⁶ I rapporten lyfte institutet fram följande ämnesområden som förslag till granskningen av regeringens arbete för barnets mänskliga rättigheter:

- Effekterna av covid-19-pandemin för barn
- Sveriges tillträde till det tredje tilläggsprotokollet till barnkonventionen om en individuell klagomålsmekanism

26 Hela rapporten finns att tillgå på institutets hemsida.

- Inkorporeringen av barnkonventionen i svensk lag
- Regeringens uppföljning av den nationella strategin för att stärka barnets rättigheter
- Barnombudsmannens oberoende
- Barnets bästa i lagstiftningsprocessen.

Konsekvenserna av covid-19-pandemin

När det gäller covid-19-pandemin är det av yttersta vikt att analysera konsekvenserna för barns mänskliga rättigheter av de olika beslut och åtgärder som vidtagits under pandemin. Därför lyfte institutet särskilt fram betydelsen av fortsatta uppföljningar och att åtgärder vidtas efter de uppföljningar som sker. Institutet föreslog att följande frågor skulle lyftas av FN:s barnrättskommitté vid dialogen med Sverige:

- Vilka åtgärder har regeringen vidtagit för att säkerställa att konsekvenserna för barn och unga av de beslut som regeringen fattar analyseras både i fredstider och i tider av kris, innefattande en analys av hur besluten påverkar barnets mänskliga rättigheter?
- Vilka åtgärder har regeringen vidtagit för att säkerställa att analyser av konsekvenserna för barn och unga analyseras inför beslut och åtgärder som rör barn och unga på alla nivåer i samhället både i fredstider och i tider av kris, innefattande en analys av hur besluten påverkar barnets mänskliga rättigheter?
- Avser regeringen att ta fram en handlingsplan med åtgärder för att minska de ojämlikheter som accentuerats med anledning av covid-19-pandemin med utgångspunkt i de uppföljningar som har gjorts?
- På vilket sätt kommer regeringen att särskilt beakta situationen för barn och unga med funktionsnedsättning, barn och unga som tillhör ett urfolk eller de nationella minoriteterna och barn i utsatta situationer?

Individuell klagomålsmekanism för barn

Det andra området som institutet lyfte fram i rapporten rörde Sveriges tillträde till det tredje tilläggsprotokollet till barnkonventionen om en individuell klagomålsmekanism för barn. Institutet uppmärksammade bland annat FN:s barnrättskommitté på att institutet har uppfattat att det finns en större tveksamhet till ratificering av klagomålsmekanismen i tilläggsprotokollet jämfört med övriga mekanismer som tidigare har ratificerats av Sverige. Institutet framförde också att oavsett om Sverige ansluter sig till tredje tilläggsprotokollet är det av största

vikt att barnets rättigheter är utkrävbara på nationell, regional och kommunal nivå. Vidare framförde institutet att en statlig utredning konstaterat att barn och unga inte får tillräcklig information om de rättigheter de har.²⁷ Utredningen föreslog att de myndigheter som är centrala för barnets rättigheter får i uppdrag att göra den enskilda verksamheten känd, tillgänglig och anpassad för barn. Mot denna bakgrund ansåg institutet att det skulle vara angeläget att följa upp om barn och deras företrädare har kunskap om vart barn kan vända sig i en utsatt situation. Institutet föreslog att följande frågor skulle lyftas av FN:s barnrättskommitté vid dialogen med Sverige:

- Utveckla varför det funnits en tveksamhet till att ansluta sig till det tredje tilläggsprotokollet till barnkonventionen om en individuell klagorätt och varför det kräver en djupare analys än inför ratificering av andra individuella klagorätter.
- Finns det kunskap om i vilken utsträckning som barn och deras företrädare kan utkräva barnets rättigheter och i vilken utsträckning barn och deras företrädare har kunskap om hur de ska gå till väga för att utkräva sina rättigheter inom olika områden?
- Vilka åtgärder har vidtagits för att sprida kunskap om hur barn och deras företrädare kan använda de klagomålsmekanismer som finns till andra konventioner om mänskliga rättigheter?

Inkorporeringen av barnkonventionen i svensk lag

Det tredje ämnesområdet i rapporten rörde inkorporeringen av barnkonventionen. Institutet uppmärksammade FN:s barnrättskommitté på att regeringen i samband med inkorporeringen gjorde bedömningen att det inte fanns skäl att särskilt reglera konventionens ställning i förhållande till annan lagstiftning. I praktiken innebär det att barnkonventionen gäller som vanlig lag och har vid en eventuell normkonflikt med författningar med samma valör inte per automatik företräde. Vidare lyfte institutet att regeringen i sin strategi för det nationella arbetet med mänskliga rättigheter uttalade att effekterna av en inkorporering och fortsatt transformering av barnkonventionen bör följas upp och utvärderas. En sådan uppföljning och utvärdering har ännu inte genomförts. Institutet föreslog därför i sin rapport följande förslag på frågor och rekommendationer till FN:s barnrättskommitté:

27 SOU 2016:19, s. 331-332.

- När kommer en uppföljning och utvärdering av effekterna av en inkorporering av barnkonventionen, innefattande hur konventionen tillämpas och knyts till annan lagstiftning inom statliga myndigheter, kommuner och regioner, att ske?
- Kommer en sådan uppföljning och utvärdering att innefatta vilket genomslag kunskapslyftet fått och hur vägledningen för att tolka och tillämpa barnkonventionen används och tolkas i statliga myndigheter, kommuner och regioner?

Uppföljning av strategin för att genomföra barnkonventionen

Det fjärde ämnesområdet som Institutet för mänskliga rättigheter tog upp rörde regeringens uppföljning av strategin för genomförandet av barnkonventionen. Den nu gällande strategin beslutades 2010 av Sveriges riksdag.²⁸ Av strategin framgår att den ska ses över och följas upp med jämna mellanrum för att säkerställa att den är effektiv och användbar för att stärka barnets rättigheter i Sverige.²⁹ En sådan uppföljning har ännu inte skett. Institutet ansåg att det skulle vara angeläget att en sådan uppföljning kom till stånd. Institutet föreslog att följande frågor skulle lyftas av FN:s barnrättskommitté vid dialogen med Sverige

- När kommer strategin för att stärka barnets rättigheter att följas upp?
- Kommer en handlingsplan att tas fram, med utgångspunkt i strategin, för att fortsatt stärka genomförandet av barnkonventionen på alla nivåer i samhället?
- Kommer uppföljningen av strategin för att stärka barnets rättigheter att samordnas med uppföljningen av vissa insatser inom området mänskliga rättigheter och uppföljning av andra strategier såsom strategin för funktionshinderspolitiken?

Barnombudsmannens oberoende

Det femte ämnesområdet i rapporten till FN:s barnrättskommitté handlade om Barnombudsmannens oberoende. Institutet för mänskliga rättigheter framhöll vikten av att en oberoende övervakningsmekanism av barnets rättigheter också, i realiteten har ett oberoende och tillräckliga resurser för att verka effektivt. I de

28 Prop. 2009/710:232.

29 Prop. 2009/710:232, s. 11.

senaste regleringsbrevet för Barnombudsmannen är det tydligt att styrningen av ombudsmannens verksamhet har ökat genom särskilda uppdrag från regeringen. Institutet föreslog att följande frågor skulle lyftas av FN:s barnrättskommitté vid dialogen med Sverige:

- Hur beaktas Barnombudsmannens självständighet och möjlighet att enligt lag själv bestämma inriktningen av sitt arbete?
- På vilket sätt kommer regeringen att säkerställa att Barnombudsmannen har tillräckliga resurser för att kunna verka effektivt?

Barnets rättigheter i svensk lagstiftning och praxis

Slutligen lyfte institutet fram frågan om ett fortsatt systematiskt transformeringsarbete och Barnkonventionsutredningens slutsatser. Barnkonventionsutredningen hade i uppdrag att göra en kartläggning av huruvida svensk lagstiftning och praxis var i överensstämmelse med barnkonventionen. Utredningen konstaterade i sitt betänkande år 2020 att svensk lagstiftning i stort stod i överensstämmelse med barnkonventionen, med undantag för omkring 30 brister. I Sveriges rapport till FN:s barnrättskommitté saknades dock en utförlig redogörelse för vilka åtgärder som vidtagits för att åtgärda de av utredningen identifierade bristerna.

Institutet lyfte även fram att Barnrättighetsutredningen som utredde frågan om inkorporering av barnkonventionen i sitt betänkande från 2016 betonade att barnkonventionen bör komma till uttryck i förarbeten i högre utsträckning och föreslog att en bestämmelse tas in i kommittéförordningen (1998:1474) med innebörden att om förslag i ett betänkande har betydelse för barnets rättigheter ska konsekvenserna i det avseendet anges i betänkandet. Institutet för mänskliga rättigheter framförde att en bestämmelse i kommittéförordningen på det sätt som Barnrättighetsutredningen föreslog skulle bidra till ett mer systematiskt transformeringsarbete. Vidare ansåg institutet att det finns behov av stöd för hur sådana konsekvensanalyser kan göras och har för avsikt att främja utvecklingen av ett sådant stöd. Institutet föreslog att följande frågor skulle lyftas av barnrättskommittén vid dialogen med Sverige

- Hur har de brister som Barnkonventionsutredningen identifierade 2020 vad gäller svensk lagstiftnings överensstämmelse med barnkonventionen åtgärdats?
- Vilka initiativ har tagits för att det fortsatta transformeringsarbetet ska bli mer systematiskt?

- Utveckla varför en bestämmelse, med innebörden att om förslag i ett betänkande har betydelse för barnets rättigheter ska konsekvenserna i det avseendet anges i betänkandet, inte har förts in i kommittéförordningen (1998:1474).
- Finns det från regeringens sida planer på att ta fram ett stöd för hur sådana konsekvensanalyser kan genomföras?

Därutöver lyfte institutet i rapporten en fråga till FN:s barnrättskommitté om ett förtydligande av en rekommendation som gavs till Sverige 2015 om att inrätta en högnivåmekanism med ett tydligt mandat och med befogenhet att säkerställa likvärdig tillgång till alla rättigheter på regional och kommunal nivå.

I september 2022 deltog institutet på ett möte (pre-session) hos FN:s barnrättskommitté i Genève. På mötet deltog även företrädare för Barnombudsmannen. Barnrättskommittén ställde frågor till institutet och Barnombudsmannen och institutet lyfte bland annat Barnombudsmannens oberoende.

I januari 2023 genomförde FN:s barnrättskommitté sin dialog med Sverige. Den 7 mars 2023 kom barnrättskommittén med sina slutliga rekommendationer till Sverige.³⁰ Institutet kommer att följa upp dessa rekommendationer.

Undersökning om allmänhetens syn på mänskliga rättigheter

Under hösten 2022 genomförde Institutet för mänskliga rättigheter en enkätundersökning för att få en bättre förståelse för hur allmänheten ser på mänskliga rättigheter, vilka områden de anser vara viktiga, och hur de uppfattar att de mänskliga rättigheterna tillgodoses och kan utkrävas i Sverige idag. Enkätundersökningen utfördes av företaget Enkätfabriken med hjälp av Norstats webbpanel. 2197 personer svarade på enkäten, 1081 kvinnor och 1116 män.³¹

Norstats webbpanel är representativ för befolkningen i stort vad gäller geografi, ålder och juridiskt kön. Samtidigt har denna undersökningsmetod vissa begränsningar. Till exempel omfattar panelen enbart personer som har valt att

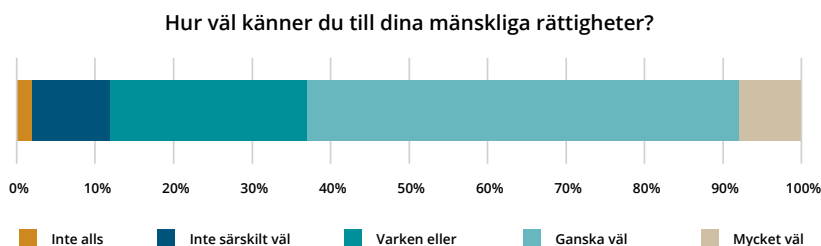
30 UN Committee on the Rights of the Child, Concluding observations on the combined sixth and seventh periodic reports of Sweden, 7 mars 2023, UN Doc. CRC/C/SWE/CO/6-7 (2023).

31 I enkätresultaten framkommer inga statistiskt säkerställda signifikanta skillnader mellan kvinnor och män. Därför redovisas resultatet utan könsuppdelning.

ingå i en webbpanel, har tillgång till en dator och förstår svenska. Norstats panel är heller inte representativ för alla människor som ingår i gruppen personer med funktionsnedsättning. På grund av dessa begränsningar kommer ytterligare undersökningar behöva riktas till målgrupper som inte tillräckligt omfattats av den första enkäten.

Under 2023 fortsätter Institutet för mänskliga rättigheter sitt arbete med att skapa en tydligare bild av hur människor med olika förutsättningar och livssituationer upplever situationen för mänskliga rättigheter och möjligheten att utkräva rättigheter i Sverige. Institutet kommer exempelvis sammanställa redan befintliga undersökningsresultat samt eventuellt komplettera med kvalitativa intervjuer. Institutet kommer även ställa enkätfrågor till Myndigheten för delaktighets undersökningspanel, Rivkraft, där samtliga deltagare har någon form av funktionsnedsättning. Resultaten kommer att presenteras i en rapport under året.

Nedan återges ett urval av resultaten från den första enkätundersökningen.

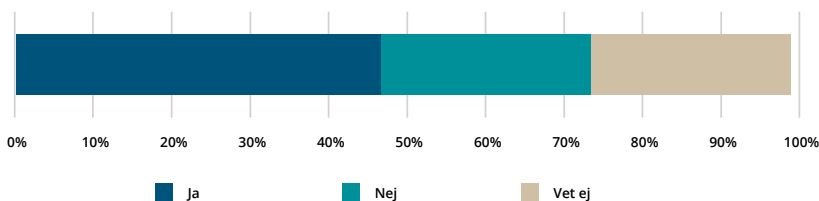
En majoritet av de som svarat på enkäten, 63 procent, menar att de känner till sina rättigheter ganska eller mycket väl. De tre mänskliga rättigheter som de känner till i störst utsträckning är rätten att rösta i val, yttrandefrihet, och religionsfrihet. Den rättighet som de uppger att de känner till minst är rätten att söka asyl.³²

32 I några frågor i enkäten ingick en komprimerad lista med mänskliga rättigheter att välja från. De rättigheter som ingick i listan var: söka asyl, kultur, föreningsfrihet, hållbar miljö, meningsfull sysselsättning, vila och fritid, frihet från tortyr eller annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling, frihet från hat, hot och våld, bostad, mötesfrihet, bästa möjliga hälsa, äganderätt, privatliv och familjeliv, ekonomisk trygghet, frihet från diskriminering, rättvis rättegång, delaktighet i samhället, utbildning, religionsfrihet, vård och omsorg, yttrandefrihet, att rösta i val och annat.

Nästan hälften upplever att vissa mänskliga rättigheter är hotade

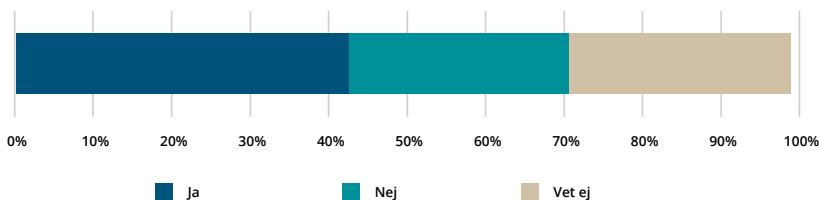
47 procent av respondenterna upplever att det finns mänskliga rättigheter som är hotade i Sverige i dag. 27 procent svarar att de inte upplever det så, medan 26 procent svarar att de inte vet. Av de som svarat att det finns mänskliga rättigheter som är hotade i Sverige i dag uppger flest att rätten till frihet från hat, hot och våld är hotad (56 procent). Detta följs av frihet från diskriminering (44 procent), rätten till vård och omsorg (44 procent), ekonomisk trygghet (44 procent) och yttrandefrihet (43 procent). Att rösta i val är den rättighet som minst antal respondenter (6 procent) ser som hotad idag.

Upplever du att det finns mänskliga rättigheter som är hotade i Sverige idag?

43 procent av de som svarat på enkäten anser att det finns särskilda grupper av människor vars rättigheter är hotade i Sverige idag. Dessa respondenter fick även möjlighet att i ett öppet svarsalternativ ange vilka grupper de tänkte på. Mer än en tredjedel av de som svarade på frågan säger att de upplever att utrikes födda är en grupp vars rättigheter hotas i Sverige.

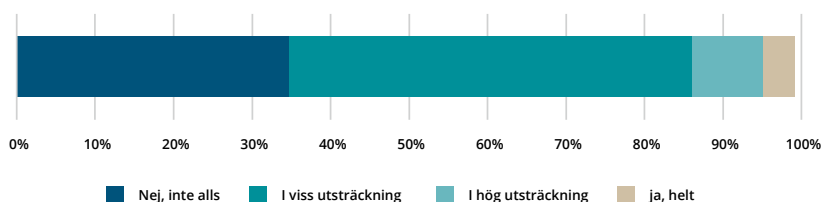
Upplever du att det finns särskilda grupper av människor vars rättigheter är hotade i Sverige idag?

Få känner till vart man kan vända sig när rättigheter kränkts

Undersökningen visar att relativt få personer, fyra procent, känner sig helt säkra på vart de kan vända sig om deras rättigheter kränkts. 35 procent svarar att de inte alls känner till vart de kan vända sig och 52 procent att de bara har viss kunskap om det. Respondenter i åldersgruppen 46–55 år och respondenter med universitets- eller högskoleutbildning svarar i högre utsträckning än andra att de känner till vart de ska vända sig om deras rättigheter kränkts.

Känner du till vart du kan vända dig om dina mänskliga rättigheter kränkts?

44 procent uppger att de känner till att de kan framföra klagomål till Europadomstolen för mänskliga rättigheter medan nio procent känner till att de kan vända sig med klagomål till några av FN:s granskningskommittéer.

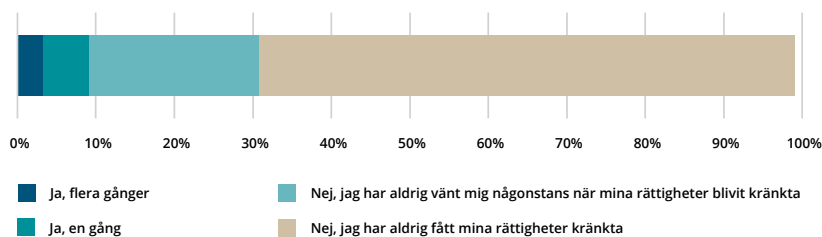
En fråga om vilka myndigheter och organisationer respondenterna känner till visade att Diskrimineringsombudsmannen (DO) är känd av 76 procent och Justitieombudsmannen (JO) samt Inspektionen för vård och omsorg (IVO) av 73 procent. Samtidigt svarar 16 procent att de känner till en antidiskrimineringsbyrå.

En majoritet uppger att de aldrig fått sina rättigheter kränkta

På en fråga om man någon gång vänt sig till någon myndighet eller annan organisation för att man blivit utsatt för rättighetskränkningar svarar 69 procent att de aldrig fått sina rättigheter kränkta. 22 procent av respondenterna uppger att de aldrig har vänt sig någonstans när de upplevt att deras rättigheter har blivit kränkta, medan nio procent uppger att de har vänt sig till en myndighet eller annan organisation när deras rättigheter blivit kränkta.

Vid en närmare granskning av resultaten visar det sig att respondenter över 66 år i högre grad än andra uppger att de aldrig fått sina rättigheter kränkta. Bland

Har du någon gång vänt dig till någon myndighet eller annan organisation för att du ansåg att dina rättigheter kränkts?

de respondenter som angett kvinna som sin könsidentitet svarar 68 procent att de aldrig fått sina rättigheter kränkta. Bland de som angett man som sin könsidentitet var motsvarande siffra 70 procent.³³ Bland de respondenter som identifierar sig som icke-binära är det däremot förhållandevis få, 25 procent, som svarar att de aldrig fått sina rättigheter kränkta.

Respondenterna fick också möjlighet att besvara frågan varför de inte vänt sig någonstans ifall deras rättigheter blivit kränkta. Två återkommande svar är att de antingen inte upplever att det är någon idé att vända sig någonstans när ens rättigheter kränkts eller att de saknar kunskap om vart de kan vända sig.

34 procent menar att de inte upplever några hinder att utkräva sina rättigheter i Sverige medan 66 procent menar att det finns hinder eller att de inte vet. På frågan om vilka hinder som finns för att utkräva sina rättigheter i Sverige är de vanligaste svaren att det kostar tid och pengar eller att det är svårt att hitta information.

Som nämnts har undersökningsmetoden med en webbpanel flera begränsningar. Enkätresultaten kan ändå betraktas som relativt tillförlitliga indikationer på att det finns utmaningar vad gäller allmänhetens kännedom om hur man utkräver sina rättigheter. Enkäten visar också att en stor del av allmänheten upplever att tillgången till rättigheter är ojämlig, samt upplever att vissa rättigheter är hotade.

På flera frågor i enkäten svarar många respondenter ”vet inte”. Detta i kombination med att relativt få uppger att de helt känner till vart de kan vända sig om deras mänskliga rättigheter kränkts kan tolkas som att de allra flesta känner till att de har mänskliga rättigheter men att få i praktiken känner till hur rättigheterna är utformade och hur de kan utkrävas.

33 Frågan om könsidentitet kunde besvaras utifrån kategorierna: kvinna, man, icke-binär, annat alternativ, osäker och vill inte svara

Deltagare vid MR-dagarna uttrycker oro för mänskliga rättigheter

I november 2022 deltog Institutet för mänskliga rättigheter på Mänskliga rättighetsdagarna (MR-dagarna). MR-dagarna har funnits sedan år 2000 och är Nordens största samlade mötesplats för praktiker, forskare, myndigheter, politiker och ideellt engagerade som arbetar med eller vill lära sig mer om mänskliga rättigheter.

2022 arrangerades MR-dagarna i Örebro och institutet deltog bland annat med två seminarier. I ett av seminarierna låg fokus på att lyssna in och fånga upp deltagarnas erfarenheter av mänskliga rättigheter i Sverige, i likhet med den ovannämnda enkäten. De knappt 120 deltagarna svarade i grupp eller enskilt på frågan om vad de uppfattade som människorättsproblem i Sverige idag.

De svar som inkom vid seminariet handlade framför allt om samhällets problem med rasism, tillgången till rättigheter för personer med funktionsnedsättning, klimat- och miljöhot, rättsskyddet och bristande möjlighet att kräva ut ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Flera deltagare lyfte också behovet av stärkt kunskap om de mänskliga rättigheterna hos både rättighetsbärare och skyldighetsbärare (exempelvis rättsväsende, myndigheter, kommuner och regioner). Flera lyfte specifikt behov av bättre kunskap om och tydligare struktur för uppföljning och utkrävbarhet av mänskliga rättigheter i Sverige.

På MR-dagarna deltog institutet också med en välbesökt monter där 286 personer svarade på en kort enkät om hur man upplever situationen för mänskliga rättigheter i Sverige. En majoritet svarade att de upplever att det finns rättigheter som är hotade i Sverige i dag och att rätten att inte bli diskriminerad är den rättighet som är mest hotad. Detta följt av frihet från hat, hot och våld, samt asylrätten. I flera av enkätsvaren nämndes även rätten till hållbar miljö, yttrandefrihet, religionsfrihet och de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna, samt rätten till bostad och vård. En majoritet av de som svarade på enkäten upplever också att det finns grupper som är särskilt utsatta. I högst utsträckning identifieras personer som migrerat till Sverige följt av hbtqi-personer och personer med funktionsnedsättning som särskilt utsatta.

Som redan nämnts, fortsätter Institutet för mänskliga rättigheter sitt arbete med att skapa en tydligare bild av hur människor med olika förutsättningar och livssituationer upplever situationen för mänskliga rättigheter och möjligheten att utkräva rättigheter i Sverige. Resultaten kommer att presenteras i en rapport under året.

Remissyttranden

Att reagera på utredningar och lagförslag är ett viktigt verktyg för en nationell institution för mänskliga rättigheter för att kunna främja säkerställandet av mänskliga rättigheter. Genom remissyttranden kan institutet lämna synpunkter på hur lagstiftningsförslag och andra förslag överensstämmer med regeringsformen, tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen, den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen), Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (EU:s rättighetsstadga), och andra för Sverige folkrättsligt bindande förpliktelser inom området mänskliga rättigheter.

Under år 2022 har institutet haft en dialog med regeringskansliet och framfört att det skulle vara önskvärt att institutet självt ges möjlighet att avgöra vilka remisser det väljer att besvara. Detta för att institutet ska kunna uppfylla kraven på oberoende enligt Parisprinciperna.

I det följande avsnittet presenteras sammanfattningar av institutets remissyttranden från verksamhetsåret 2022. Samtliga remisser går att läsa i sin helhet på institutets hemsida.

Etableringsstopp för fristående skolor och fristående fritidshem med konfessionell inriktning (U2022/01678)

Institutet för mänskliga rättigheter avstyrkte förslaget om ett etableringsstopp för fristående skolor och fristående fritidshem med konfessionell inriktning eftersom det skulle innebära en generell och oproportionerlig inskränkning av rätten till utbildning och rätten till religionsfrihet som dessa rättigheter kommer till uttryck i internationell lagstiftning på området mänskliga rättigheter. Generella inskränkningar i grundläggande fri- och rättigheter är möjliga att motivera endast när det finns ett klarlagt samband mellan det som inskränkningen avser och ett berättigat syfte. I det här fallet har ett tydligt samband med konfessionell inriktning i sig och de mål som regeringen vill uppnå inte kunnat fastställas varför inskränkningen inte kan betraktas som legitim.

Ett utökat skydd mot diskriminering (SOU 2021:94)

Institutet för mänskliga rättigheter tillstyrkte utredningens förslag om ett utökat skydd mot diskriminering.

I likhet med Utredningen om vissa frågor i diskrimineringslagen (A 2019:03) underströk institutet att principen om icke-diskriminering är grundläggande i ett demokratiskt samhälle men även att principen är grundläggande i säkerställandet av Sveriges internationella åtaganden inom området mänskliga rättigheter.

Sveriges åtaganden kräver att nödvändiga åtgärder, genom lagstiftning eller andra åtgärder, vidtas för att tillförsäkra enskilda de rättigheter som inte är förverkligade. Utredningens förslag om ett utökat skydd mot diskriminering främjar säkerställandet av principen om icke-diskriminering som uttrycks i Europakonventionen, FN:s konventioner om mänskliga rättigheter och Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna samt vad som stadgas i regeringsformen om att det allmänna ska motverka diskriminering av människor på grund av kön, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, språklig eller religiös tillhörighet, funktionshinder, sexuell läggning, ålder eller andra omständigheter som gäller den enskilde som person.

Ett utökat skydd mot diskriminering innebär dock vissa inskränkningar i yttrande- och åsiktsfriheten. Institutet ansåg att dessa inskränkningar är godtagbara för att kunna säkerställa den grundläggande principen om icke-diskriminering.

Forum för levande historias framtida inriktning (Ku2021:A)

Institutet för mänskliga rättigheter välkomnade förslagen om ett omformulerat och delvis utökat uppdrag för Forum för levande historia (FLH). Det var institutets uppfattning att FLH även fortsatt har en viktig roll att spela i att främja arbete för demokrati och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i kunskaper om Förintelsen. Institutet efterlyste samtidigt en mer djupgående analys av vilka konsekvenser ett förändrat och mer samtidsorienterat uppdrag skulle innebära för FLH i relation till andra myndigheter. Institutet efterlyste också mer djupgående resonemang om centrala begrepp i FLH:s instruktion.

ILO:s konvention om våld och trakasserier i arbetslivet (SOU 2021:86)

Internationella arbetsorganisationen (ILO) är FN:s fackorgan för sysselsättnings- och arbetslivsfrågor. ILO:s konvention om avskaffande av våld och trakasserier i arbetslivet och den tillhörande rekommendationen har som syfte att skydda personer i arbetslivet mot våld och trakasserier, inklusive könsbaserat våld och trakasserier. Stater som ratificerar konventionen ska respektera, främja och förverkliga allas rätt till ett arbetsliv fritt från våld och trakasserier. Till

konventionen finns också en rekommendation som ska komplettera konventionen, men som är inte bindande. Konventionen och rekommendationen har bestämmelser om arbetsmiljö, arbetsrätt och diskriminering och har kopplingar till exempelvis socialförsäkringsrätt, straffrätt och arbetsmarknadens partsgemensamma arbete.

Institutet för mänskliga rättigheter tillstyrkte utredningens förslag och välkomnade ratificeringen av ILO:s konvention (nr. 190) om avskaffandet av våld och trakasserier i arbetslivet. Institutet välkomnade även att Sverige fortsätter vara en aktiv part i utvecklingen av de mänskliga rättigheterna i landet och internationellt. Institutet framförde att det finns behov av att regeringen överväger en kompletterande utredning i särskild ordning av ett utvidgat effektivt skydd mot våld och trakasserier för migrantarbetare, deras familjer och personer som arbetar i landet inom den informella ekonomin eller utan erforderliga tillstånd.

Vidare betonade institutet vikten av att tillräckliga resurser avsätts till tillsynsmyndigheterna och rättsväsendet i sin helhet för att skyddet mot våld och trakasserier ska vara effektivt och betonade vikten av att stöd erbjuds både brottsoffer och våldsutövare. Institutet lämnade också särskilda synpunkter vad gäller kommittédirektiven för utredningen som saknade tydliga instruktioner vad gäller de skyldigheter som följer av Sveriges anslutning till Europeiska Unionen, barnkonventionen och andra skyldigheter som följer av Sveriges internationella åtaganden om mänskliga rättigheter. Utredningen saknade därmed till exempel en barnkonsekvensanalys. Institutet underströk avslutningsvis att även om det skulle visa sig att Sverige ännu inte fullt ut uppfyller kraven i konventionen bör det inte hindra ratificeringen. Ambitionen med att delta i det internationella samarbetet kring de mänskliga rättigheterna bör vara att kontinuerligt flytta fram positionerna också i Sverige.

Utökade möjligheter att använda hemliga tvångsmedel (SOU 2022:19)

Institutet kommenterade utredningsförslag om att utöka möjligheterna till att använda så kallade hemliga tvångsmedel inom ramen för förundersökningar av brott. Institutet ansåg att det inte fanns ett tillräckligt underlag i betänkandet för att ta ställning till om de föreslagna inskränkningarna i den personliga integriteten och rätten till privat- och familjeliv är nödvändiga och proportionerliga enligt de krav som bland annat ställs i regeringsformen och den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen). Det saknades exempelvis utförliga redogö-

relser för hur ökade möjligheter till tvångsmedelsanvändning hittills inverkat på möjligheten att bekämpa brott och vad konsekvenserna blivit för skyddet för privat- och familjeliv och den personliga integriteten. Det fanns inte heller några utförliga jämförelser med andra länders rättsutveckling och tvångsmedelsanvändning. Institutet avstod därför från att ta ställning till förslagen.

Institutet noterade även att lagstiftningstakten på området varit hög och att det finns en risk att den höga lagstiftningstakten på området kan påverka möjligheterna till en förutsebar rättstillämpning. Institutet underströk därför vikten av nödvändig kompetens hos domstolar, åklagare och offentliga ombud samt att Säkerhets- och integritetsskyddsmyndigheten (SIN) har de resurser som krävs för en effektiv tillsyn.

Institutet efterlyste även en mer utförlig redogörelse för hur förslagen förhåller sig till barnkonventionen.

Översyn av JO-ämbetet (2021/22:URF2)

Institutet svarade på betänkandet från en parlamentarisk kommitté som haft i uppdrag att se över att se över JO-ämbetet. I sitt svar betonade institutet Justitieombudsmannens (JO) viktiga roll för att se till att den offentliga verksamheten inte gör intrång i medborgarnas grundläggande fri- och rättigheter.

Institutet lämnade framför allt synpunkter på de delar av översynen som rör JO:s konstitutionella ställning och uppdrag. Institutet tillstyrkte flera av förslagen som innebär att JO:s roll skulle stärkas, bland annat att det ska krävas en kvalificerad majoritet i riksdagen för att entlediga en ombudsman. Samtidigt ifrågasatte institutet utredningens val att inte föreslå ytterligare ändringar som skulle vara mer i linje med internationella regelverk och rekommendationer på området, som de så kallade Venedigprinciperna om ombudsmannainstitutioner. Institutet uppmärksammade bland annat att dessa principer föreskriver en mandatperiod på minst sju år och att möjligheterna till omval begränsas samt att JO i lag eller grundlag ska garanteras tillräckliga resurser för att utföra sitt uppdrag.

Institutet uttalade bland annat vidare att det är angeläget att utreda frågan om JO:s tillsyn över privata aktörer ytterligare. Institutet uttalade även att det finns ett behov att se över JO:s uppdrag som nationellt besöksorgan till platser där människor kan hållas frihetsberövade i enlighet med det fakultativa protokollet till FN:s konvention mot tortyr, Opcat. Det rör till exempel Opcat-verksamhetens funktionella oberoende hos JO och behovet av att utvidga tillsynskretsen så att besök kan göras på samtliga platser där personer kan hållas frihetsberövade.

Vår demokrati – värd att värna varje dag (SOU 2022:28)

Kommittén Demokratien 100 år hade i uppdrag att planera, samordna och genomföra insatser och aktiviteter för en stark demokrati under åren 2018–2021 och genomförde flera kommunikativa och kunskapsspridande insatser. Kommittén presenterade också ett antal förslag. Institutet välkomnade kommitténs uppdrag och tillstyrkte delvis utredningens förslag att krav på att redovisa konsekvenser för demokratin skrivs in i kommittéförordningen (1998:1474). Institutet avstod dock från att yttra sig om resterande förslag eftersom institutet saknade tillräckligt underlag för att bedöma förslagets kvalitet och relation till varandra.

Bättre konsekvensanalyser (Ds 2022:22)

De nuvarande förordningar som reglerar konsekvensutredningar är främst förordningen (2007:1244) om konsekvensutredning vid regelgivning (konsekvensutredningsförordningen) och kommittéförordningen (1998:1474). Syftet med konsekvensutredningar är bland annat att så långt som möjligt försäkra sig om att en åtgärd som övervägs verkligen behövs, att den löser det aktuella problemet samt att ge ett allsidigt underlag för bedömningen av de konsekvenser, till exempel sociala, ekonomiska och miljömässiga, som åtgärden kan medföra. Den nuvarande konsekvensutredningsförordningen är tillämplig för förvaltningsmyndigheter under regeringen och innehåller bestämmelser om skyldighet för statliga myndigheter att ta fram konsekvensutredningar.

I promemorian föreslogs en ny förordning om konsekvensutredning (konsekvensförordningen) där bestämmelser om konsekvensutredningar samlas. Konsekvensförordningen föreslås, i likhet med nu gällande regler, uppställa krav på att en konsekvensutredning ska redovisas när statliga förvaltningsmyndigheter under regeringen beslutar om föreskrifter eller allmänna råd. Institutet tillstyrkte promemorians förslag om att en ny konsekvensförordning införs. Institutet ansåg dock att den föreslagna konsekvensförordningen även ska gälla konsekvensanalyser i förhållande till europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, barnkonventionen, samt Sveriges övriga folkrättsligt bindande förpliktelser inom området mänskliga rättigheter.

3 **Mänskliga rättigheter i Sverige 2022**

Inledning

Enligt lagen (2021:264) om Institutet för mänskliga rättigheter ska den årliga rapporten till regeringen bland annat innehålla en sammanställning av institutets iakttagelser av utvecklingen inom området mänskliga rättigheter under föregående år. I förarbetena till institutet anges att årsrapporten kan tjäna som underlag i samhällsdebatten och i regeringens och riksdagens arbete. Institutet ska i övrigt ha frihet att utforma rapporten som det anser lämpligt.³⁴

En sådan sammanställning av institutets iakttagelser av utvecklingen inom området kan inte ge en fullständig bild av situationen för mänskliga rättigheter i Sverige, men kan tjäna som just ett underlag i samhällsdebatten.

Under hösten 2022 påbörjade institutet ett långsiktigt arbete med att ta fram en omvärldsanalys. Syftet med omvärldsanalysen är att identifiera viktiga globala teman som påverkar efterlevnaden av mänskliga rättigheter internationellt och i Sverige.

Genom institutets bevakning av utvecklingen på området mänskliga rättigheter, samt genom dialoger med det civila samhället och andra aktörer, identifierades fyra överlappande teman som på olika sätt berör mänskliga rättigheter och som av bland andra FN:s generalsekreterare uttalats som några av vår tids stora samhällsutmaningar.³⁵

- klimatförändringar och behovet av en rättvis omställning,
- hot mot demokratin och rättstatens principer,
- ökad social ojämlikhet, diskriminering och rasism, samt
- den snabba teknologiska utvecklingen.³⁶

I detta kapitel presenteras dessa övergripande teman. De illustreras av flera exempel som vi genom vår bevakning har noterat under året, och där det finns underlag från exempelvis internationella granskningskommittéer, myndigheter, forskare och civilsamhällsorganisationer att utgå ifrån. Kapitlet avslutas med ett avsnitt som beskriver några viktiga lagändringar och rättsfall som institutet har noterat under 2022 och som vi bedömer kan ha betydelse för utvecklingen av mänskliga rättigheter i Sverige på både kort och lång sikt.

34 Ds 2019:4, s. 68-69; Prop. 2020/21:143, s. 32-33.

35 Se, exempelvis, FN:s generalsekreterares tal till generalförsamlingen den 20 september.

36 Detta är ingen uttömmande lista över samhällsutvecklingar som påverkar efterlevnaden av mänskliga rättigheter i Sverige och internationellt. Ordningen på listan ska heller inte ses som en indikation på att institutet gjort någon prioritering mellan dessa områden.

Institutet hoppas att årsrapporten ska bidra till att synliggöra den bredd av frågeställningar som ryms inom området mänskliga rättigheter, samt ge upphov till fortsatt reflektion och diskussion. Institutets omvärldsanalys kommer att vidareutvecklas under 2023 i samarbete med institutets framtida Råd för mänskliga rättigheter och genom fortsatt dialog med civilsamhället och andra aktörer.

Klimatförändringar och mänskliga rättigheter

I ett historiskt beslut i juli 2022 förklarade FN:s generalförsamling att en ren, hälsosam och hållbar miljö är en mänsklig rättighet. 161 länder, däribland Sverige, röstade för resolutionen, åtta länder lade ner sina röster. I resolutionen beskrivs rätten till en ren, hälsosam och hållbar miljö som en förutsättning för att andra mänskliga rättigheter ska kunna förverkligas.³⁷

Parisavtalet från 2015 är ett bindande globalt avtal, som är kopplat till FN:s ramkonvention om klimatförändringar (klimatkonventionen). Enligt Parisavtalet bör parterna när de vidtar åtgärder för att motverka klimatförändringar respektera, främja och beakta sina respektive skyldigheter i fråga om bland annat mänskliga rättigheter, rätten till hälsa och urfolkens rättigheter.³⁸ Flera av FN:s granskningskommittéer har även uttalat att underlåtenhet att vidta åtgärder för att förhindra förutsebar skada på mänskliga rättigheter orsakad av klimatförändringar kan utgöra en överträdelse av staternas skyldigheter att skydda mänskliga rättigheter.³⁹

Inom ramen för samarbetet i FN:s ekonomiska kommission för Europa (UNECE) har det tidigare tagits fram en konvention om tillgång till information, allmänhetens deltagande i beslutsprocesser och tillgång till rättslig prövning i miljöfrågor, den så kallade Århuskonventionen. Århuskonventionen, som trädde i kraft 2001, knyter samman miljöfrågor med mänskliga rättigheter och stärker rätten att, i förhållande till miljöbeslut, få tillgång till information och möjlighet att påverka och överklaga.⁴⁰

37 The Human Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment, 26 juli 2022, UN. Doc. A/76/L.75 (2022).

38 Förenta nationernas klimatkonferens, Parisavtalet, 12 december 2015, preambel.

39 CEDAW-kommittén och CRPD-kommittén, m.fl., Joint Statement on Human Rights and Climate Change, 14 maj 2020, UN Doc. HRI/2019/1 (2020).

40 Konvention om tillgång till information, allmänhetens deltagande i beslutsprocesser och tillgång till rättslig prövning i miljöfrågor (Århuskonventionen). Konventionen grundas på princip 10 i Riodeklarationen som antogs vid 1992 års FN-konferens om miljö och utveckling. Naturvårdsverket är utpekad som svensk nod för förmedling av såväl juridisk som praktisk information i frågor om konventionen och dess genomförande på nationell nivå.

Klimatförändringar och mänskliga rättigheter är nära sammankopplade. Ökad förekomst av extrema väderhändelser och naturkatastrofer till följd av klimatförändringarna påverkar exempelvis rätten till liv, vatten och sanitet, mat, hälsa, bostad, självbestämmande, kultur, arbete och utveckling.⁴¹

År 2021 utsåg FN:s råd för mänskliga rättigheter (MR-rådet) för första gången en särskild rapportör för mänskliga rättigheter och klimatförändringar för att bidra till att tackla klimatförändringarnas negativa påverkan på mänskliga rättigheter. I juli 2022 konstaterade rapportören att de hittills otillräckliga insatserna för att minska utsläppen av växthusgaser håller på att skapa en katastrof för mänskliga rättigheter. Rapportören slog även fast att de som drabbas mest måste få inflytande, bland dem barn, unga, personer med funktionsnedsättning, personer på flykt, urfolk och minoriteter.⁴² Enligt Världsbankens senaste uppskattningar kan 216 miljoner människor komma att bli klimatmigranter inom sina egna länder redan år 2050.⁴³

Det är enligt FN:s mellanstatliga klimatpanel (IPCC) sannolikt att vi inte kommer att nå målet om att hålla uppvärmningen under 1,5 grader under detta århundrade. För att hamna under 2 graders uppvärmning krävs kraftigt påskyndade utsläppsminskningar.⁴⁴ IPCC har uppmärksammat att Arktis är ett av de områden på jorden där klimatet förändras snabbast. Medeltemperaturen i Arktis stiger ungefär dubbelt så fort som genomsnittet i världen.⁴⁵ Enligt SMHI har det i Sverige sedan 1860-talet blivit varmare under alla årstider, med den största temperaturökningen under vintern i norra Sverige.⁴⁶

Nedan återges i korthet några av de ytterligare iakttagelser med koppling till mänskliga rättigheter och klimatförändringar som institutet gjort under 2022.

41 FN:s högkommissariat för mänskliga rättigheter (OHCHR), "The impacts of climate change on the effective enjoyment of human rights", <https://www.ohchr.org/en/climate-change/impacts-climate-change-effective-enjoyment-human-rights>, hämtad 20 februari 2023.

42 Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights in the context of climate change, 26 juli 2022, UN Doc. A/77/226 (2022).

43 Viviane Clement, m.fl., "Groundswell Part 2 : Acting on Internal Climate Migration", *World Bank Working Paper*, 13 september 2019.

44 Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability*, 27 februari 2022.

45 IPCC, *Regional fact sheet – Polar regions*, https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/downloads/factsheets/IPCC_AR6_WGI_Regional_Fact_Sheet_Polar_regions.pdf, hämtad 20 februari 2023.

46 Semjon Schimanke, m.fl., "Observerad klimatförändring i Sverige 1860–2021", *Klimatologi* 69 (2022).

Iakttagelserna ger inte en fullständig bild av situationen för mänskliga rättigheter på det här området i Sverige. De kan dock tjäna som ett underlag i samhällsdebatten och för en fortsatt dialog med olika aktörer för att identifiera faktorer som påverkar efterlevnaden av mänskliga rättigheter internationellt och i Sverige.

Gállok och urfolks rättigheter

Klimatförändringarna drabbar i hög grad personer och grupper som redan är utsatta för diskriminering eller lever och bor i sköra ekosystem. I internationella människorättssammanhang lyfts ofta urfolk fram som särskilt sårbara eftersom de ofta har ett nära förhållande till miljön och naturens resurser.⁴⁷ Det gäller även urfolket samerna. Det förändrade klimatet påverkar såväl ekosystem som förutsättningarna för renskötsel, fiske och jakt. Klimatförändringarna och dess konsekvenser har lett till ökad oro bland samer vad gäller framtiden för samisk kultur, livsstil och traditionella samiska kunskaper.⁴⁸

Staten har en omfattande skyldighet att skydda samernas rättigheter som urfolk. Renskötselrätten bygger på urminnes hävd och är grundlagsskyddad i 2 kap. 17 § regeringsformen. År 2020 tydliggjorde också Högsta domstolen i sitt beslut i Girjasmålet att delar av FN:s urfolksdeklaration och ILO-konventionen 169 om ursprungsfolk och stamfolk utgör för Sverige bindande folkrättsliga principer.⁴⁹

Urfolksrätten tar fasta på behovet av särskilt skydd för urfolkens traditionella markanvändning och principen om fritt och informerat förhandssamtycke. Enligt artikel 27 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter (ICCPR) har staten även en skyldighet att säkerställa minoriteters möjlighet att utöva sin kultur. För samerna är renskötsel en viktig del av deras kultur. Detta underströks i Fosendomen från den norska Högsta domstolen 2021, som visar att väsentliga negativa konsekvenser på renskötseln av vindkraftsanläggningar kan utgöra en kränkning av artikel 27 i ICCPR.⁵⁰

Sommaren 2021 tillsatte regeringen en parlamentariskt sammansatt kommitté

47 Report of the UN Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights in the context of climate change, 26 juli 2022, UN Doc. A/77/226 (2022).

48 Jouni J. K. Jaakkola, m.fl., ”The Holistic Effects of Climate Change on the Culture, Well-Being, and Health of the Saami, the Only Indigenous People in the European Union”, *Current Environmental Health Reports* 5 no. 4 (2018): 401-417.

49 NJA 2020 s. 3

50 Høyesteretts dom den 11 oktober 2021, HR-2021-1975-S. Se också Norges institusjon for menneskerettigheter, *Menneskerettslig vern mot inngrep i samiske bruksområder*, 21 januari 2022.

(Renmarkskommittén) med uppdrag att lämna förslag på en ny renskötsellag. Enligt kommitténs direktiv ska de förslag som lämnas bland annat vara förenliga med Högsta domstolens slutsatser i Girjasdomen och med Sveriges folkrättsliga förpliktelser.⁵¹

Under 2022 togs vissa steg för att stärka samers rättigheter i Sverige. Bland annat utsågs ledamöter till den sanningskommission som har i uppdrag att synliggöra och sprida kunskap om de historiska oförrätter som staten begått mot urfolket samerna och lämna förslag på åtgärder som bidrar till upprättelse och främjar försoning.⁵²

För att främja samers inflytande, infördes den 1 mars 2022 en konsultationsordning i frågor som rör det samiska folket.⁵³ Därmed blir regeringen och statliga förvaltningsmyndigheter skyldiga att konsultera samiska företrädare innan beslut fattas i ärenden av särskild betydelse för samerna. Från och med den 1 mars 2024 kommer även kommuner och regioner att omfattas av konsultationsskyldigheten.

I februari 2022 tog Region Jämtland Härjedalen, samisk förvaltningsmyndighet, emot en i Sverige banbrytande utredning som undersökt potentiella effekter av en regional implementering av FN:s deklaration om urfolks rättigheter.⁵⁴ Utredningen innehöll även en flerårig färdplan för hur regionen kan gå till väga för att genomföra deklarationen. En förankringsprocess i det samiska samhället och bland regionpolitikerna har därefter tagit vid.⁵⁵

Samtidigt var 2022 ett år då frågor om urfolksrättens ställning i Sverige stod högt på den politiska dagordningen. Den 22 mars 2022 aviserade dåvarande näringsministern regeringens godkännande av bearbetningskoncession i Gállok för det brittiska bolaget Beowulf Mining och dess dotterbolag Jokkmokk Iron Mines AB.⁵⁶ Beslutet följde efter en mångårig process där berörda myndigheter var oense. Omgivande samebyar och Sametinget har motsatt sig gruvbrytning i

51 Dir. 2021:35.

52 Dir. 2021:103.

53 Lag (2022:66) om konsultation i frågor som rör det samiska folket.

54 FN:s generalförsamling, United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, 13 september 2007, UN Doc. A/RES/61/295 (2007).

55 Region Jämtland Härjedalen, *Innebörden av att Region Jämtland Härjedalen implementerar FN:s Deklaration om Ursprungsfolkens Rättigheter - Förverkligande av rättigheter i samverkan*, 28 september 2022.

56 Regeringsbeslut N2017/04553.

området eftersom det utgör en naturlig flyttled för renarna och har höga naturvärden. Jåhkågasska tjiellde sameby ansökte i juni om rättsprövning hos Högsta förvaltningsdomstolen i ett försök att få bearbetningskoncessionen upphävd.⁵⁷

Ärendet Gállok har väckt stor uppmärksamhet både nationellt och internationellt. Risken för oåterkallelig negativ påverkan på rennäringen och naturen har påtalats av en rad aktörer, såsom Länsstyrelsen i Norrbotten, UNESCO och flera miljö- och människorättsorganisationer.⁵⁸ Inför beslutet uppmanade FN:s särskilda rapportör om urfolks rättigheter och FN:s särskilda rapportör om miljö och mänskliga rättigheter regeringen att inte medge tillstånd. I ett gemensamt uttalande skrev FN-experterna att "ett beslut att inte godkänna Gállok-projektet kan innebära ett tydligt skifte från tidigare orättvisor." Samtidigt uttryckte de oro för bristen på samråd i god tro och misslyckandet med att erhålla samernas fria, informerade förhandssamtycke, och över den betydande och irreversibla skada som Gállok-projektet medför för samernas mark, resurser, kultur och försörjning och för miljöpåverkan.⁵⁹

Efter beslutet att bevilja koncession i Gállok skrev FN:s rasdiskrimineringskommitté (CERD-kommittén) till regeringen inom ramen för sin process för akuta ärenden. Även CERD-kommittén uttryckte oro över bristen på konsultation i Gállok-ärendet. Kommittén uppmanade den svenska staten att ta hjälp av FN:s expertmekanism för urfolks rättigheter (EMRIP) för att få stöd att facilitera en dialog mellan den svenska staten, samerna och företagssektorn.⁶⁰ Regeringen har i ett brev till CERD-kommittén inte svarat på rekommendationen, utan lyfter istället fram att företag är skyldiga att konsultera med särskilt berörda grupper, däribland renskötare.⁶¹

Sverige har även tidigare fått kritik från FN för att inte skydda samers rätt till inflytande och medbestämmande. I ett avgörande från år 2020 konstaterade CERD-kommittén att den svenska staten hade gjort sig skyldig till en kränk-

57 Sametinget, "Jåhkågasska tjiellde låter Högsta förvaltningsdomstolen pröva regeringens beslut om bearbetningskoncession i Gállok", 16 juni 2022.

58 Regeringsbeslut N2017/04553, s. 7, 12, 13.

59 Gemensamt brev till Sverige från FN:s särskilda rapportör om urfolks rättigheter och FN:s särskilda rapportör om miljö och mänskliga rättigheter, 3 februari 2022, UN Doc. AL SWE 2/2022 (2022). Institutets översättning från engelskan.

60 Brev från CERD-kommittén till Sverige (EWUAP Action Letter), 29 april 2022, UN Doc. CERD/EWUAP/106/2022/MJ/CS/ks (2022).

61 Utrikesdepartementet, "Communication from CERD, Reference: CERD/EWUAP/106th session/2022", 15 juli 2022.

ning av delar av artikel 5 i den internationella konventionen om avskaffande av alla former av rasdiskriminering (ICERD) i ett ärende gällande tre bearbetningskoncessioner för gruvverksamhet i områden där Vapstens sameby bedriver rensköttsel. Detta berodde på att konsultation i syfte att uppnå ett fritt och informerat förhandssamtycke inte skett inför besluten. CERD-kommittén framhöll särskilt att skyldigheten att konsultera inte kan delegeras till privata företag.⁶²

Gruvkoncessionen i Gállok är ett exempel på det ökade trycket på traditionella samiska områden för att få tillgång till naturresurser som skog och mineraler som behövs i omställningen för att hantera klimatförändringarna. Den kritik som bland annat internationella granskningsorgan riktat mot Sverige handlar om att en sådan omställning inte får ske på bekostnad av urfolks rättigheter. Urfolksrätten måste förstås som en integrerad del av de mänskliga rättigheterna och en förutsättning för att personer och grupper som tillhör urfolk ska kunna bevara och förvalta traditionella marker på ett hållbart sätt.

Klimatprotester och demonstrationer

Både yttrande- och mötesfrihet är grundläggande mänskliga rättigheter och bärande principer i ett demokratiskt samhälle. I Sverige är dessa friheter skyddade genom både grundlagen och de internationella konventioner som Sverige har anslutit sig till, exempelvis artiklarna 10 och 11 i Europakonventionen, artiklarna 19 och 21 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter (ICCPR), artiklarna 13 och 15 i FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) och artikel 21 i FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD).

Sverige har även anslutit sig till Århuskonventionen om tillgång till information, allmänhetens deltagande i beslutsprocesser och tillgång till rättslig prövning i miljöfrågor. Enligt Århuskonventionen ska staten se till att personer som utövar sina rättigheter i enlighet med konventionens bestämmelser ”inte på

62 CERD-kommittén, Opinion adopted by the Committee under article 14 of the Convention, concerning communication No. 54/2013, 18 december 2020, UN Doc. CERD/C/102/D/54/2013 (2020). Även FN:s kommitté för avskaffande av diskriminering av kvinnor (CEDAW-kommittén) har betonat att Sverige behöver verka för att samiska kvinnor aktivt ska kunna påverka utformningen och genomförandet av politik och strategier för klimatförändring, krishantering och riskreducering. FN:s kommitté för kvinnors rättigheter (CEDAW-kommittén), Concluding observations on the tenth report of Sweden, 24 november 2021, UN Doc. CEDAW/C/SWE/CO/10 (2021).

något sätt bestraffas, förföljs eller trakasseras för detta”.⁶³ I juni 2022 tillsattes en ny särskild rapportör under Århuskonventionen för att skydda klimatförsvare. Den särskilda rapportören kan vidta akuta åtgärder för att skydda personer som bestraffas, förföljs eller trakasseras för att de försöker utöva rättigheter som omfattas av konventionen. Rapportören kan även ta emot enskilda klagomål.⁶⁴

I Sverige och internationellt har barn och unga tagit en framträdande roll i klimat- och miljörörelsen, inte minst med hänvisning till klimatförändringarnas konsekvenser för unga och kommande generationers liv och hälsa. Den 25 november 2022 lämnade föreningen Aurora in en stämningensökan mot den svenska staten. Aurora menade att statens klimatåtgärder är otillräckliga och att barn och ungas rätt till en god miljö, liv, hälsa och utveckling därmed äventyras.⁶⁵ Auroramålet är en i en växande rad av liknande stämningensökningar i världen.⁶⁶ Inom FN:s kommitté för barnets rättigheter pågår även ett arbete med en ny allmän kommentar om barns rättigheter och miljön. I det arbetet är barn och unga delaktiga genom ett särskilt rådgivande team.⁶⁷

Frågor om rättighetsskyddet för personer och grupper som engagerar sig i klimat- och miljöfrågor har aktualiserats under senare år, bland annat vad gäller protester som använder sig av civil olydnad som metod. Internationella människorättsexperter har varnat för att det pågår en förskjutning mot hårdare straff och ökad utsatthet för klimataktivisterna runt om i världen. FN:s särskilda sändebud för mötes- och föreningsfrihet har i en rapport till FN:s generalförsamling framhållit betydelsen av den växande globala rörelse som hävdar sina rättigheter och kämpar för ambitiösare klimatinsatser. Rapporten uttrycker oro över hur stater på många håll i världen använder sig av smutskastningskampanjer och kriminalisering av klimataktivism som verktyg för att begränsa rörelsen.⁶⁸ Även Århuskonventionens särskilda rapportör för klimatförsvare har uppmärksammat klimatförsvarens ökade utsatthet.⁶⁹

63 Konvention om tillgång till information, allmänhetens deltagande i beslutsprocesser och tillgång till rättslig prövning i miljöfrågor (Århuskonventionen), artikel 3.8.

64 FN:s ekonomiska kommission för Europa (UNECE), "World's first Special Rapporteur on environmental defenders elected under the Aarhus Convention", 24 juni 2022.

65 Nätverket Aurora, "Nu stämmer vi staten", 6 november 2022.

66 Joana Setzer och Catherine Higham, "Global trends in climate change litigation: 2022 snapshot", *Grantham Research Institute Working Paper Series*, London School of Economics and Political Science, 30 juni 2022.

67 FN:s barnrättskommitté, Draft general comment No. 26 on children's rights and the environment with a special focus on climate change, 9 december 2021.

68 Report of the Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association, 23 juli 2021, UN Doc. A/76/222 (2021).

69 UNECE, "UN Special Rapporteur on Environmental Defenders presents his vision for mandate to ensure protection under the Aarhus Convention", 24 november 2022.

Klimatförsvarens ökade utsatthet har även uppmärksammats i Sverige. Under 2022 genomfördes ett antal klimatprotester i Sverige med civil olydnad som metod. Med hänvisning till klimatnödläget blockerade aktivister motorvägar, spärrade av genomfartsleder, klistrade fast sig vid flygplan, på vägbanor och broar. Flera häktades och åtalades, bland annat för sabotage och ohörsamhet mot ordningsmakten. Några av aktivisterna har dömts till fängelse.⁷⁰

En grundprincip för civil olydnad är att den som utfört en olaglig aktion bär ett rättsligt ansvar för detta. I det sammanhanget bör noteras att vissa aktioner även kan få konsekvenser för andra personers fri- och rättigheter och hota samhällsviktiga funktioner. Enligt flera civilsamhällsorganisationer har det dock under senare år skett en förskjutning av vad brottsrubriceringen för civil olydnad blir, från ohörsamhet mot ordningsmakten och egenmäktigt förfarande till sabotage. I ett uttalande från september 2022 hävdade exempelvis Amnesty, Civil Rights Defenders och Greenpeace att sabotagerubriceringen av klimataktioner är ny och riskerar att leda till påföljder som inte längre är proportionerliga till den begångna handlingen.⁷¹

70 Dom meddelad i Växjö tingsrätt B6472-21, 25 oktober 2022. Se även, "Stoppade plan på Ängelholms flygplats – döms till fängelse", *SVT Nyheter*, 9 november 2022; "Klimataktivisterna som stoppar flygplan", *Sveriges Radio - P1 Dokumentär*, 30 september 2022.

71 Erica Bjureby, Anna Johansson och John Stauffer, "Orimliga straff väntar dem som deltar i klimataktioner", *Dagens Nyheter*, 23 september 2022.

Hot mot demokratin och rättsstatens principer

Det finns flera tecken som tyder på att demokratin globalt sett är på tillbakagång. International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA), en mellanstatlig organisation som arbetar för att främja demokrati och mänskliga rättigheter, har i sin årsrapport visat att drygt hälften av världens demokratier haft en negativ utveckling under 2022. I rapporten hänvisas bland annat till resultaten från en studie som mäter värderingar bland befolkningar i ett sjuttioal länder. Studien visar att det har skett en nedgång i människors tilltro till demokratiskt styre under de senaste fem åren.⁷²

Demokrati, utveckling och respekt för mänskliga rättigheter är beroende av varandra och ömsesidigt förstärkande. Demokratin ger människor möjligheter att delta i beslut om hur samhället ska styras och hur lagar och regler ska formas. Demokratin ger också människor makt att genom regelbundna val avsätta ledare som inte respekterar invånarnas rättigheter och intressen.⁷³

Nedan återges i korthet några av de iakttagelser av utvecklingen inom området demokrati, rättsstatens principer och mänskliga rättigheter som institutet gjort under 2022. Iakttagelserna ger inte en fullständig bild av situationen för mänskliga rättigheter på det här området i Sverige. De kan dock tjäna som ett underlag i samhällsdebatten och för en fortsatt dialog med olika aktörer för att identifiera faktorer som påverkar efterlevnaden av mänskliga rättigheter internationellt och i Sverige.

Mänskliga rättigheter och demokrati

Rätten att rösta och ställa upp i allmänna val är fastslagen i flera internationella konventioner, exempelvis i artikel 25 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter (ICCPR). Ett högt valdeltagande i allmänna val, både generellt och för grupper som av olika anledningar står långt från det politiska beslutsfattandet, är också ett tecken på en välfungerande demokrati. Det är därför noterbart att valdeltagandet i de svenska allmänna valen 2022 sjönk

72 International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), *The Global State of Democracy 2022: Forging Social Contracts in a Time of Discontent*, 30 november 2022.

73 Se, exempelvis, FN:s världskonferens för mänskliga rättigheter, Vienna Declaration and Programme of Action, 25 juni 1993, punkt 8.

jämfört med förra valomgången och för första gången på hela 2000-talet. I riksdagsvalet motsvarande nedgången tre procentenheter och det totala valdeltagandet slutade på 84,2 procent. Enligt Statiska Centralbyråns (SCB) analys var nedgången störst där valdeltagandet redan tidigare legat på en låg nivå.⁷⁴

En av orsakerna till det sjunkande valdeltagande var, enligt flera kommuner, köer utanför vallokalerna som kan ha fått väljare att avstå från att rösta.⁷⁵ Risken hade uppmärksammats redan före valet. Bland annat hade Kontoret för demokratiska institutioner och mänskliga rättigheter (Office for Democratic Institutions and Human Rights, ODIHR), som är en del av Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa (OSSE), uppmärksammat att nya regler om avskärmingar kring valsedelsfacken i vallokalerna kunde skapa köer.⁷⁶

En annan av grundpelarna för en livskraftig demokrati utgörs av det civila samhället. Som bland annat EU:s rättighetsbyrå, Fundamental Rights Agency (FRA), visat har civilsamhällsorganisationer på många håll i Europa fått det allsvårare att genomföra sina uppdrag på grund av både inskränkande lagstiftning och hot och attacker mot bland andra försvarare av mänskliga rättigheter och journalister.⁷⁷

Att civilsamhällsorganisationer har möjlighet att uttrycka sig även i frågor som för regering och riksdag är obekväma är en del av yttrande- och åsiktsfriheten, som i Sverige skyddas genom både grundlagen och internationella konventioner. Det är därför viktigt att civilsamhällsorganisationer inte riskerar att tystas genom hot om repressalier från den politiska makten.

Situationen för organisationer och enskilda som engagerar sig för mänskliga rättigheter blev aktuell i samband med riksdagsvalet och de efterföljande

74 Statistiska centralbyrån, *Minskat valdeltagande i alla kommuner utom två*, 21 november 2022.

75 I ett beslut som behandlar ett 70-tal klagomål om att köerna hindrat väljare från att rösta pekade Valprövningsnämnden på en enkät som Valmyndigheten genomförde efter valen. Av den framgår att cirka 19 procent av de 178 svarande kommunerna bedömt att köerna utanför vallokalerna kan ha inverkat negativt på valdeltagandet. Av undersökningen framgår däremot inte hur omfattande denna påverkan har varit. *Köer vid röstmottagning, presentation av Valu och preliminära valresultat innan röstmottagning avslutats m.m. – avslag*. Valprövningsnämndens beslut 2022:46 m.fl., 7 december 2022.

76 Kontoret för demokratiska institutioner och mänskliga rättigheter (ODIHR) bedömde att det inte fanns någon risk för felaktiga resultat och därmed inte något behov av närvaro av internationella valobservatörer. ODIHR, *Sweden, General Elections, 11 September 2022: Needs Assessment Mission Report*, 1 augusti 2022.

77 European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), *Protecting Civic Space in the EU*, 22 september 2021.

regeringsförhandlingarna under hösten 2022. I slutet av oktober publicerade ett antal svenska organisationer kritiska granskningar av det så kallade Tidöavtalet mellan stödpartiet Sverigedemokraterna och regeringspartierna Moderaterna, Kristdemokraterna och Liberalerna.⁷⁸ Granskningarna fick ett uppmärksammat efterspel, då till exempel riksdagsledamöter i offentliga uttalanden föreslog att dra in det statliga bidraget till organisationen Civil Rights Defenders.

Den 10 november 2022 fattade regeringen beslut om att återkalla propositionen om så kallade demokrativillkor för bidrag till civilsamhället.⁷⁹ Återkallandet skedde bland annat mot bakgrund av att många civilsambällsorganisationer och trossamfund uttryckt oro för att de föreslagna demokrativillkoren var otydligt utformade och skulle kunna påverka civilsamhällets handlingsutrymme på ett oproportionerligt sätt. Frågan om demokrativillkor kommer nu att beredas vidare i Regeringskansliet.⁸⁰

Rättssäkerhet

En viktig princip för att säkerställa rätten till en rättvis rättegång är den om parternas likställdhet i rättsprocessen. Den 1 januari 2022 infördes i Sverige nya regler som utökar möjligheterna att i domstol åberopa uppgifter som lämnats vid exempelvis polisförhör. Dessa regeländringar kan i bästa fall leda till förkortade häktningstider och till att vittnesmål baseras på färskare minnesbilder. Samtidigt innebär de ett avsteg från principen om att domstolen ska avgöra mål baserat på vad den hört och sett under huvudförhandlingen.⁸¹

I ett remissvar till förslaget om utökade möjligheter att använda tidiga förhör framförde Advokatsamfundet att detta riskerade att underminera rättssäkerheten för den enskilde individen. Bland annat ansåg Advokatsamfundet att de nya reglerna innebar ett åsidosättande av principen om parternas likställdhet eftersom den misstänkte i ett tidigt skede inte har någon insyn i utredningen och därmed inte har samma förutsättningar att försvara sig som då saken är fullständigt utredd. Advokatsamfundet ansåg också att möjligheterna att hålla

78 Amnesty International Sverige, *Amnesty International Sverige kommenterar Tidöavtalet*, 20 oktober 2022; Civil Rights Defenders, *Tidögranskningen – En rättighetsbaserad granskning av Tidöavtalet*, 24 oktober 2022; Rädda Barnen, *Tidöavtalet och barnrätten – en översiktlig analys*, 28 oktober 2022.

79 Prop. 2021/22:272.

80 Socialdepartementet, *Minnesanteckningar från sakråd den 13 december 2022 med anledning av propositionen Statens stöd till trossamfund samt demokrativillkor vid stöd till civilsamhälle*, 13 december 2022, Ku2022/01808.

81 Prop. 2020/21:209, s. 14 och 26.

ett effektivt motförhör minskade och uttryckte att korsförhöret är det överlägset bästa sättet att pröva frågan om en bevispersons trovärdighet och en utsagas tillförlitlighet.⁸²

Det är Polismyndigheten som har huvudansvaret för att upprätthålla den allmänna ordningen och säkerheten i landet. Det statliga våldsmonopolet är en grundläggande del av en rättsstat. Ett förslag till ny lag om ordningsvakter som överlämnades år 2021 skulle möjliggöra en mer flexibel och ökad användning av ordningsvakter.⁸³ Enligt utredningens förslag bör ordningsvakter få vissa ytterligare befogenheter, såsom att transportera och kroppsvisitera individer. Samtidigt föreslås att utbildningen för ordningsvakter förlängs från 80 timmar till 160 timmar. För att säkerställa att ordningsvakter kan uppfylla kraven på likabehandling, proportionalitet och nödvändighet i sin maktutövning är det enligt utredningen viktigt att de har rätt utbildning. Vidare måste ordningsvakter förhålla sig till samma krav som polisen när de använder sig av sin delegerade maktbefogenhet.⁸⁴

Under 2022 sköts 61 personer till döds i Sverige. Det är en ökning med nästan 30 procent jämfört med den tidigare toppnoteringen från 2020 då 47 personer dödades med skjutvapen.⁸⁵ Det är framför allt unga män och pojkar som faller offer för det ökade och dödliga våldet.⁸⁶

Sveriges åtaganden om mänskliga rättigheter enligt till exempel Europakonventionen innefattar en skyldighet att garantera enskildas fri- och rättigheter, också från agerande från privata aktörer som kriminella gäng. Enligt artikel 1 i Europakonventionen har staten en skyldighet att garantera var och en, som befinner sig under dess jurisdiktion, fri- och rättigheter enligt konventionen. Denna skyldighet tillgodoses bland annat genom att staten straffbelägger gärningar som inkräktar på enskildas liv och integritet och ser till att utredning och åtal bedrivs effektivt.⁸⁷

82 Sveriges advokatsamfund, Yttrande över delbetänkandet Tidiga förhör – nya bevisregler i brottmål (SOU 2017:98), R-2018/0002, 2018.

83 SOU 2021:38.

84 FN:s generalförsamling, Code of Conduct for Law Enforcement Officials, 17 december 1979, UN Doc. A/RES/34/169, artikel 1, commentary a.

85 Polismyndigheten, Bekräftade skjutningar per region och månad, 2022, <https://polisen.se/om-polisen/polisens-arbete/sprangningar-och-skjutningar/>, hämtad 16 februari 2023.

86 Brottsförebyggande rådet (Brå), *Dödligt skjutvapenväld i Sverige och andra europeiska länder - En jämförande studie av nivåer, trender och våldsmetoder*, Rapport 2021:8, 2021, s. 34.

87 Se exempelvis Europadomstolens domar, Case of Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu mot Rumänien (stor sammansättning), no. 47848/08, 14 juli 2014; MC mot Bulgarien, no. 39272/98, 4 december 2003.

Många av de åtgärder som initierats av den förra och den nuvarande regeringen mot det dödliga gängrelaterade våldet är kriminalpolitiska. Ett förslag mot gängbrottslighet som beretts under 2022 är omfattande förändringar i brottsbalansen för att komma åt brott som begås i kriminella nätverk.⁸⁸ Förslaget omfattar bland annat straffskärpningar för flera brott, men också införandet av en särskild straffskärpningsbestämmelse för våldsamma uppgörelser bland kriminella.

Förslaget mötte skarp kritik av rättssäkerhetsskäl. Justitieombudsmannen (JO) noterade i sitt remissyttrande att förslaget följer på andra omfattande förändringar under senare år med samma eller liknande syfte, som straffskärpningar, nykriminaliseringar och slopad straffrabatt för unga lagöverträdare. JO pekade på att det straffrättsliga regelverket utformats för att svara mot högt ställda krav på rättssäkerhet i form av förutsebarhet, proportionalitet och likabehandling. Detta förutsätter, enligt JO, att systemet i stort, liksom enskilda bestämmelser om straff, påföljdsval och straffmätning, är tydligt och överblickbart. Återkommande kriminalpolitiska reformer riskerar därför en konsekvent och enhetlig rättstillämpning i domstolarna samt den enskildes rättssäkerhet.⁸⁹

Andra förslag för att komma tillrätta med gängbrottslighet och skjutningar har handlat om att utöka möjligheterna till användningen av så kallade hemliga tvångsmedel. Proportionaliteten i dessa förslag har ifrågasatts av ett flertal remissinstanser. Institutet för mänskliga rättigheter har bland annat påpekat att regeringen behöver en breddad analys i sina åtgärder för att förebygga gängbrottsligheten. Det är angeläget att, utifrån forskning och evidens, föreslå åtgärder som är preventiva och tidigt förebyggande mot att barn och ungdomar rekryteras in i gängkriminalitet eller organiserad brottslighet.⁹⁰

88 SOU 2021:68. Regeringen överlämnade en proposition till riksdagen i januari 2023, prop. 2022/23:53.

89 JO, Yttrande över betänkandet Skärpta straff för brott i kriminella nätverk (SOU 2021:68), JO:s dnr R 117-2021, 29 november 2021.

90 Institutet för mänskliga rättigheter, Remissvar Utökade möjligheter att använda preventiva tvångsmedel (SOU 2022:52), 31 januari 2023.

Koranbränningar och gränserna för yttrande- och mötesfrihet

I april 2022 brände politikern och opinionsbildaren Rasmus Paludan Koranen på ett antal platser i Sverige efter att polisen i flera fall gett honom tillstånd att hålla en allmän sammankomst för att göra detta. Koranbränningarna sammanföll med fastemånaden ramadan och genomfördes framför allt i områden med en relativt stor muslimsk befolkning och i vissa fall i nära anslutning till moskéer. På ett antal platser uppstod oroligheter, upplopp och stenkastning. Ett flertal personer har under året blivit dömda för bland annat grovt sabotage mot blåljusverksamhet efter att ha medverkat i dessa kravaller.

Den efterföljande politiska och mediala debatten kom främst att handla om lokalbefolkningens agerande och polisens ingripande samt det tumult som uppstod i samband med händelserna. Koranbränningarna och de efterföljande kravallerna väckte även en diskussion om gränserna för yttrande- och mötesfriheten.

Yttrandefrihet och mötesfrihet är grundläggande mänskliga rättigheter och bärande principer i ett demokratiskt land. I Sverige är båda dessa friheter skyddade genom både grundlagen och de internationella konventioner som Sverige har anslutit sig till, exempelvis Europakonventionen och FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter (ICCPR).⁹¹

Yttrandefriheten innebär dock inte att man i alla sammanhang får säga eller göra vad som helst. I ett demokratiskt samhälle kan yttrandefriheten i vissa fall begränsas för att skydda andra människors fri- och rättigheter. Europakonventionen tillåter exempelvis att yttrande- och mötesfriheten begränsas av detta skäl om begränsningen är föreskriven i lag och nödvändig i ett demokratiskt samhälle.⁹² Utöver detta har Sverige enligt bland annat den internationella konventionen om avskaffande av alla former av rasdiskriminering (ICERD) skyldigheter att förbjuda så kallad hatpropaganda.⁹³ Enligt ICCPR ska även allt främjande av rasistiskt eller religiöst grundat hat som innebär uppvigling till diskriminering, fiendskap eller våld vara förbjudet i lag.⁹⁴

91 Europakonventionen, artiklarna 10 och 11; ICCPR, artiklarna 19 och 21.

92 Europakonventionen, artiklarna 10.2 och 11.2.

93 CERD, artikel 4(a).

94 ICCPR, artikel 20.

I Sverige begränsas yttrandefriheten exempelvis genom att hets mot folkgrupp är förbjudet enligt lag.⁹⁵ Det gör det brottsligt att offentligt sprida meddelanden som hotar eller uttrycker missaktning för en grupp av personer med anspelning på exempelvis trosbekännelse. Det är inte bara muntliga och skriftliga meddelanden som är förbjudna, utan även meddelanden som sprids på annat sätt. Högsta domstolen har till exempel slagit fast att bärandet av nazistiska symboler kan betraktas som hets mot folkgrupp.⁹⁶

Sverige har under de senaste åren fått flera rekommendationer från FN:s olika granskningsorgan vad gäller hatpropaganda. Sverige uppmanas bland annat att vidta omedelbara åtgärder för att skydda muslimska minoritetsgrupper. Granskningsorganen har även särskilt lyft fram ansvaret att motverka hatpropaganda bland politiker och media och uppmanat Sverige att öka sina ansträngningar för att bekämpa, utreda och lagföra fall av detta.⁹⁷

Enligt Europadomstolens praxis måste det i ett demokratiskt samhälle vara möjligt att kritisera religiösa idéer och praktiker, även om det kan sära vissa grupper. Religiösa grupper måste tolerera kritiska offentliga uttalanden och debatt om deras religion under förutsättning att sådan kritik inte innebär uppvigling till hat, våld eller diskriminering. Europadomstolen har slagit fast att yttranden som har för avsikt att sprida hat baserat på religiös intolerans inte omfattas av Europakonventionens skydd för yttrandefriheten.⁹⁸

Tillstånd till allmän sammankomst regleras i Sverige i ordningslagen som i sin tur bygger på regler i 2 kap. 24 § regeringsformen som medger begränsningar i mötes- och demonstrationsfriheten. Allmän sammankomst får enligt ordningslagen vägras om det är nödvändigt med hänsyn till ordningen eller säkerheten vid sammankomsten eller med hänsyn till trafiken eller för att motverka epidemi. Möjligheten att vägra tillstånd har tolkats vara begränsad till fall då då det finns en konkret fara för ordningen och säkerheten och denna består i utförandet av brottsliga gärningar.⁹⁹

95 Brottsbalk (1962:700), 16 kap., 8 §.

96 NJA 1996 s. 577. Se även, SOU 2019:27, s. 133.

97 CERD-kommittén, Concluding observations on the combined twenty-second and twenty-third periodic reports of Sweden, 6 juni 2018, UN Doc. CERD/C/SWE/CO/22-23 (2018); FN:s kommitté för mänskliga rättigheter, Concluding observations on the seventh periodic report of Sweden, 28 april 2016, UN. Doc. CCPR/C/SWE/CO/7 (2016).

98 Europadomstolens domar, E.S. mot Österrike, no. 38450/12, 25 oktober 2018; Gündüz mot Turkiet, no. 35071/97, 4 december 2003.

99 Thomas Bull, *Mötes- och demonstrationsfriheten: en statsrättslig studie av mötes- och demonstrationsfrihetens innehåll och gränser i Sverige, Tyskland och USA*, 1 uppl. (Uppsala: Skrifter från Juridiska fakulteten i Uppsala, 1997), s. 551.

Frågor om yttrande- och mötesfrihetens gränser har åter aktualiserats i inledningen av år 2023 mot bakgrund av aktioner och demonstrationer som genomförts med anledning av Sveriges ansökan om att bli medlem i försvarsalliansen NATO. Diskussionen om hur svensk lagstiftning och myndighetspraxis lever upp till internationella människorättsåtaganden om att beivra hatpropaganda lär fortsätta. En viktig utgångspunkt är dock att yttrandefriheten är en förutsättning för den fria åsiktsbildningen, något som i regeringsformen har angetts vara en av folkstyrelsens, det vill säga demokratins, grundvalar.¹⁰⁰

Övergrepp mot barn och ungdomar vid särskilda ungdomshem

En grundläggande rättsstatsprincip är skyddet mot godtyckliga frihetsberövanden. Detta skydd, som kommer till uttryck ibland annat i regeringsformens 2 kapitel 6 § och Europakonventionens artikel 5, innebär att ingen får berövas sin frihet utom i särskilt uppräknade fall och i enlighet med lag.

Det finns särskilda regler om i vilka situationer ett barn eller en ungdom får frihetsberövas, och hur hen ska behandlas under frihetsberövandet. Av artikel 37 b och c i FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) framgår att frihetsberövande av barn endast ska användas som en sista utväg och för kortast lämpliga tid, och att barnet ska behandlas humant och med respekt för sin inneboende värdighet.¹⁰¹ Frihetsberövade barn och ungdomar ska också skyddas från alla former av tortyr och annan grym omänsklig och förnedrande behandling eller bestraffning. Bestämmelser om detta återfinns i bland annat FN:s konvention mot tortyr (CAT), i barnkonventionen och i Europakonventionen.¹⁰²

I Sverige har samhället ibland möjlighet att agera med tvång för att se till att barn och ungdomar upp till 21 års ålder får den vård och behandling som de behöver. Om ett barn eller en ungdom exempelvis missbrukar eller visar upp en

100 1 kap. 1 § och 2 kap. 21 § regeringsformen. Jfr också Johan Hirschfeldt, "Konstitutionellt yttrandefrihetsskydd i Sverige - konflikter och brytpunkter". I Bertil Wennberg och Kristina Örtengren red., *Fritt ord 250 år. Tryckfrihet och offentlighet i Sverige och Finland - ett levande arv från 1766* (Stockholm: Sveriges riksdag, 2016), s. 591.

101 Det finns även andra FN-texter med minimiregler för hur frihetsberövade barn och ungdomar får behandlas, som FN:s minimistandardregler för rättskipning rörande ungdomsbrottslighet (Pekingreglerna), generalförsamlingens resolution A/RES/40/33, 29 november 1985, och FN:s regler för skydd av frihetsberövade ungdomar (Havannareglerna), generalförsamlingens resolution A/RES/45/113, 14 december 1990.

102 Se även, FN:s konvention mot tortyr (CAT), artiklarna 1 och 16, barnkonventionen artikel 37(a), samt ICCPR, artiklarna 7 och 10.

kriminell livsstil och är i behov av särskild tillsyn är det möjligt för en domstol att besluta om att placera barnet eller ungdomen i ett av Statens institutionsstyrelses (SiS) särskilda ungdomshem på begäran av dennes hemkommun enligt 12 § i lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). En sådan placering i ett ungdomshem betraktas som ett frihetsberövande.¹⁰³ Det förekommer att barn och ungdomar hålls frihetsberövade i SiS ungdomshem i flera år.

Vid slutet av 2021 fanns det 21 särskilda ungdomshem runt om i landet med sammanlagt 739 platser. Av dessa var majoriteten avsedda för pojkar.¹⁰⁴ Medelåldern på de placerade ungdomarna var runt 16 år, men det finns ingen lägsta åldersgräns för placering i ungdomshemmen.¹⁰⁵ En del av platserna, 69 stycken, på ungdomshemmen var avsedda för att ta emot barn och ungdomar som åtalats och dömts för allvarliga brott till en påföljd som kallas för slutna ungdomsvård.

År 2022 kom det fram flera uppgifter om att barn och ungdomar blivit utsatta för kränkningar och andra övergrepp i SiS ungdomshem. I februari stängde SiS en avdelning på Bärby ungdomshem efter uppgifter om att de intagnas säkerhet hotades.¹⁰⁶ Chefer och personal på avdelningen omplacerades. I media presenterades vittnesmål och annan dokumentation om hur personal under lång tid utsatt barn och ungdomar på avdelningen för misshandel, hot, bestraffningar och andra kränkningar.¹⁰⁷ Under året kom det även rapporter om att SiS sedan 2018 själv anmält ett tiotal händelser där personal utsatt intagna barn och ungdomar för sexuella övergrepp eller inlett otillbörliga sexuella relationer med dem.¹⁰⁸ En tillsynsrapport från Inspektionen för vård och omsorg (IVO) som publicerades i januari 2023 visade på omfattande brister och missförhållanden i samtliga

103 Se exempelvis artikel 4 i det fakultativa protokollet till FN:s konvention mot tortyr (CAT). Med ett frihetsberövande avses där ”varje form av kvarhållande, fängslande eller placering av en person i ett offentligt eller privat förvar, som denna person inte har tillåtelse att lämna frivilligt, genom beslut av en rättslig, administrativ eller annan myndighet”.

104 Statens institutionsstyrelse, *SiS årsredovisning 2021*.

105 År 2021 var den yngsta barnet som placerades i ett av SiS ungdomshem 8 år. Se Statens institutionsstyrelse, *SiS i korthet 2021. En samling statistiska uppgifter om SiS*.

106 Statens institutionsstyrelse, ”SiS stänger tillfälligt avdelning på Bärby”, 11 februari 2022.

107 Eigil Söderin, ”Vittnar om skräckväldet på SiS-hemmet, 'Jag ville dö'”, *Dagens ETC*, 21 april 2022.

108 Fernando Arias, ”Flera anmälningar om övergrepp på Sis-hem: 'Man är ju ett barn'”, *Sveriges Radio - Ekot*, 30 augusti 2022.

SiS verksamheter där flickor vårdas. En enkät till intagna barn och ungdomar visade att nästan hälften av flickorna och en fjärdedel av pojkarna som svarat på enkäten varit med om att personalen varit hotfull eller kränkande mot dem själva eller andra ungdomar.¹⁰⁹

Intagna barn och ungdomars säkerhet kan även hotas om personalen i ungdomshemmen inte ser till att skydda dem från kränkningar från medintagna. Enligt IVO:s rapport hade sju av tio flickor som svarat på enkäten upplevt att de återkommande upplevt hotfullt eller kränkande beteende från andra intagna, antingen mot dem själva eller mot andra.¹¹⁰ Vid en inspektion av ungdomshemmet Vemyra i april 2022 uppmärksammade Justitieombudsmannen (JO) att personalen inte satte tydliga gränser och att de intagna flickorna var hänvisade till att själva hantera sina konflikter. JO påpekade även att flickorna kunde fara illa eftersom det inte fanns tillräckligt med personal på plats nattetid som kunde agera när de intagna barnen och ungdomarna gick in på varandras rum.¹¹¹

Även SiS användning av tvångsåtgärder mot de frihetsberövade barnen och ungdomarna har ifrågasatts. Den mest ingripande åtgärden som kan vidtas i de särskilda ungdomshemmen enligt LVU kallas för avskiljning. Den innebär att ett barn eller en ungdom får skiljas från personal och andra ungdomar i upp till fyra timmar i sträck om hen uppträder våldsamt eller är så påverkad av något berusningsmedel att hen inte kan hållas till ordningen. En avskiljning genomförs ofta genom att barnet eller ungdomen låses in i ett särskilt rum där det saknas möbler och annan inredning.

Statistiken från senare år visar att den grupp av intagna som oftast blivit avskilda är yngre flickor. I februari uppgav SiS i sin årsrapport att antalet avskiljningar hade minskat under 2021, och att detta bland annat var ett resultat av en särskild flicksatsning.¹¹² Organisationen Barnrättsbyrån, som tidigare publicerat kritiska granskningar om hur SiS motiverar och genomför avskiljningar, ansåg

109 Inspektionen för vård och omsorg (IVO), *Tillsyn av SiS särskilda ungdomshem 2021–2022 Redovisning av regeringsuppdrag S2021/03345*.

110 IVO, *Tillsyn av SiS särskilda ungdomshem 2021–2022*.

111 JO:s inspektionsprotokoll, dnr O 7-2022.

112 Statens institutionsstyrelse, *SiS årsredovisning 2021*.

att statistiken för året visade på en annan bild och att flickor i lika stor utsträckning som tidigare utsatts för avskiljningar. Barnrättsbyrån pekade även på att anmälningar mot SiS till IVO aldrig varit så många som under 2021.¹¹³ IVO konstaterade senare att antalet avskiljningar av flickor nästan fördubblades mellan 2019 och 2021.¹¹⁴ Enligt en skrivelse från regeringen till riksdagen i januari 2023 hade vissa av SiS satsningar för att minska avskiljningar av flickor haft resultat, men där konstaterades samtidigt att avskiljningarna i SiS verksamhet i stort inte minskat under 2022.¹¹⁵

Rapporterna om missförhållanden i ungdomshemmen är inte unika för 2022. Under det senaste decenniet har myndigheter som Barnombudsmannen, JO och IVO liksom media upprepade gånger uppmärksammat hur barn och ungdomar i ungdomshemmen farit illa. Problemen i de svenska ungdomshemmen har även uppmärksamrats vid internationella granskningar. I december 2021 uttryckte FN:s kommitté mot tortyr (CAT-kommittén) oro över uppgifter om att barn i ungdomshemmen utsatts för våld, bland annat i form av långvariga fashållningar och välkomnade åtaganden från regeringen om att undersöka detta vidare, i enlighet med skyldigheten i artikel 12 i FN:s konvention mot tortyr (CAT) om att utreda misstankar om tortyrhandlingar.¹¹⁶

Sverige har under 2022 och inledningen av 2023 granskats av FN:s barnrättskommitté. I slutsatser som publicerades i februari 2023 rekommenderade kommittén Sverige bland annat att förbjuda avskiljning och isolering av barn i alternativ omvårdnad i lag.¹¹⁷ Kommittén uppmanade även Sverige att stärka rättssäkerheten i SiS verksamhet, också i frågor om tvångsåtgärder och våldsanvändning.¹¹⁸ FN:s barnrättskommitté har även tidigare uppmanat Sverige att se till att allt avskiljande av barn förbjuds.¹¹⁹

113 Barnrättsbyrån, *Avskiljningar, våld och missförhållanden inom SiS ungdomsvård 2021*, maj 2022.

114 IVO, *Tillsyn av SiS särskilda ungdomshem 2021–2022*, 10 januari 2023.

115 Avskiljningar vid Statens institutionsstyrelsens särskilda ungdomshem, skr. 2022/23:49

116 FN:s kommitté mot tortyr, Concluding observations on the eighth periodic report of Sweden, 20 december 2021, UN Doc. CAT/C/SWE/CO/8 (2021), para. 27.

117 Alternativ omvårdnad enligt artikel 20 i barnkonventionen inbegriper SiS särskilda ungdomshem.

118 FN:s barnrättskommitté, Concluding observations on the sixth and seventh periodic report of Sweden (Advanced unedited version), 6 februari 2023, UN Doc. CRC/C/SWE/CO/6-7 (2023), paras. 23 och 29.

119 FN:s barnrättskommitté, Concluding observations on the fifth periodic report of Sweden, 6 mars 2015, UN Doc. CRC/C/SWE/CO/5 (2015), paras. 25 och 26.

Polariserande eller främlingsfientlig retorik under valrörelsen

Människors rätt att delta i offentliga angelägenheter skyddas av grundlagarna och det internationella regelverket för mänskliga rättigheter.¹²⁰ Rätten gäller alla och alltid, men ställs på sin spets när allmänna val äger rum. Sveriges människorättsåtaganden innefattar en skyldighet att skydda människor inom sitt territorium från godtyckligt våld.¹²¹

I maj 2022 besöktes Sverige av företrädare från Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa (OSSE) och deras kontor för demokratiska institutioner och mänskliga rättigheter (ODIHR). Syftet var att undersöka behovet av att ha valobservatörer på plats under valen samma höst. ODIHR kom till slutsatsen att det inte fanns någon risk för felaktiga valresultat och därmed inte något behov av närvaro av internationella valbevakare.¹²² I sin rapport från besöket uppmärksammade ODIHR emellertid även förekomsten av polariserande eller främlingsfientlig retorik i Sverige. Man hänvisade bland annat till 2018 års granskning av Sverige i FN:s rasdiskrimineringskommitté (CERD-kommittén). Kommittén uttryckte då stark oro över att ”rasistisk hatpropaganda mot afrosvenskar, judar, muslimer och romer fortsätter i Sverige, i synnerhet under valrörelser, i medier och på internet.”¹²³ ODIHR påminde även om uttalanden från FN:s kommitté för avskaffande av diskriminering av kvinnor (CEDAW-kommittén), som i sin granskning av Sverige från 2021 uttryckte oro över underrepresentation av kvinnor i politiken, i synnerhet kvinnor med minoritetsbakgrund.¹²⁴

Med anledning av CERD:s och ODIHR:s kommentarer försökte institutet under hösten 2022 få en bild av omfattningen av problemet. Institutet bad analysföretaget Retriever att undersöka spridningen av polariserande eller främ-

120 Se, exempelvis Internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter (ICCPR), artikel 25 och RF 1 kap. 1 §.

121 Europakonventionen, artikel 2.

122 OSSE:s kontor för demokratiska institutioner och mänskliga rättigheter (ODIHR), Sweden, General Elections, 11 September 2022: Needs Assessment Mission Report, 1 augusti 2021.

123 FN:s rasdiskrimineringskommitté (CERD-kommittén), Concluding observations on the combined twenty-second to twenty-third periodic reports of Sweden, 6 juni 2018, UN Doc. CERD/C/SWE/CO/22-23 (2018), para. 10. Institutets översättning från engelskan.

124 FN:s kommitté för kvinnors rättigheter (CEDAW-kommittén), Concluding observations on the tenth report of Sweden, 24 november 2021, UN Doc. CEDAW/C/SWE/CO/10 (2021), para. 28.

lingsfientlig retorik under valrörelsen.¹²⁵ Undersökningen visade att från den 1 maj 2022 till dess att den nya regeringen kom på plats den 18 oktober hade det förekommit polariserande eller främlingsfientliga uttalanden i tusentals artiklar i tryckta nyhetsmedier och redaktionella webbmedier. Den visade också att spridningen nådde en topp vecka 36, som slutade med valsöndagen.¹²⁶

Rent ämnesmässigt handlade många av de mest spridda artiklarna som innehöll polariserande eller främlingsfientliga uttalanden om situationen i förorter. Här kan nämnas förslag om att motverka uppkomsten av så kallade 'Somalitowns', adhd-screening av barn som bor i utsatta områden och testning av två-åringars språkkunskaper. En annan stor grupp av artiklar med polariserande budskap utgjordes av replikskiften där politiska företrädare anklagade varandra för att till exempel utgöra säkerhetsrisker och använda diktaturfasoner. Eftersom institutet inte känner till liknande undersökningar från tidigare valrörelser är det svårt att dra några definitiva slutsatser om utvecklingen över tid.¹²⁷

Ökade politiska motsättningar sammanfaller ofta med ökat våld eller hot om våld.¹²⁸ I en rapport från år 2021 visade Brottsförebyggande rådet (Brå) att 26 procent av de förtroendevalda på kommunal och regional nivå påverkats av olika former av hot eller trakasserier på grund av sitt förtroendeuppdrag. Påverkan kunde ske i form av politiska överväganden. 17 procent av de förtroendevalda

125 Det är givetvis svårt att avgöra vad som räknas som ett polariserande uttalande, särskilt under en valrörelse där i stort sett varje utspel är avsett att framhäva den egna politiken och distansera sig från politiska motståndare. I sin analys har Retriever försökt hitta de utspel som är allvarligare och hårdare i tonen än det vanliga replikskiftet i debatten. För undersökningens syfte definierades polariserande retorik som uttalanden som kan skapa agg och misstro mellan människor och grupper medan främlingsfientlig retorik definierades som uttalanden och utspel som medvetet riktas mot människor och grupper med anspelning på exempelvis hudfärg, religion eller nationalitet. Skillnaden mellan polariserande och främlingsfientliga utspel är inte alltid helt klar. I arbetet med att kategorisera olika uttalanden har Retriever i regel valt att tolka uttalanden som inte uppenbart syftat till att peka ut särskilda folkgrupper som polariserande även om de ibland kunnat uppfattas som främlingsfientliga. Retriever, *Polariserande och främlingsfientlig retorik i media i samband med valet 2022 1 maj – 18 oktober 2022*, 24 oktober 2022, s. 3-8.

126 Uppskattningen är baserad på en sökning på ord och begrepp som kan kopplas till polarisering och främlingsfientlighet i samband med val och valrörelse som sedan rensats och kompletterats av Retriever. *Ibid.*, s. 5.

127 *Ibid.*, s. 8-11.

128 För en översikt över aktuell forskning om relationen mellan polariserande eller främlingsfientlig retorik och politiskt motiverat våld eller hot om våld, se Daniel L. Byman, "How hateful rhetoric connects to real-world violence", *Brookings Institution - Order from Chaos*, 9 april 2021, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/04/09/how-hateful-rhetoric-connects-to-real-world-violence/>, hämtad 23 februari 2023.

som Brå tillfrågat uppger exempelvis att de undvikit att engagera eller uttala sig i specifika frågor som en konsekvens av utsatthet eller oro.¹²⁹ Brå bad även de förtroendevalda som utsatts för hot och trakasserier att redogöra närmare för den senaste händelsen. I ungefär hälften av händelserna uppfattades förövaren tillhöra någon form av gruppering, och då oftast en högerextremistisk grupp (15 procent). Näst vanligast var att förövaren uppfattades tillhöra en vänsterextremistisk grupp (10 procent).¹³⁰ Brå:s undersökningar indikerar också att förtroendevaldas utsatthet tenderar att öka under valår.¹³¹

I juli 2022 mördades psykiatrisamordnaren vid Sveriges kommuner och regioner (SKR) under Almedalsveckan i Visby av en gärningsman med ett högerextremt förflutet. Gärningsmannen dömdes även för förberedelse till terroristbrott genom mord eller grov misshandel där en partiledare var det tilltänka offret.¹³² Säkerhetspolisen (Säpo) varnade senare för att tonläget i den politiska debatten ledde till ökad risk för politiskt motiverat våld. ”Ord spelar roll, så är det definitivt”, sade en talesperson för Säpo i augusti 2022. ”Både vad det gäller politiker som uttalar sig, men också när du, jag och alla uttalar sig. Om debattklimatet är väldigt polariserat och högljutt, så kan det vara hotdrivande i sig.”¹³³

129 Brottsförebyggande rådet, *Politikernas trygghetsundersökning 2021*, 28 oktober 2021, s. 11.

130 Ibid., s. 77.

131 Ibid., s. 33.

132 Gotlands tingsrätt, B 808-22, 6 december 2022.

133 Jan Falkirk, ”Säpochef ryter ifrån om det höga tonläget”, *Svenska Dagbladet*, 31 augusti 2022.

Valmyndigheten

RÖSTKORT

Ökad social ojämlikhet, diskriminering och rasism

Enligt flera internationella överenskommelser om mänskliga rättigheter är exempelvis rätten till utbildning, bästa möjliga hälsa, tillgång till vård och omsorg, rätten till en lämplig bostad och att delta i kulturlivet centrala mänskliga rättigheter.¹³⁴ Rätten till bästa möjliga hälsa och rätten till tillfredsställande levnadsstandard är exempel på det som kallas progressiva rättigheter. Det betyder att konventionsstaterna förbinder sig att fullt ut använda sina tillgängliga resurser för att rättigheterna gradvis ska förverkligas.¹³⁵ Staten har däremot ett absolut ansvar att inte själv diskriminera någon och dessutom en skyldighet att skydda den enskilde från andra, privata aktörers, diskriminering. Diskrimineringskyddet gäller alltid och för samtliga rättigheter.¹³⁶

I Sverige finns skillnader mellan olika grupper inom områden som berörs av de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna, såsom arbetsmarknad, utbildning, hälsa och deltagande i kulturlivet. Sverige har exempelvis en arbetsmarknad med bestående skillnader i löner och pensioner mellan kvinnor och män.¹³⁷ Under 2022 rapporterade stiftelsen Allbright att kvinnor enbart utgjorde 27 procent av börsföretagens ledningsgrupper. Antalet kvinnor i roller som verkställande direktör, styrelseordförande eller affärsområdeschef har de senaste åren minskat.¹³⁸ Det finns även stora skillnader i deltagande på arbetsmarknaden mellan personer med och utan funktionsnedsättning.¹³⁹

När det gäller utbildning har flickor generellt sett bättre skolresultat än pojkar. Elever med högt utbildade föräldrar har generellt sett bättre resultat än elever

134 Se till exempel den internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (ICESCR), FN:s konvention för barnets rättigheter (barnkonventionen), FN:s konvention för rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD) och den internationella konventionen om avskaffandet av alla former av rasdiskriminering (CERD).

135 Se, exempelvis, ICESCR, artikel 12.

136 CESCR-kommittén, General comment No. 3: The nature of States parties' obligations (art. 2, para. 1, of the Covenant), 14 december 1990, UN Doc. E/1991/23 (1991), para. 1.

137 Statistiska centralbyrån, *På tal om kvinnor och män 2022: Latbund om jämställdhet*, 21 juni 2022.

138 Stiftelsen Allbright, *Allbrightrapporten 2022: Noll nya chefskvinnor*, november 2022.

139 Statistiska centralbyrån, *Situationen på arbetsmarknaden för personer med funktionsnedsättning 2021*, 31 mars 2022.

med lågutbildade föräldrar.¹⁴⁰ Barn och unga med funktionsnedsättning får också i lägre utsträckning sin rätt till utbildning tillgodosedd (se avsnitt nedan om rätten till utbildning för barn med funktionsnedsättning).

Enligt Folkhälsomyndighetens enkätundersökning *Hälsa på lika villkor 2022* har drygt 70 procent av Sveriges befolkning ett gott allmänt hälsotillstånd och andelen har ökat sedan undersökningarna startade år 2004. Det finns dock fortfarande skillnader mellan olika grupper. Cirka 80 procent av de svarande med eftergymnasial utbildning upplever sig ha en god hälsa, jämfört med endast lite över 60 procent av de med förgymnasial utbildning. Unga hbtqi-personer har generellt sett sämre hälsa än andra unga. Det gäller både fysisk och psykisk hälsa men skillnaden är störst vad gäller psykisk hälsa. Endast en tredjedel av unga hbtqi-personer anser sig ha en god psykisk hälsa.¹⁴¹

Sverige rankades år 2017 som bäst i världen på att bekämpa social och ekonomisk ojämlikhet, men har därefter dalat i varje ny mätning och rankades år 2022 på tjugonde plats, vilket är sämst i Norden.¹⁴²

En stat ska säkerställa ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter genom att till fullo utnyttja sina tillgängliga resurser och sträva efter att gradvis förstärka dessa rättigheter för landets invånare utan åtskillnad. Under 2024 kommer Sverige att granskas vad gäller genomförandet av både den internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (ICESCR) och konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD). Under 2023 inleds rapporteringen vad gäller den internationella konventionen om avskaffande av alla former av rasdiskriminering (ICERD).

Nedan återges i korthet några av de iakttagelser av utvecklingen inom området social ojämlikhet, diskriminering och rasism som institutet har gjort under 2022. Iakttagelserna ger inte en fullständig bild av situationen för mänskliga rättigheter på det här området i Sverige. De kan dock tjäna som ett underlag i samhällsdebatten och för en fortsatt dialog med olika aktörer för att identifiera faktorer som påverkar efterlevnaden av mänskliga rättigheter internationellt och i Sverige.

140 Statistiska centralbyrån, *Elever i årskurs 9 med högutbildade föräldrar presterar bättre*, 8 februari 2021.

141 Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor (MUCF), *Jag är inte ensam, det finns andra som jag: Rapport om unga hbtqi-personers levnadsvillkor*, 2 juni 2022.

142 Oxfam, *The Commitment to Reducing Inequality Index 2022*, 12 oktober 2022, s. 53.

Covid-19-pandemins effekter på mänskliga rättigheter

Covid-19-pandemin har inneburit en av vår tids största utmaningar för mänskliga rättigheter. Pandemin har ställt regeringar runt om i världen inför svåra avvägningar mellan olika rättigheter och andra viktiga samhällsintressen. Spridningen av sjukdomen covid-19 innebar ett direkt hot mot människors rätt till bästa möjliga hälsa och orsakade stora påfrestningar på sjukvården. Samtidigt innebar de restriktioner som infördes för att stoppa smittspridning även omfattande inskränkningar i flera grundläggande fri- och rättigheter, inklusive rörelsefrihet, mötesfrihet, föreningsfrihet och religionsfrihet, samt rätten till hälsa, utbildning, arbete och deltagande i kulturliv. Det finns även mycket som tyder på att den sociala isolering som pandemin innebar ledde till en ökad förekomst av våld mot framför allt barn och kvinnor i nära relationer.¹⁴³

Under pandemin uttryckte flera människorättsförfvarare en förhoppning om att krisen skulle ge ny kraft till arbetet för mänskliga rättigheter.¹⁴⁴ Under 2022 kom det flera tecken på att utvecklingen istället upplevts blivit den motsatta. I samband med lanseringen av Amnesty Internationals årsrapport i mars 2022 framförde exempelvis generalsekreteraren för Amnesty Sverige att ”många stater använt pandemin som förevändning för att tysta fredliga demonstranter, journalister, människorättsförfvarare och andra som protesterat och krävt rättvisa.”¹⁴⁵

Det finns olika bilder av Sveriges hantering av pandemin. Under delar av 2020 hade Sverige höga dödstal jämfört med andra länder i Europa. Sett till hela perioden 2020-2022 var däremot Sverige ett av länderna med lägst överdödlighet i världen.¹⁴⁶ Sverige valde initialt att hantera pandemin med råd och uppmaningar om social distansering istället för omfattande restriktioner, vilket ledde till mindre inskränkningar i rörelsefrihet och utbildning jämfört med andra länder.

143 UN Women, *Measuring the shadow pandemic: Violence against women during COVID-19*, 24 november 2021. För en tidig lägesbild av utvecklingen i Sverige, se Jämställdhetsmyndigheten, *Covid-19 och våldsutsatthet*, 1 februari 2021.

144 Morten Kjaerum, "The post-crisis human rights agenda," i Morten Kjaerum, Martha F. Davis och Amanda Lyons, red., *COVID-19 and Human Rights* (London: Routledge, 2021), s. 297-307.

145 Amnesty Sverige, "Världsledare och företagsjättar krängde falska löften om en rättvis återhämtning från Covid-19", 28 mars 2022.

146 "The pandemic's true death toll", *The Economist*, <https://www.economist.com/graphic-detail/coronavirus-excess-deaths-estimates>, hämtad 31 december 2022.

Under pandemins förlopp ändrades dock den svenska linjen och i de senare skedena var inskränkningarna i framför allt mötes- och demonstrationsfriheten långtgående.

Covid-19-pandemin hade betydande konsekvenser för mänskliga rättigheter i Sverige även på andra sätt. Coronakommissionens slutbetänkande – som publicerades knappt två veckor efter att de sista restriktionerna hävdades i februari 2022 – visade att pandemin ”accentuerat redan existerande ojämlikheter” i Sverige.¹⁴⁷

Ett tydligt exempel är de omfattande konsekvenser pandemin fick för äldre människor. Även om det inte skedde någon omfattande testning i början av pandemin, tyder de höga dödstalen på att smittspridningen måste ha varit mycket omfattande. Regionernas beredskap att hantera en omfattande kris visade sig också vara bristfällig. Bland annat saknades skyddsutrustning för omsorgsgivare under de inledande månaderna, vilket gjorde det svårare att begränsa smittoöverföringen. De riktlinjer som utfärdades innebar att äldre ibland inte fick den sjukhusvård som de behövde.¹⁴⁸ Ett flertal människor avled på äldreboenden utan någon anhörig eller någon annan människa vid sin sida. Det har även ifrågasatts om det fanns tillräckligt juridiskt stöd för besöksförbudet på äldreboenden som kan ha inneburit en allt för långtgående inskränkning i rätten till privat- och familjeliv enligt Europakonventionens artikel 8.¹⁴⁹

En annan utsatt grupp var människor födda utanför Europa som hade en förhöjd risk att behöva sjukhusvård samt att avlida till följd av covid-19.¹⁵⁰ Pandemin slog även oproportionerligt hårt mot personer med funktionsnedsättning. Enligt Funktionsrätt Sverige ledde pandemin till att personer med funktionsnedsättning drabbades av försämrad ekonomi, inställda vårdbesök, en avsevärt begränsad livssituation, ökad oro, rädsla och nedstämdhet.¹⁵¹

147 SOU 2022:10, s. 264.

148 Socialstyrelsens prioriteringsordning ledde ibland till uppfattningen att äldre personer endast skulle erbjudas palliativ vård. Det fanns också osäkerheter kring hur statistiken skulle samlas in och presenteras. Socialstyrelsen, Nationella principer för prioritering inom intensivvård under extraordinära förhållanden 25 mars 2020.

149 SOU 2022:10, s. 619-620.

150 SOU 2022:10, s. 254.

151 Elisabeth Wallenius och Kenneth Johansson, ”Krisberedskapen behöver bli mer inkluderande,” *Dagens samhälle*, 23 mars 2021.

Slutligen finns också flera tecken på att covid-19-pandemin har haft negativa konsekvenser för barn och ungas rättigheter.¹⁵² Ett exempel är rätten till utbildning som garanteras av bland annat artikel 13 i konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (ICESCR), artikel 28 i barnkonventionen och artikel 24 i konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD). Sveriges förenade elevkårer har undersökt gymnasieelevers upplevelser av pandemin och av att gå tillbaka till skolan efter distansundervisning. I en rapport från 2021 beskriver de hur en hel generation av unga förlorat kunskap, sänkt sina betyg och tappat studieteknik och motivation. Tillbaka i skolan har pressen på dem ökat för att ta igen tiden som gått förlorad, samtidigt som de ska anpassa sig till den nya miljön.¹⁵³

I Sverige – såväl som i Danmark och Norge – saknas det i stort sett konstitutionella bestämmelser om fredstida kriser och därmed också möjlighet att utlysa så kallat undantagstillstånd. Civila kriser får hanteras med stöd av samma allmänna grundlagsregler om normgivning, beslutsprocess och styrning som gäller under normala förhållanden.¹⁵⁴

Stater kan inskränka mänskliga rättigheter i en begränsad omfattning när det är nödvändigt för att skydda allmänna intressen som nationell säkerhet, folkhälsa, ordning och rättssäkerhet. En sådan inskränkning måste dock vara proportionerlig och inte gå längre än vad som är nödvändigt i varje specifik situation. I sin utvärdering av den svenska hanteringen av pandemin konstaterade Corona-kommissionen att det är svårt att överblicka det samlade ingreppet i de grundläggande fri- och rättigheterna, samt få klarhet i hur olika föreskrifter och beslut förhöll sig till varandra. På grund av bristande dokumentation är det otydligt hur centrala avvägningar gjordes, och av vem. Det är också otydligt i vilken mån som Sveriges internationella åtaganden på området mänskliga rättigheter vägdes in i de bedömningar som gjordes.¹⁵⁵

152 Barnombudsmannen, *Covid-19-pandemins konsekvenser för barn – slutredovisning av regeringsuppdrag*, 30 juni 2021.

153 Sveriges förenade elevkårer, *Framtidsoro & psykisk ohälsa - Så har Sveriges gymnasieelever påverkats av distansundervisningen*, 2021.

154 I oktober 2021 tillsattes en parlamentariskt sammansatt kommitté för att göra en översyn av regleringen om krigsdelegationen, var riksmötet hölls och regeringens normgivningskompetens i allvarliga fredstida kriser (Dir. 2021:80). Kommittén ska bland annat bedöma om det finns ett behov av att utvidga regeringens normgivningskompetens i allvarliga fredstida kriser, samt lämna de förslag till författningsändringar som kommittén bedömer vara motiverade.

155 SOU 2022:10, s. 340.

Sammanfattningsvis står det klart att covid-19-pandemin har haft omfattande påverkan på åtnjutandet av mänskliga rättigheter, så även i Sverige. Pandemin har blottlagt brister i välfärdsystemen och åtgärder för att motverka smittspridning har många gånger accentuerat redan existerande ojämlikheter.

Erfarenheterna från pandemin visar också betydelsen av ett robust skydd för rättigheter som rätten till utbildning, hälsa och grundläggande friheter, både för att upprätthålla respekt för mänsklig jämlikhet och värdighet, men också för att bibehålla fungerande offentliga strukturer. Genom att anlägga ett rättighetsperspektiv vid krishantering är det möjligt att synliggöra både individers och utsatta gruppers situation samtidigt som det gör det möjligt att utvärdera de risker som olika inskränkningar kan innebära.¹⁵⁶

I civila och fredstida kriser såsom under covid-19-pandemin prövar vi vår förmåga att säkerställa grundläggande mänskliga rättigheter, för både barn och vuxna. Om grundläggande strukturer och rutiner för att säkerställa mänskliga rättigheter inte finns på plats i fredstider är det sannolikt att det inte finns utrymme att skapa dessa i civila fredstida kriser eller andra kriser.

Rätt till utbildning för barn och unga med funktionsnedsättning

Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD) gäller i Sverige sedan år 2009. Den innehåller särskilt relevanta rättigheter som redan etablerats i tidigare konventioner och bekräftar att de mänskliga rättigheterna också gäller för personer med funktionsnedsättning. Konventionen förklarar vilka hinder som personer med funktionsnedsättning möter, lyfter fram lösningar kopplat till olika rättighetsområden och slår fast att de mänskliga rättigheterna är universella, odelbara och ömsesidigt samverkande.

Rätten till utbildning stadgas i artikel 13 i den internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (ICESCR). I artikel 24 i CRPD erkänns denna rättighet och att personer med funktionsnedsättning har rätt till utbildning utan diskriminering och på lika villkor som andra. Samma rättighet återfinns i barnkonventionen, artikel 28. I mars 2022 gjorde FN:s kommitté för rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD-kommittén) och FN:s kommitté för barnets rättigheter (FN:s barnrättskommitté) ett gemensamt uttalande där de uppmanade konventionsstaterna att garantera att alla barn

156 Se, exempelvis Ramboll, *Vägen framåt – pandemin och de mänskliga rättigheterna*, februari 2022.

med funktionsnedsättning kan förverkliga sin rätt till utbildning på grundval av principerna om jämlika möjligheter och icke-diskriminering.¹⁵⁷

I Institutet för mänskliga rättigheters rapport till FN:s barnrättskommitté 2022 lyftes rätten till utbildning för barn med funktionsnedsättning, särskilt kopplat till erfarenheter för elever med funktionsnedsättning under covid-19-pandemin.¹⁵⁸

Ett generellt problem kopplat till rätten till utbildning är bristen på systematisk kunskapsinsamling om situationen för elever med funktionsnedsättning. Det finns utmaningar med att samla in registerdata på grund av behovet av att skydda individers integritet (se även avsnitt om jämlikhetsdata). Detta gör det svårt att följa hur situationen för elever med funktionsnedsättning utvecklas över tid.

Det är däremot tydligt att personer med funktionsnedsättning har lägre utbildningsnivå än den övriga befolkningen i Sverige. Enligt Statistiska centralbyråns (SCB) uppföljning av levnadsförhållanden från 2021 har 31 procent av personer med funktionsnedsättning högst förgymnasial utbildning, jämfört med 15 procent hos personer utan funktionsnedsättning.¹⁵⁹ Dessutom är det enligt SCB vanligare att unga personer med funktionsnedsättning hoppar av gymnasiet än elever utan funktionsnedsättning.¹⁶⁰

I en enkätstudie som genomförts av forskare vid Malmö universitet, framkommer att hälften av det totala antalet elever med autism går ut grundskolan utan att nå kunskapsmålen.¹⁶¹ Detta pekar på resultat i samma riktning som framkommer i Autism Sveriges årliga medlemsenkät. Den undersökningen tyder även på en negativ trend över tid, det vill säga att en ökande andel elever med autism inte når kunskapsmålen när de lämnar skolan. Detta gäller även skolnärvaro. Under 2021 var 21 procent frånvarande i 40 dagar eller längre under ett läsår, jämfört med 14 procent 2018 och 12 procent 2016.¹⁶²

157 CRPD-kommittén och barnrättskommittén, Joint Statement on the rights of children with disabilities, 18 mars 2022.

158 För en sammanfattning av rapporten till barnrättskommittén, se årsrapportens tidigare kapitel om institutets rapporter, undersökningar och ställningstaganden från året som gick.

159 SCB, *Statistik om personer med funktionsnedsättning, tabeller, 2021*.

160 SCB, *Statistik om personer med funktionsnedsättning, tabeller, 2018-2020*.

161 Lotta Anderson, "Schooling for Pupils with Autism Spectrum Disorder: Parents' Perspectives", *Journal of Autism and Developmental Disorders* 50 no. 12 (2020): 4356–4366.

162 Autism Sverige, *Medlemsundersökning om skolan 2022*, 25 april 2022.

Elever med funktionsnedsättning känner sig generellt sett mer otrygga i skolan än andra elever. Dessa elever är också mer utsatta för mobbning och kränkningar i skolan.¹⁶³

Under 2022 tillsattes en statlig utredning som ska undersöka hur kunskapen om elever med funktionsnedsättning kan bli bättre utan att den personliga integriteten äventyras. Mer kunskap om elevernas situation kan skapa bättre förutsättningar för ett långsiktigt arbete som gör att elever med funktionsnedsättning även i praktiken får rätt att nå så långt som möjligt i sin kunskapsutveckling. Detta är i sin tur grundläggande för att kunna utöva andra grundläggande mänskliga rättigheter som rätten till demokratisk delaktighet, ekonomisk självständighet och bästa möjliga hälsa.¹⁶⁴

Enligt CRPD ska elever med funktionsnedsättning erbjudas ändamålsenliga individanpassade stödåtgärder, inklusive skälig anpassning utifrån individuella behov. Vidare ska skolans miljö vara socialt, pedagogiskt och fysiskt tillgänglig. För att detta ska uppnås måste skyldighetsbärarna skapa förutsättningar för ett systematiskt kvalitetsarbete i skolan som möter behoven hos elever med funktionsnedsättning.

Rätten till bostad

Enligt regeringsformen 1 kapitel 2 § första stycket ska det ”särskilt åligga det allmänna att trygga rätten till hälsa, arbete, bostad och utbildning samt att verka för social omsorg och trygghet.”

Rätten till bostad är en mänsklig rättighet som bland annat skyddas i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna (artikel 25) i flera FN-konventioner, till exempel konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (ICESCR), konventionen om barnets rättigheter (barnkonventionen, CRC) och konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD). Enligt FN:s kommitté för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (CESCR-kommittén) omfattar rätten till bostad bland annat att var och en ska ha tillgång till säkra och trygga bostäder och skydd mot diskriminering på bostadsmarknaden. CESCR-kommittén har även uppmanat stater att särskilt prioritera utsatta grupper.¹⁶⁵

163 Myndigheten för delaktighet, *Hinder och möjligheter för ett inkluderande barnrättsarbete*, 12 juni 2020.

164 Dir. 2022:73.

165 CESCR-kommittén, General Comment No. 4: The Right to Adequate Housing, 13 december 1991, UN Doc. E/1992/23 (1991).

I sina senaste granskningar av Sverige har både CDESCR-kommittén och FN:s rasdiskrimineringskommitté (CERD-kommittén) efterfrågat mer information om hinder på bostadsmarknaden för afrosvenskar och andra grupper samt regeringens åtgärder för att motverka sådana hinder.¹⁶⁶

Frågan uppmärksammas även i Diskrimineringsombudsmannens statistikrapport från 2022. Rapporten visar att antalet anmälningar som rör diskriminering på bostadsområdet ökat under det senaste året. Under 2021 hade nästan hälften av alla inkomna ärenden till DO samband med etnisk tillhörighet, medan diskriminering på grund av funktionsnedsättning var det näst vanligaste skälet till anmälan.¹⁶⁷ Enligt Statistiska centralbyrån är även trångboddheten mer påtaglig bland personer som är födda utanför Europa än bland den övriga befolkningen.¹⁶⁸

I viktiga delar råder det dock brist på information om ojämlikheter på bostadsmarknaden, och särskilt vad gäller situationen för utsatta grupper som afrosvenskar och muslimer. Detta har bland annat noterats av CERD-kommittén, som rekommenderat regeringen att utveckla mer diversifierad statistik kring etnisk tillhörighet för att möjliggöra fördjupad analys till stöd för både policyutveckling och uppföljning.¹⁶⁹

I januari 2022 publicerade Diskrimineringsombudsmannen en rapport om diskriminering vid tillhandahållande av hyresbostäder som visade hur bland annat uthyrningspolicier och uthyrningskriterier kan utgöra fall av diskriminering. Det kan exempelvis gälla höga inkomstkrav i relation till hyran, att vissa bidrag och andra ersättningar inte godtas som inkomst, samt krav på svenskt medborgarskap, permanent uppehållstillstånd eller svenskt personnummer. Rapporten uppmärksammade även att personer med funktionsnedsättning riskerar att bli diskriminerade på flera olika sätt.¹⁷⁰

166 CDESCR-kommittén, List of issues prior to submission of the seventh periodic report of Sweden, 16 november 2020, UN Doc. E/C.12/SWE/QPR/7 (2020), para. 19.

167 Diskrimineringsombudsmannen, *Statistik 2015-2020: Statistik över anmälningar, tips och klagomål som inkommit till Diskrimineringsombudsmannen åren 2015–2020*, 29 mars 2021, s.54.

168 Statistiska centralbyrån, *Lämna ingen utanför: Statistisk lägesbild av genomförandet av Agenda 2030 i Sverige*, 30 oktober 2020.

169 CERD-kommittén, Concluding observations on the combined twenty-second and twenty-third periodic reports of Sweden, 6 juni 2018, UN Doc. CERD/C/SWE/CO/22-23 (2018), para. 5.

170 Diskrimineringsombudsmannen, *Diskriminering vid tillhandahållande av hyresbostäder*, 21 januari 2022.

Diskrimineringsombudsmannens rapport visade också att det saknas kunskap och medvetenhet om diskriminering bland hyresbostadsmarknadens aktörer.¹⁷¹ Detta är i linje med resultaten av en intervjustudie som organisationen Malmö mot diskriminering publicerade 2022. Studien visade att bostadsaktörer, det vill säga bostadsbolag, bostadsförmedlare och kommunen, har en generell medvetenhet om att diskriminering förekommer, men har svårt att i praktiken avgöra vad som utgör diskriminering och inte. Enligt rapporten finns det brister i det förebyggande arbetet, samtidigt som bostadsaktörerna upplever en otydlighet om var ansvaret ligger.¹⁷²

Enligt Sveriges stadsmissioner har hemlösheten i Sverige ökat de senaste 20 åren, särskilt bland barn, personer med utländsk bakgrund och kvinnor. Jämfört med de andra nordiska länderna har Sverige i dag högst andel hemlösa per invånare.¹⁷³ Om hemlöshet tidigare främst drabbade de mest socialt utsatta, psykiskt sjuka och personer med missbruksproblem, drabbar den nu allt oftare också personer med en för svag privatekonomi för att kunna köpa eller hyra ett eget hem.¹⁷⁴ Detta beror delvis på en brist på bostäder.¹⁷⁵

I ett remissyttrande från 2022 framförde Barnombudsmannen att skyddet för barns rätt till en god och trygg bostad är för svagt i Sverige. Uppskattningsvis lever tiotusentals barn antingen i hemlöshet, på tillfälliga boenden eller i den sekundära bostadsmarknaden, genomgångsbostäder eller i lägenheter som hyrs av socialtjänsten. Det saknas samtidigt enhetliga nationella stödprogram för barnfamiljer kopplat till bostadslöshet. Enligt Barnombudsmannen nekas även många bostadslösa familjer hjälp av socialtjänsten, ofta med hänvisning till att de anses ha tillräcklig förmåga att lösa situationen på egen hand.¹⁷⁶

I juli 2022 antog regeringen en nationell strategi som ett viktigt steg för att motverka hemlösheten i Sverige. Strategin, som omfattar perioden 2022-2026, har fyra mål: hemlöshet ska förebyggas, ingen ska bo eller leva på gatan, metoden 'Bostad först' ska införas nationellt, och det sociala perspektivet i samhälls-

171 Ibid.

172 Malmö mot diskriminering, *Jag tror vi diskriminerar utan att vi ens tänker på det: En intervjustudie om diskriminering på bostadsmarknaden ur bostadsaktörens perspektiv*, oktober 2022, s. 32

173 Forte, *Forskning i korthet nr 14 – Hemlöshet*, 2 juni 2020, s. 33.

174 Sveriges stadsmissioner, *Hemlös 2021: Tema: Är kommunernas arbete mot hemlöshet effektivt*, 1 december 2021.

175 SOU 2022:14, s. 459.

176 Barnombudsmannen, Dnr. 2022-0081, Remiss av Sänk tröskeln till en god bostad (SOU 2021:14), 19 augusti 2022.

planeringen ska stärkas. Strategin har en särskild inriktning mot att förebygga avhysningar som berör barn och att säkerställa stöd till rättighetsbärare vid avhysning.¹⁷⁷

Avhysningar är under vissa omständigheter förenliga med Sveriges internationella åtaganden på området mänskliga rättigheter, som exempelvis vid upprepat utebliven betalning av hyra eller skada på hyrd egendom utan något rimligt skäl. Enligt CDESCR-kommittén måste dock ansvariga myndigheter se till att avhysningar genomförs på ett sätt som är förenligt med nationell lagstiftning och internationella konventioner om mänskliga rättigheter, samt att den som drabbas har tillgång till adekvata rättsmedel.¹⁷⁸

CDESCR-kommittén har i sin lista på frågor rörande Sveriges efterlevnad av de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna särskilt efterfrågat information om situationen för personer som lever i informella bosättningar.¹⁷⁹ Regeringen angav i sitt svar från 2021 att vissa åtgärder vidtagits, exempelvis att utsatta EU/EES-medborgare, särskilt barn, har rätt till stöd från socialtjänsten även i fall där deras bosättning i Sverige inte är förenlig med svensk lagstiftning.¹⁸⁰ Socialstyrelsen har också förtydligat att socialtjänsten ska ge stöd i samband med avhysningar från bostäder, inklusive informella bosättningar. Om de personer som ska avhysas saknar uppehålls rätt är det fortfarande socialtjänstens ansvar att avhjälpa en tillfällig akut nödsituation genom att exempelvis erbjuda lokal för tillfällig evakuering, enstaka bistånd till hemresa eller mat.¹⁸¹

I den senaste kartläggningen av antalet personer i hemlöshet från 2017 uppskattade Socialstyrelsen att cirka 33 000 personer levde i hemlöshet men då räknades inte grupper som papperslösa, asylsökande och EU-migranter.¹⁸²

177 Socialdepartementet, Regeringens strategi för att motverka hemlöshet 2022–2026 (S2022/03255), 7 juli 2022.

178 CDESCR-kommittén, General comment No. 7: The right to adequate housing (art. 11 (1) of the Covenant): Forced evictions, 20 maj 1997, UN Doc. E/1998/22 (1997), para 11.

179 CDESCR-kommittén, List of issues prior to submission of the seventh periodic report of Sweden, 16 november 2020, UN Doc. E/C.12/SWE/QPR/7 (2020), para. 19. Med informella bosättningar avses platser där människor bor utan rättsligt skydd. För en närmare definition, se FN:s program för mänskliga bosättningar (The United Nations Human Settlements Programme), *Habitat III issue papers 22: Informal settlements*, 31 maj 2015.

180 Seventh periodic report submitted by Sweden under articles 16 and 17 of the Covenant, 10 januari 2022, UN Doc. E/C.12/SWE/7 (2022), para. 201.

181 Socialstyrelsen, Vägledning för socialtjänsten i arbetet med EU/EES-medborgare, juni 2020, s. 43.

182 Forte, *Forskning i korthet nr 14 – Hemlöshet*, 2 juni 2020, s. 33.

Det saknas med andra ord data på nationell nivå om antalet personer som lever i informella bostättningar och vi vet förhållandevis litet om deras situation och vilka stödsinsatser de har mottagit från socialtjänsten i samband med förebyggande verksamhet och avhysningar. Det finns ingen sammanhållen nationell bild av socialtjänstens insatser för att möta behov och rättigheter för personer utan uppehållstillstånd.¹⁸³

Könsrelaterat våld mot och människohandel med kvinnor och barn

I november 2022 lanserade Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige (Roks), tillsammans med Örebro universitet rapporten *Kvinnors trygghet – ett jämställt samhälle fyllt av våld*. Rapporten byggde på en omfattande enkätstudie som genomfördes av Statistiska centralbyrån (SCB) under april-augusti 2021 på uppdrag av Roks. 55 procent av de 6 611 kvinnor som deltog i studien uppger att de utsatts för våld av en man någon gång efter sin 15-årsdag. 80 procent av de tillfrågade kvinnorna mellan 18 och 25 år uppger att de utsatts för sexuella trakasserier av en man. Vidare visade resultaten en ökning av rapporterat sexuellt våld bland unga kvinnor de senaste 20 åren.¹⁸⁴

I en rapport om unga hbtqi-personers levnadsvillkor som publicerades under 2022 visade Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor (MUCF) att det är vanligare att unga hbtqi-personer utsätts för sexuellt våld eller utnyttjande jämfört med unga heterocispersoner. Resultaten, som bygger på MUCF:s ungdomsenkät, visar även att det är vanligare att unga hbtqi-personer utsätts för våld i nära relation jämfört med unga heterocispersoner. En genomgående skillnad inom gruppen är att unga hbtqi-personer med funktionsnedsättning utsätts i högre grad än andra unga hbtqi-personer för sexuellt våld eller utnyttjande och våld i nära relation.¹⁸⁵

I sin nulägesanalys från november 2022 bedömde Jämställdhetsmyndigheten att det finns en ökad risk att ukrainska flyktingar utsätts för människohandel, arbetskraftsexploatering och prostitution i Sverige. En majoritet av de personer som är på flykt från Ukraina i Sverige är kvinnor och barn. Jämställd-

183 CESCR-kommittén, Seventh periodic report submitted by Sweden under articles 16 and 17 of the Covenant,, 10 januari 2022, UN Doc. E/C.12/SWE/7 (2022).

184 Jenny Westerstrand, m.fl., *Kvinnors trygghet – ett samhälle fyllt av våld* (Stockholm: Roks, 2022).

185 Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor (MUCF), *Jag är inte ensam, det finns andra som jag: Rapport om unga hbtqi-personers levnadsvillkor*, 2 juni 2022.

hetsmyndigheten framhöll att risken att människor exploateras i prostitution och människohandel ökar vid stora flyktingströmmar. Under 2022 har det inkommit ett tjugotal polisanmälningar som rör människor som har flytt från Ukraina. De förundersökningar som ännu pågår rör koppleri, människohandel och människoexploatering. Eftersom ukrainska flyktingar omfattas av EU:s massflyktsdirektiv försvåras kartläggningen av vilka som riskerar att exploateras. Detta beror på att de individuella samtal som annars genomförs av Migrationsverket vid en ansökan om skydd i Sverige har ersatts av en automatiserad process.¹⁸⁶ Därför misstänks mörkertalet vara stort.¹⁸⁷

Sverige har en skyldighet enligt både Europarådets konvention om förebyggande och bekämpning av våld mot kvinnor och våld i hemmet (Istanbulkonventionen), FN:s konvention om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor (CEDAW) och FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) att skydda kvinnor och barn mot våld, sexuellt utnyttjande, prostitution och människohandel.

I sina sammanfattade slutsatser för Sverige från november 2021 ägnade CEDAW-kommittén flera av sina rekommendationer åt området könsrelaterat våld mot kvinnor och människohandel. Kommittén välkomnade ansträngningar som gjorts för att förbättra Sveriges institutionella och politiska ramar, däribland antagandet av handlingsplanen mot prostitution och människohandel från 2018 och den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor, som trädde i kraft 2017. Samtidigt uttryckte kommittén oro över bland annat fortsatt förekomst av könsrelaterat våld mot kvinnor inklusive våld i hemmet.¹⁸⁸

CEDAW-kommittén lyfte bristen på data om könsrelaterat våld mot kvinnor och flickor, särskilt när det gäller kvinnor som tillhör etniska eller nationella minoriteter, kvinnor med funktionsnedsättning och migrerande kvinnor. Kommittén uttryckte även oro över den ökade efterfrågan på prostitution och bristen på skyddat boende för såväl våldsutsatta kvinnor och flickor som kvinnor och flickor som utsätts för människohandel.¹⁸⁹

186 Rådets direktiv 2001/55/EG av den 20 juli 2001 om miniminormer för att ge tillfälligt skydd vid massiv tillströmning av fördrivna personer och om åtgärder för att främja en balans mellan medlemsstaternas insatser för att ta emot dessa personer och bära följderna av detta.

187 Jämställdhetsmyndigheten, Nationella samordningen mot prostitution och människohandel, *Lägesanalys – risk att kvinnor och barn utnyttjas i vinter*, 17 november 2022.

188 CEDAW-kommittén, Concluding observations on the tenth periodic report of Sweden, 24 november 2021, UN Doc. CEDAW/C/SWE/CO/10 (2021).

189 Ibid.

Rättigheter för människor på flykt

Att söka och åtnjuta asyl från förföljelse är en mänsklig rättighet enligt artikel 14 i den Allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna. Åtnjutandet av asyl hör ihop med en annan rättighet, rätten för en person att inte tvingas tillbaka till en plats där hen kan riskera allvarliga kränkningar av sina mänskliga rättigheter, den så kallade principen om *non-refoulement*.¹⁹⁰ FN:s kommitté mot tortyr har hävdat att stater bör undvika att vidta avskräckande åtgärder eller policies, till exempel nedskärningar i bistånd till asylsökande, som skulle kunna tvinga dem att återvända till sitt hemland trots att de skulle lida risk för att utsättas för exempelvis grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning.¹⁹¹

Den internationella flyktingrätten och den internationella människorätten garanterar även flyktingar och andra människor i behov av internationellt skydd andra rättigheter. Det gäller bland annat rättigheter som omfattas av den internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (ICESCR), FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) och konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD). Enligt artikel 11 i ICESCR har staten en skyldighet att säkerställa rätten för var och en till en tillfredsställande levnadsstandard för sig och sin familj, däribland tillräckligt med mat och kläder, och en lämplig bostad samt till gradvist förbättrade levnadsvillkor. Motsvarande rättighet återfinns i artikel 27 i barnkonventionen och artikel 28 i CRPD.

Ett av sätten som asylsökande kan garanteras en tillfredsställande levnadsstandard är genom dagersättning.¹⁹² Dagersättningen regleras i lagen (1994:137) om mottagande av asylsökande (LMA). Den är olika stor beroende på om personen bor i ett av Migrationsverkets boenden där mat ingår eller i ett boende där mat inte ingår. För vuxna ensamstående som bor på ett boende där mat ingår är dagersättningen 24 kronor per dag respektive 19 kronor per dag för vuxna som delar hushåll. För barn under 17 år är dagersättningen 12 kronor per dag. På boenden där mat inte ingår är dagersättningen för vuxna ensamstående 71 kronor per dag respektive 61 kronor för vuxna som delar hushållskostnader. För barn under 17 år är dagersättningen 37–50 kronor beroende på barnets ålder. Familjer som har fler än två barn får hel dagersättning för de två äldsta barnen

190 Artikel 33 i FN:s konvention om flyktingars rättsliga ställning (flyktingkonventionen) och artikel 3 i FN:s konvention mot tortyr. Principen om *non-refoulement* är allmänt erkänd som sedvanerättsligt bindande.

191 FN:s kommitté mot tortyr (CAT-kommittén), General comment No. 4 on the implementation of article 3 of the Convention in the context of article 22, 4 september 2018, UN Doc. CAT/C/GC/4 (2018), para. 14

192 Lagen (1994:137) om mottagande av asylsökande m.fl. (LMA).

och halv dagersättning för övriga barn. Förutom mat, ska dagersättningen räcka till kläder och skor, sjukvård och medicin, tandvård, hygienartiklar, andra förbrukningsvaror och fritidsaktiviteter.¹⁹³

Nivån på dagersättningen till asylsökande har varit oförändrad i Sverige sedan 1994. I samband med sin granskning av Sverige 2015 uppmanade FN:s barnrättskommitté Sverige att höja dagersättningen för asylsökande, och också säkerställa att ersättningen inte reduceras för familjer med fler än två barn.¹⁹⁴ För att tillgodose en tillfredsställande levnadsstandard för alla rekommenderade kommittén Sverige vid sin senaste granskning 2023 att öka nivån på sociala förmåner och bidrag till bland annat asylsökande barn.¹⁹⁵

Frågan om nivån på dagersättningen för asylsökande aktualiserades i och med flyktinginströmningen från Ukraina under 2022. EU:s massflyktsdirektiv aktiverades i mars 2022 och låg till grund för ett beslut av Sverige att ge tillfälligt skydd till flyktingar från Ukraina.¹⁹⁶ Det tillfälliga skyddet ger ukrainska flyktingar rätt till tillfälliga uppehållstillstånd så länge som massflyktsdirektivet är aktiverat (för närvarande gäller direktivet fram till 4 mars 2023). Fram till den 31 december 2022 hade 50 365 ukrainska medborgare beviljats uppehållstillstånd enligt massflyktsdirektivet.¹⁹⁷

Enligt massflyktsdirektivet är EU:s medlemsstater skyldiga att erbjuda människor som beviljats tillfälligt skydd lämpligt boende eller medel till att skaffa sig bostad. De ska också få sina behov tillgodosedda när det gäller social välfärd och uppehälle, om de saknar tillräckliga medel.¹⁹⁸ Den tillfälliga skyddsstatus en person kan få i Sverige efter aktiveringen av EU:s massflyktsdirektiv i mars 2022 innebär emellertid att personerna faller inom lagen (1994:137) om

193 Förordning (1994:361) om mottagande av asylsökande m.fl., 5 och 6 §§.

194 FN:s barnrättskommitté, Concluding observations on the fifth periodic report of Sweden, 6 mars 2015, UN Doc. CRC/C/SWE/CO/5 (2015), para. 48 (b). Frågan om ersättningsnivån lyftes även av Barnkonventionsutredningen år 2020, SOU 2020:63, vol. 2, s. 1053-1058.

195 FN:s barnrättskommitté, Concluding observations on the combined sixth and seventh periodic reports of Sweden, 6 februari 2023, UN Doc. CRC/C/SWE/CO/6-7 (2023), para. 36(a).

196 Bland annat personer som kommit till Sverige från och med den 30 oktober 2021 och inte lämnat Sverige sedan dess, och som kan visa att de är medborgare i Ukraina, eller att de är bosatta i landet med internationell skyddsstatus, samt deras familjer.

197 Migrationsverket, Skydd enligt massflyktsdirektivet, <https://www.migrationsverket.se/Privatpersoner/Skydd-enligt-massflyktsdirektivet.html>, hämtad 14 februari 2023.

198 Den 4 mars 2022 beslutade EU:s medlemsländer i rådet att aktivera rådets direktiv 2001/55/EG, artikel 13.1.

mottagande av asylsökandes tillämpningsområde (LMA). Följaktligen är de ukrainska flyktingarnas dagersättning på samma kritiserade nivå som asylsökandes.¹⁹⁹

En annan rättighetsbegränsning som följer av LMA gäller hälso- och sjukvård. Enligt artikel 12 i ICESCR har staten en skyldighet att värna rätten för var och en att åtnjuta bästa möjliga fysiska och psykiska hälsa. Tillgången till hälso- och sjukvård för vuxna asylsökande i Sverige är i dag begränsad till akut vård och vård som inte kan anstå.²⁰⁰

Rasism, hatbrott och diskriminering

Principen om icke-diskriminering är grundläggande i flertalet av de internationella överenskommelserna om mänskliga rättigheter. Staten har, som tidigare nämnts, ett absolut ansvar att inte diskriminera någon och dessutom en skyldighet att skydda från andra, privata aktörers, diskriminering. Diskriminerings-skyddet gäller alltid och för samtliga rättigheter.²⁰¹

De vanligaste anmälningarna till Diskrimineringsombudsmannen (DO) från 2015 till 2021 handlade om diskriminering som har samband med funktionsnedsättning eller etnisk tillhörighet.²⁰² I sin redovisning av uppdraget att utveckla kunskap om diskriminering som har samband med religion eller annan trosuppfattning rapporterade även DO att ”negativa föreställningar om religion och diskriminering påverkar många människors livsvillkor och utgör ett reellt hinder

199 1 § första stycket 2 p LMA. Nordiska ministerrådet och UNHCR:s representation för de nordiska och baltiska länderna lät under 2022 göra en jämförande studie av mottagandet av ukrainska flyktingar med tillfälligt skydd i de nordiska länderna. Studien visade att dagersättningen är lägst i Sverige. Enligt rapporten skiljer sig Sverige även i fråga om tillgången till hälso- och sjukvård, då ukrainska flyktingar i de övriga nordiska länderna har samma tillgång till hälso- och sjukvård som befolkningen i övrigt. Nordens välfärdscenter, *Implementation of temporary protection for refugees from Ukraine – A systematic review of the Nordic countries*, 7 december 2022.

200 Begreppet ”vård som inte kan anstå” har under lång tid, och nu senaste i relation till massflyktsdirektivet, kritiserats av olika aktörer för att det är otydligt och därmed öppnar för godtyckliga bedömningar samt svåra etiska avvägningar för vårdpersonal. Socialstyrelsen, *Hälso- och sjukvård och tandvård till asylsökande och nyanlända*, oktober 2016. Under 2022 yttrade sig bland andra Sveriges läkarförbund i frågan: Sofia Rydgren Stale och Torsten Mossberg, ”Begreppet ’vård som inte kan anstå’ bör avskaffas”, *Sydsvenskan*, 20 maj 2022. I mars 2022 uppmärksammades även institutet på detta i samband med ett möte med ett informellt nätverk av organisationer och förbund som är engagerade med att hjälpa papperslösa att få tillgång till vård (Rätt till vård-initiativet).

201 CESCR-kommittén, General comment No. 3: The nature of States parties’ obligations (art. 2, para. 1, of the Covenant), 14 december 1990, UN Doc. E/1991/23 (1991), para. 1.

202 Diskrimineringsombudsmannen, *Statistik 2015–2021: Statistik över anmälningar som inkom till Diskrimineringsombudsmannen 2015–2021*, Rapport 2022:2, 1 april 2022.

för individers tillgång till lika rättigheter och möjligheter.²⁰³ Barn trakasseras för sin religion i skolan, arbetssökande sorteras bort i rekryteringsprocesser och familjer upplever hinder i kontakter med sjukvården. Det gäller inte minst de som på olika sätt är synliga i sin tro genom exempelvis klädsel eller smycken, till exempel muslimska flickor och kvinnor som använder slöja eller judiska pojkar och män med kippa. DO:s rapport visade även att individer med arabiska eller muslimska namn, särskilt män, utsätts för omfattande diskriminering, exempelvis i arbetslivet i samband med rekrytering.²⁰⁴

Brottsförebyggande rådet (Brå) konstaterade i en rapport från 2022 att afrofobi är det vanligaste motivet bland anmälda hatbrott, bortsett från allmänt främlingsfientliga motiv. Hatbrotten mot afrosvenskar karaktäriseras även av en hög förekomst av våld. Brå påpekade även utmaningar när det gäller att utreda dessa brott, lagföra gärningspersoner och ge stöd till hatbrottsutsatta, samt att det saknas utvärderingar av de satsningar som gjorts på området.²⁰⁵

Europarådets kommitté för jämlikhet och icke-diskriminering konstaterade under 2022 att islamofobi, eller antimuslimsk rasism, är utbredd och ökande i Europarådets medlemsstater och pekade på att muslimska kvinnor är särskilt drabbade. Kommittén ansåg att staterna bör säkerställa att åtgärderna mot radikaliserings och terrorism är förenliga med mänskliga rättigheter och rättsstatens principer för att undvika stigmatisering och diskriminering av muslimer.²⁰⁶

I sin senaste granskning uppmanade FN:s kommitté för avskaffande av diskriminering av kvinnor (CEDAW-kommittén) Sverige att särskilt beakta intersektionell utsatthet för kvinnor som tillhör missgynnade grupper; såsom samiska, romska, migrerande och asylsökande kvinnor samt kvinnor som är flyktingar och kvinnor med funktionsnedsättning. Enligt CEDAW-kommittén drabbar fattigdom i oproportionerligt hög grad kvinnor och flickor som tillhör missgynnade och marginaliserade grupper i Sverige.²⁰⁷

Sverige har, likt många andra europeiska länder, även problem med negativ särbehandling och rasism mot romer. I en enkätstudie som lanserades i Sverige

203 Diskrimineringsombudsmannen, Redovisning av uppdrag att utveckla kunskap om diskriminering som har samband med religion eller annan trosuppfattning, 1 december 2022, s. 2.

204 Ibid.

205 Brottsförebyggande rådet, *Afrofobiska hatbrott*, Rapport 2022:7, november 2022.

206 Europarådets kommitté för jämlikhet och icke-diskriminering, *Raising awareness of and countering Islamophobia, or anti-Muslim racism, in Europe*, Doc. 15616, 26 september 2022.

207 FN:s kommitté för kvinnors rättigheter (CEDAW-kommittén), Concluding observations on the tenth report of Sweden, 24 november 2021, UN Doc. CEDAW/C/SWE/CO/10 (2021), para. 9.

under hösten 2022 konstaterade EU:s byrå för grundläggande rättigheter (FRA) att över 50 procent av de tillfrågade romerna i Sverige upplevt antiziganism.²⁰⁸ Sverige har 2022 kommit halvvägs genom den Strategi för romsk inkludering 2012–2032 som antagits av riksdagen. I Länsstyrelsens senaste uppföljning av strategin konstaterades att arbetet tappat fart och genomslagskraft. Länsstyrelsen anser att ”strategin har höga och ambitiösa mål vilket kräver ett långsiktigt förhållningssätt, både lokalt och nationellt. När detta saknas blir arbetet ryckigt och projektbaserat, vilket inte har varit gynnsamt för målgruppen.”²⁰⁹

Diskriminering mot minoriteter i Sverige uppmärksammades också när Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset publicerade sitt delbetänkande den 1 juni 2022. Kommissionens arbete bygger till stor del på vittnesmål och berättelser från enskilda inom minoriteten, och delbetänkandet visade hur tornedalingar, kväner och lantalaiset under stora delar av 1800- och 1900-talen utsatts för kränkningar som sanktionerats av den svenska staten.²¹⁰

Under sommaren 2022 antog regeringen fem åtgärdsprogram med syfte att motverka afrofobi, antisemitism, antiziganism, islamofobi respektive rasism mot samer för perioden 2022–2024. Åtgärdsprogrammen kompletterar den nationella planen mot rasism och liknande former av fientlighet och hatbrott. Regeringens uttalade målsättning är att Sverige ska vara ett land fritt från rasism och hatbrott.²¹¹

Jämlikhetsdata

En genom åren återkommande kritik från FN:s granskningskommittéer rör bristen på data om situationen för särskilt utsatta grupper i Sverige. EU-kommissionen definierar jämlikhetsdata som all kvalitativ eller kvantitativ information som kan användas för att beskriva och analysera tillståndet för jämlikhet. Kor-

208 EU:s byrå för grundläggande rättigheter (FRA), *Romer och resande i sex länder: Intervjustudie av romer och resande*, 23 september 2020. Under hösten 2022 lanserades rapporten i Sverige genom regionala möten i Malmö, Göteborg, Linköping, och Uppsala samt ett nationellt möte i Stockholm. Lanseringen genomfördes av Raoul Wallenberginstitutet för mänskliga rättigheter och humanitär rätt på uppdrag av FRA och i nära samarbete med det romska civilsamhället.

209 Länsstyrelsen Stockholm, Redovisning av uppdrag att samordna, följa upp och genomföra insatser inom ramen för strategin för romsk inkludering, 7 juli 2022.

210 SOU 2022:32.

211 Regeringskansliet, Samlat grepp mot rasism och hatbrott, <https://www.regeringen.se/regeringens-politik/samlat-grepp-mot-rasism-och-hatbrott/>, hämtad 24 februari 2023.

rekta och jämförbara data är avgörande för att bedöma omfattningen och karaktären av diskriminering som drabbar utsatta och marginaliserade grupper.²¹²

I sin senaste utvärdering av Sverige uttryckte FN:s kommitté för avskaffande av diskriminering av kvinnor (CEDAW-kommittén) oro över bristen på disaggregerade data om könsrelaterat våld mot kvinnor och flickor, särskilt när det gäller kvinnor som tillhör etniska eller nationella minoriteter, kvinnor med funktionsnedsättning och migrerande kvinnor.²¹³ Sverige har tidigare även fått kritik från bland annat FN:s kommitté för rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD-kommittén) och FN:s kommitté för avskaffande av rasdiskriminering (CERD-kommittén) gällande bristen på data nödvändig för att förstå situationen för vissa grupper av personer med funktionsnedsättning respektive olika etniska gruppers åtnjutande av ekonomiska och sociala rättigheter.²¹⁴

I november 2022 kom FN:s nyinrättade expertmekanism för att främja rasrättvisa och jämlikhet inom brottsbekämpning (Expert Mechanism to Advance Racial Justice and Equality in the context of Law Enforcement, EMLER) till Sverige. Under besöket samlade EMLER information om lagstiftning och praktiker, träffade representanter för myndigheter, däribland Institutet för mänskliga rättigheter och civilsamhällsorganisationer och genomförde intervjuer med rättighetsbärare. Syftet var att utvärdera Sveriges arbete mot rasism och diskriminering specifikt i relation till brott mot mänskliga rättigheter i samband med brottsbekämpning.

Efter besöket uppmanade EMLER Sverige att trappa upp arbetet mot strukturell rasism och uttryckte oro för oviljan att i Sverige möjliggöra nedbrutna data om olika diskrimineringsgrunder. Enligt expertmekanismens ordförande är tillgänglig jämlikhetsdata ”en väsentlig förutsättning för att kunna utforma och utvärdera åtgärder mot strukturell rasism.”²¹⁵ EMLER:s preliminära slutsatser kommer att delges regeringen i början av 2023.

212 Europeiska kommissionen, *European handbook on equality data 2016 revision*, december 2016, s. 15-16.

213 CEDAW-kommittén, Concluding observations on the tenth periodic report of Sweden, 24 november 2021, UN Doc. CEDAW/C/SWE/CO/10 (2021), para. 23(f).

214 CRPD-kommittén, Concluding observations on the initial report of Sweden, 12 maj 2014, UN Doc. CRPD/C/SWE/CO/1 (2014); CERD-kommittén, Concluding observations on the combined twenty-second and twenty-third periodic reports of Sweden, 6 juni 2018, UN Doc. CERD/C/SWE/CO/22-23 (2018). Sveriges senaste rapport till CERD färdigställdes under 2022 och publicerades i januari 2023, se Combined twenty-fourth and twenty-fifth reports submitted by Sweden under article 9 of the Convention, 6 januari 2023, UN Doc. CERD/C/SWE/24-25 (2023).

215 FN:s högkommissariat för mänskliga rättigheter (OHCHR), “Sweden should step up efforts to fight systemic racism, UN Mechanism to Advance Racial Justice says after 5-day visit”, 4 november 2022.

Teknologisk utveckling, digitalisering och mänskliga rättigheter

En rådgivande kommitté till FN:s råd för mänskliga rättigheter (MR-rådet) har i en rapport från 2021 visat hur ny teknik medför både möjligheter, utmaningar och risker för mänskliga rättigheter. Nya kommunikationsverktyg och digitala plattformar gör det möjligt att knyta kontakter, dela idéer och information. För personer med kroniska sjukdomar och funktionsnedsättningar skapar tekniska hjälpmedel nya möjligheter att tillgodogöra sig rätten till hälsa, utbildning och deltagande. För mänskliga rättighetsorganisationer runt om i världen gör exempelvis satellitdata och forensiska verktyg det möjligt att kartlägga omfattande brott mot mänskliga rättigheter.²¹⁶

Samtidigt skapar teknisk utveckling nya globala risker. Enligt MR-rådet har drönare och autonoma vapensystem på kort tid blivit vanliga inslag i modern krigsföring, något som leder till en förhöjd osäkerhet för civila i konfliktzoner och väcker frågor om ansvar för krigsbrott och rättighetskränkningar. Automatisering, maskinlärning och artificiell intelligens leder i sin tur till stora förändringar på arbetsmarknaden. Utvecklingen av artificiell intelligens skapar ökade möjligheter för automatiserat beslutsfattande, vilket riskerar att fördjupa befintliga mönster av diskriminering om självlärande algoritmer enbart förlitar sig på tidigare praxis. Till detta kommer ett förändrat medielandskap där en oberoende, faktagranskande press utmanas av ett digitalt ekosystem där polariserande budskap premieras och falska nyheter tillåts nå stor spridning.²¹⁷

Nedan återges i korthet några iakttagelser av utvecklingen på området teknologisk utveckling och mänskliga rättigheter som institutet gjort under 2022. Sammanställningen ger inte en fullständig bild av utvecklingen på området, men kan tjäna som ett underlag i samhällsdebatten och för en fortsatt dialog med olika aktörer för att identifiera faktorer som påverkar efterlevnaden av mänskliga rättigheter internationellt och i Sverige.

216 FN:s råd för mänskliga rättigheter, Possible impacts, opportunities and challenges of new and emerging digital technologies with regard to the promotion and protection of human rights, 19 maj 2021, UN Doc. A/HRC/47/52 (2021).

217 Ibid.

Teknisk utveckling och mänskliga rättigheter i Sverige

De flesta av de möjligheter och risker för mänskliga rättigheter som den tekniska utvecklingen medför är synliga i Sverige. Ett grundläggande problem är att teknik inte är lika tillgänglig för alla. När internet blir det vanligaste medlet för identifiering, kommunikation och betalningar finns det en risk att utsatta personer och grupper utesluts från möjligheten att delta fullt ut i samhället.

Ett exempel på detta är övergången från manuella till digitala betaltjänster. Länsstyrelserna, som har bevakningsansvar i frågan, visade i en rapport från 2021 att tillgången till digitala betaltjänster i allmänhet är tillfredställande, men inte för äldre eller personer med funktionsnedsättning. Enligt länsstyrelsernas bedömning har det under senare år skett en ökning av antalet personer som saknar tillgång till betalkonto. Dessa personer saknar därmed i praktiken möjlighet att tillgodogöra sig grundläggande ekonomiska friheter och i övrigt vara fullt ut delaktiga i samhället.²¹⁸

När kommunikation allt mer koncentreras till digitala plattformar uppstår också en risk att rasism och hatretorik får ökad spridning och normaliseras. Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) presenterade under 2022 en undersökning om hur etniska minoriteter beskrivs i svenska diskussionsforum på den digitala plattformen Reddit. Bland de inlägg där etniska minoriteter nämndes och som publicerades på Reddit från januari till juli 2022 innehöll 19 procent negativa attitydyttringar mot minoriteter.²¹⁹

I sin undersökning visade FOI att muslimer och andra personer med ursprung i Mellanöstern och Nordafrika är särskilt utsatta för negativa attityder på Reddit, vilket delvis kan kopplas till rapporteringen om de så kallade påskupploppen i april 2022. FOI lyfte även fram svårigheterna med att bekämpa spridningen av rasism på sociala plattformar som ägs av privata företag och som inte har samma skyldigheter som stater att säkerställa mänskliga rättigheter. Algoritmerna för att identifiera och ta bort rasistiska inlägg är än så länge inte tillräckligt utvecklade. Dessutom ställs företagen bakom sociala plattformar inför svårigheten att dra gränser kring vad som är att klassa som rasistiska inlägg och inte.²²⁰

218 Länsstyrelserna, *Bevakning av grundläggande betaltjänster 2021*, 25 november 2021. För relevant internationell lagstiftning, se bland annat ICESCR, artikel 6.2.

219 Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI), *En studie i fördom - Om rasistiska stereotyper i digitala miljöer*, 2 november 2022.

220 Ibid. Se även Malmö stad, *Trygg och säker digital stad*, 12 oktober 2022.

Under 2022 rapporterade Säkerhetspolisen (Säpo) hur utvecklingen av cyberespionage och cyberattacker har förändrats från att tidigare i första hand inriktats mot industrispionage, till att nu kretsas kring en politisk agenda. Inte sällan är det enskilda personer som lever i Sverige som blir måltavlor för övervakning, hot och direkt våld i syfte att förhindra politisk opinionsbildning och opposition. Enligt Säpo bedriver bland annat Ryssland, Kina och Iran omfattande underrättelseinhämtning och påverkansförsök mot grupper och individer i diasporan i Sverige. Chefen vid Säpos avdelning för kontraspionage uttalade i maj 2022 att ”främmande makt lägger avsevärda resurser för att få individer i Sverige att idka självzensur. När personer som bor i Sverige utsätts för hot, påtryckningar och i värsta fall rena angrepp för att hindras att använda sin lagstadgade yttrandefrihet, är det inte bara ett hot mot enskilda personer, utan ytterst är det ett hot mot Sveriges demokrati och vår territoriella suveränitet.”²²¹

Digitalisering och rätten till personlig integritet

Ny teknik samlar in stora mängder information om personers identitet, preferenser och beteenden, vilket skapar risker för rätten till privatliv och rätten till skydd för personuppgifter. Ett aktuellt exempel är den bristande efterlevnaden av den europeiska dataskyddsförordningen (GDPR) i Sverige. Förordningen skyddar bland annat personers rätt att få information om hur personuppgifter används, att få felaktiga uppgifter ändrade och få vissa uppgifter raderade. GDPR gäller datahanteringen hos både offentliga institutioner och ett företag.

Under 2022 rapporterade Integritetsskyddsmyndigheten (IMY) att man året dessförinnan fått in 2620 klagomål från enskilda. Majoriteten av klagomålen handlade om fall där personer försökt utkräva rättigheter utan framgång eller där verksamheter hanterat känsliga personuppgifter på ett riskfyllt sätt.²²² IMY:s analys visar också att hälften av alla invånare i Sverige har begränsad kännedom om de rättigheter som skyddas av dataskyddsförordningen. Även om det är många som är oroliga för de integritetsrisker som den tekniska utvecklingen medför är det få som vidtar aktiva åtgärder för att skydda sin personliga integritet på nätet.²²³

221 Säkerhetspolisens årsbok, *Säkerhetspolisen 2021*, maj 2022, s. 14.

222 Integritetsskyddsmyndigheten, *Klagomål till IMY – den nationella bilden 2021*, 9 juni 2022.

223 Integritetsskyddsmyndigheten, *Digital integritet 2022: En rapport om den svenska befolkningen och personlig integritet i digital miljö*, 29 november 2022.

Den 20 november 2022 trädde EU-förordningen om digitala tjänster (nr 2022/2065) i kraft. Förordningen medför en rad skyldigheter för internetbaserade förmedlingstjänster. Förordningen har potential att stärka skyddet för mänskliga rättigheter online. Regelverket innehåller bland annat ökade krav på öppenhet och ansvar för internetplattformar. Samtidigt efterfrågade bland andra Human Rights Watch ett starkare skydd mot företags övervakning och profilering av människor.²²⁴

Hemliga tvångsmedel

Hemliga tvångsmedel är ingripande åtgärder mot den enskilde som kan användas av brottsbekämpande myndigheter som Polismyndigheten, Säkerhetspolisen (Säpo) och Ekobrottsmyndigheten. Bland dem finns rumsavlyssning, avlyssning och övervakning av elektronisk kommunikation, kameraövervakning och dataavläsning.

Användningen av hemliga tvångsmedel är en inskränkning i rätten till skydd från det allmänna mot intrång i den personliga integriteten enligt 2 kap. 6 § regeringsformen. Likaså utgör användandet av hemliga tvångsmedel ett intrång i rätten till skydd för privat- och familjeliv som den kommer till uttryck i internationella konventioner, till exempel i artikel 8 i Europakonventionen. Rätten till skydd för privat- och familjeliv är emellertid inte absolut utan kan begränsas under vissa förutsättningar. En begränsning får dock aldrig gå utöver vad som är nödvändigt för att uppnå ett godtagbart syfte. Sådana syften kan vara hänsyn till den nationella säkerheten, för att förebygga brott eller för att skydda andra personers fri- och rättigheter.²²⁵

Den tekniska utvecklingen har en stor betydelse för både utvecklingen och användningen av hemliga tvångsmedel. Införandet av möjligheten till hemlig dataavläsning har exempelvis motiverats med att andra tvångsmedel (till exempel telefonavlyssning) har förlorat i effektivitet på grund av den ökade användningen av bland annat kryptering och anonymisering i kriminella kretsar.²²⁶ Enligt Åklagarmyndigheten innebär nya tekniska metoder för avlyssning bland annat att riskerna för tredje man kan minimeras.²²⁷

224 Human Rights Watch, "EU: Put Fundamental Rights at Top of Digital Regulation", 7 januari 2022.

225 Europakonventionen, artikel 8.

226 Prop. 2019/20:64, s. 69–72.

227 Åklagarmyndigheten, Framställning om ändringar i lagstiftningen om hemliga tvångsmedel i 27 kap. rättegångsbalken, 28 oktober 2019.

Hemliga tvångsmedel används framför allt i förundersökning och riktas som huvudregel mot en person som är skäligen misstänkt för brott. Det finns även viss möjlighet för Polismyndigheten och Säpo att använda dem i underrättsseverksamhet för att förhindra vissa allvarliga brott, som sabotage, spioneri och terroristbrott.²²⁸ Som huvudregel får hemliga tvångsmedel först användas efter att en domstol gett tillstånd till det på begäran av en åklagare. I den processen bevakas den enskildes rätt och integritet av ett offentligt ombud. Enligt den svenska lagstiftningen ska användningen av de hemliga tvångsmedlen vara ändamålsenlig, svara mot ett tydligt behov och vara proportionerlig.

Behovet av hemliga tvångsmedel kommer ofta upp i diskussioner och debatter om åtgärder mot organiserad brottslighet och gängkriminalitet. Användningen av hemliga tvångsmedel har ökat stadigt under lång tid, men minskade en del under 2021. Det vanligaste hemliga tvångsmedlet är hemlig övervakning av elektronisk kommunikation. År 2021 omfattades 3 310 individer av 12 989 tillstånd till sådan övervakning. Det är mycket ovanligt att domstolarna nekar en åklagare att få använda hemliga tvångsmedel. Till exempel avslogs färre än en procent av åklagares begäranden om tillstånd till hemlig övervakning av elektronisk kommunikation under 2021. Domstolarna fastställer även så gott som alltid de interimistiska (tillfälliga) beslut om hemliga tvångsmedel som åklagare kan fatta i brådskande fall.²²⁹

I maj överlämnades betänkandet Utökad användning av hemliga tvångsmedel (SOU 2022:19). Där föreslogs att det ska bli möjligt att använda hemliga tvångsmedel i fler situationer än i dag. Flera av förslagen i betänkandet ifrågasattes av remissinstanserna, bland annat för att de skulle kunna innebära ökade risker för den personliga integriteten.²³⁰ Institutet för mänskliga rättigheter ansåg bland annat att underlaget var otillräckligt för att ta ställning till om de föreslagna inskränkningarna i den personliga integriteten och rätten till privat- och familjeliv var nödvändiga och proportionerliga (för en sammanfattning se kapitel 2).

228 1 § första stycket lagen (2007:979) om åtgärder för att förhindra vissa särskilt allvarliga brott (preventivlagen).

229 Regeringens skrivelse 2022/23:30.

230 Se, exempelvis, Integritetsskyddsmyndigheten, Yttrande över utökade möjligheter att använda hemliga tvångsmedel (SOU 2022:19), dnr IMY-2022-2830, 9 februari 2022; Sveriges advokatsamfund, Utökade möjligheter att använda hemliga tvångsmedel R-2022/1035, 14 september 2022.

Flera andra offentliga utredningar har under året arbetat med frågor om utökning av hemliga tvångsmedel. I oktober 2022 presenterades förslag som går ut på att göra det möjligt att använda hemliga tvångsmedel för att förebygga brott.²³¹ Institutet för mänskliga rättigheter uttryckte i sitt remissvar oro för att den höga lagstiftningstakten på området innebär att ett redan komplext och svårtillgängligt regelverk riskerar att bli än mer otydligt och svårt att överblicka. Detta kan påverka möjligheten till en förutsebar rättstillämpning. Enligt institutet är det av yttersta vikt att nya regler om ökad övervakning genom hemliga tvångsmedel är nödvändiga, rättsäkra och står i proportion till de ingrepp i människors friheter de innebär.²³²

231 SOU 2022:52.

232 Advokatsamfundet generalsekreterare har uttryckt en liknande uppfattning och bland annat förordat inrättandet av ett expertråd som skulle höja kvaliteten i lagstiftningsprocessen för förslag som skulle inkräkta på den personliga integriteten. Se, exempelvis, Mia Edwall Insulander, ”Låt expertråd granska nya lagar om avlyssning”, *Dagens Nyheter*, 11 januari 2022.

Rättspraxis och lagändringar

I detta avsnitt beskrivs ett urval avgöranden i svenska och internationella instanser där frågor om mänskliga rättigheter i Sverige behandlats under 2022. Därefter beskrivs en del lagändringar som kan ha betydelse för skyddet av de mänskliga rättigheterna på lång och kort sikt.

Viktiga avgöranden från nationella instanser

Yttrandefrihet och religionsfrihet

I två avgöranden i december 2022 fann Högsta förvaltningsdomstolen (HFD) att kommunala förbud mot bärande av slöja i skolan inte hade stöd i lag. Det ena målet gällde ett beslut av kommunfullmäktige i Skurup år 2019 om att huvudduk, burka, niqab och liknande klädesplagg inte skulle vara tillåtna i kommunens förskolor och grundskolor. Det andra gällde ett beslut av kommunstyrelsen i Staffanstorp om att huvudduk inte skulle vara tillåten i kommunens verksamheter för barn i förskola och grundskola till sjätte klass.²³³

Båda målen utgjorde så kallade laglighetsprövningar där HFD prövade om besluten stred mot lag eller annan författning och därför skulle upphävas enligt kommunallagen.²³⁴ HFD fann att förbud mot bärandet av klädesplagg som ger uttryck för religionstillhörighet har sådana faktiska effekter för enskilda att det omfattas av skyddet för yttrandefriheten i regeringsformen.²³⁵ Beslut om begränsningar måste därför ha stöd i lag för att vara tillåtna.²³⁶ Även om skollagen innehåller en bestämmelse om att skolor med en offentlig huvudman ska vara icke-konfessionell, utgör den bestämmelsen inget lagstöd för att begränsa yttrandefriheten på det sätt som gjorts.²³⁷

Laglighetsprövningar av barnkonventionen

I april 2022 kom två domar från Kammarrätten i Stockholm som handlade om klagomål på kommunala beslut om organisation av skolverksamhet.²³⁸ Enskilda

233 HFD 2022 ref. 51 I och II, 8 december 2022.

234 13 kap. 8 § första stycket 4 kommunallagen (2017:725).

235 2 kap. 1 första stycket 1 regeringsformen.

236 2 kap. 20 § och 25 § regeringsformen.

237 1 kap. 6 § skollagen (2010:800).

238 Kammarrätten i Stockholm, 5211-21 och 5626-21, 7 april 2022.

hade bland annat hävdat att kommunerna inte levt upp till skyldigheten att beakta barnets bästa enligt barnkonventionens artikel 3.1. Besluten skulle därför upphävas.²³⁹

En av rättsfrågorna som domstolen avgjorde handlade om vilken betydelse barnkonventionens bestämmelser har i en sådan här laglighetsprövning. Kammarrätten pekade på att bestämmelsen om barnets bästa i artikel 3.1 har ansetts vara direkt tillämplig i praxis, och att ett kommunalt beslut som strider mot bestämmelsen således kan upphävas.²⁴⁰

Frihet från godtyckliga frihetsberövanden

HFD avgjorde i mars 2022 ett principiellt viktigt mål som rör vem som kan frihetsberövas med stöd av lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). Enligt Europakonventionen har var och en rätt till frihet och personlig säkerhet. Frihetsberövanden får endast ske i vissa angivna situationer.²⁴¹ Det är exempelvis möjligt att frihetsberöva en ”underårig” för att ”undergå skyddsuffostran eller för att ställas inför behörig rättslig myndighet”.²⁴² I Sverige kan en ung person frihetsberövas med stöd av LVU om den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom ett socialt nedbrytande beteende. I lagen anges att om den unge är över 18 år krävs att LVU-vården är lämpligare än annan vård.²⁴³ En 18-åring som frihetsberövats med stöd av LVU överklagade beslutet och menade att han inte kunde ses som underårig enligt bestämmelsen i Europakonventionen. Det fanns då ingen grund att tvångsvårda honom på ett av Statens institutionsstyrelses (SiS) särskilda ungdomshem. En oenig HFD uttalade att lagstiftaren får anses ha ett visst utrymme att tillämpa en annan åldersgräns än den som vanligen används för att avgränsa barn från vuxna. Regleringen i LVU leder därför inte till godtyckliga frihetsberövanden i strid med Europakonventionen.²⁴⁴

Frågan om vilka frihetsberövanden som är tillåtna enligt Europakonventionen kom även upp i ett mål vid Migrationsöverdomstolen (MiÖD), den

239 13 kap. 8 § första stycket 4 kommunallagen (2017:725).

240 Kammarrätten hänvisade till NJA 2020 s. 761 och NJA 2021 s. 1065.

241 Europakonventionen, artikel 5.

242 Europakonventionen, artikel 5.1 d.

243 1 § 3 st. LVU st läst tillsammans med 3 § LVU.

244 HFD 2022 ref 11. HFD:s ordförande var inte enig med majoriteten utan uttalade att begreppet underårig i artikel 5.1 (d) i Europakonventionen inte kan tolkas som att det omfattar unga personer som är myndiga, det vill säga över 18 år.

högsta instansen för prövning av frågor kring förvar av utlänningar. Enligt Europakonventionen får till exempel frihetsberövande ske för att förhindra obehörig inresa i ett land eller i syfte att utvisa eller avvisa en person.²⁴⁵ I oktober 2022 avgjorde MiÖD ett ärende som rörde hur länge ett förvarstaggande kan pågå. Ärendet gällde en man som hade överklagat ett beslut att hålla honom i förvar. Efter att ha dömts till fängelse och utvisning på grund av brott hade han varit förvarstagen i tre år och nio månader efter avtjänat straff. Enligt mannen var detta en orimligt lång tid och det var utsiktslöst att verkställa utvisningen. Förvarstagandet stod därför inte i rimlig proportion till rättighetsinskränkningen som frihetsberövandet medförde. MiÖD uttalade att det långa frihetsberövandet skulle ses i ljuset av att det rörde en utlänning som begått allvarliga och upprepade brott med risk för återfall. Han hade också systematiskt vägrat att medverka till att utvisningsbeslutet verkställdes. Åtgärden var därför inte oproportionerlig i förhållande till syftet med förvaret. Det fanns därför synnerliga skäl för fortsatt förvar.²⁴⁶

Rätten till liv

I mars 2022 beviljade Justitiekanslern (JK) skadestånd till en familj i ett ärende som gällde om den svenska staten kränkt rätten till liv enligt artikel 2 i Europakonventionen.²⁴⁷ Bakgrunden till beslutet var en händelse år 2014 då en man avled efter ett polisingripande på ett sjukhus i Västerås där han vårdades inom ramen för psykiatrisk tvångsvård. Flera förundersökningar om brott inleddes med anledning av händelsen, men ledde aldrig till åtal. JK konstaterade att det funnits brister i förundersökningarna. Exempelvis hade en del utredningsinsatser, som förhör, dröjt. JK noterade också att de inblandade poliserna avrapporterat händelsen genom att skriva promemior, något som den så kallade Osmo Vallo-utredningen uttalat inte borde få ske när någon skadas allvarligt eller avlider i samband med ett polisingripande.²⁴⁸

JK lyfte fram Europadomstolens praxisuttalanden om att staten har positiva skyldigheter i fall av det här slaget. En av dessa är att en utredning efter dödsfall vid polisingripanden ska hålla en viss standard. Den ska dels kunna visa på orsaken till och omständigheterna kring den dödliga utgången, dels kunna redo-

245 Artikel 5.1 (f) Europakonventionen.

246 MIG 2022:8, 10 oktober 2022.

247 JK:s dnr. 2020/5729.

248 SOU 2002:37.

göra för om våldsanvändningen var befogad. Staten har också en skyldighet att identifiera och ställa ansvariga till svars. Alla rimliga åtgärder, som vittnesförhör och obduktion, ska därför vidtas för att säkra bevisning. Sammantaget ansåg JK att bristerna i utredningen var av ett sådant slag, och av sådan omfattning, att staten hade gjort sig skyldig till en överträdelse av artikel 2 i Europakonventionen om rätten till liv. Mannens föräldrar och två syskon tilldelades 30 000 kr var i skadestånd.

Förbud mot tortyr och annan omänsklig och förnedrande behandling

Svea hovrätt beslutade den 1 september 2022 att avvisa viss bevisning i ett brottmål med anledning att den inhämtats i strid med förbudet mot omänsklig och förnedrande behandling enligt artikel 3 i Europakonventionen. I beslutet redogjordes för hur två poliser hållit ett slags samtal eller förhör med en man som var allvarligt skottskadad i huvudet. Samtalet varade en halvtimme i väntan på ambulans och under tiden ambulanspersonal gjorde mannen redo för transport. Enligt beslutet ska situationen ha varit mycket pressande. Bland annat belystes mannens ansikte med ett starkt lampsken och han hade stark ångest. Samtalet fortsatte även efter det att mannen lämnat information som gjorde att han själv kunde misstänkas för ett mycket allvarligt brott. Mannen informerades inte heller om sina rättigheter som misstänkt. Enligt hovrätten var det uppenbart att de två poliserna saknat uppsåt att behandla mannen illa, men att deras bemötande av honom varit ägnat att kränka hans mänskliga värdighet. Hovrätten ansåg därför att agerandet utgjorde såväl omänsklig som förnedrande behandling i strid med Europakonventionen.²⁴⁹

Hovrätten anför att det enligt Europadomstolens praxis kan vara legitimt att lägga fram en utredning för en domstol som inte anskaffats i enlighet med konventionens bestämmelser, dock endast så länge bevisningen inte står i strid med artikel 3-förbudet.²⁵⁰ Hovrätten framhöll vidare att HD uttalat att om en utredning anskaffats på ett sätt som strider mot artikel 3 kan dess användning leda till att hela rättegången anses vara orättvis.²⁵¹

Prövning av folkrättsbrott

Under året har några domar fallit där personer dömts för folkrättsbrott. I

249 Svea hovrätt, B 7505-22, aktrbilaga 143.

250 Europadomstolen, Jalloh mot Tyskland (stor sammansättning), no. 54810/00, 11 juli 2007.

251 NJA 2011 s. 638 p. 21.

februari 2022 dömdes en kvinna till sex års fängelse för grovt folkrättsbrott och grov krigsförbrytelse. Hon hade fört med sin son i högstadieåldern till Syrien under pågående inbördeskrig. Där rekryterades han av Islamiska staten (IS) och användes som barnsoldat. Stockholms tingsrätten konstaterade bland annat att dessa brott också kan begås genom underlåtenhet, och att mammans underlåtenhet att hindra sonen från att lämna hemmet för att utföra sina uppgifter som barnsoldat var straffbar.²⁵²

I juli 2022 dömdes en iransk medborgare till livstids fängelse i Stockholms tingsrätt för grovt folkrättsbrott och mord för att ha deltagit i avrättningar av ett mycket stort antal politiska fångar i Iran 1988.²⁵³

Högsta domstolen (HD) fattade i november 2022 ett beslut om möjligheterna att pröva ett åtal för grova internationella brott i Sverige.²⁵⁴ Målet gällde en schweizisk medborgare som åtalats för medhjälp till grovt folkrättsbrott i Sudan,²⁵⁵ ett brott som omfattas av bestämmelsen om universell jurisdiktion i brottsbalken.²⁵⁶ Åtalet rör gärningar som han påstås ha begått i sin roll som företrädare för bolag i den svenska koncernen Lundin Oil, ensam eller tillsammans och i samförstånd med en svensk medborgare. Enligt HD var anknytningen till Sverige tillräcklig för att det ska föreligga ett berättigat svenskt rättskipningsintresse, och svensk domstol är därmed behörig att pröva åtalet. HD uttalade vidare att de påstådda gärningarna har begåtts i en icke-internationell väpnad konflikt inte föranledde någon annan bedömning. Att mannen inte befann sig i Sverige utgör inte heller något hinder mot svensk domsrätt.

Sverige i Europadomstolen

Under 2022 meddelade Europadomstolen domar i några mål som gällde Sverige.

Det första klagomålet, *Thörn mot Sverige*, gällde en man som dömts för ringa narkotikabrott efter att ha framställt cannabis för personligt bruk av medicinska

252 Stockholms tingsrätt, B 20218-20, 4 mars 2022.

253 Stockholms tingsrätt, B 15255-19, 14 juli 2022.

254 Högsta domstolen, "Universalitetsprincipen", Ö 1314-22, 10 november 2022.

255 22 kap. 6 § brottsbalken i dess lydelse före den 1 juli 2009 samt 23 kap. 4 § brottsbalken.

256 2 kap. 3 § brottsbalken.

skäl.²⁵⁷ Han menade att detta hade lett till att hans rätt till privat- och familjeliv enligt Europakonventionens artikel 8 hade kränkts.²⁵⁸ Europadomstolen fann att hans rättigheter inte kränkts, eftersom staten har ett omfattande handlingsutrymme vid avvägningar mellan den enskildes intresse av smärtlindring mot det allmänna intresset att kontrollera narkotika och läkemedel. Europadomstolen noterade också att Högsta domstolen faktiskt hade tagit hänsyn till mannens intressen i brottsrubricering, straffvärdering och straffmätning.²⁵⁹

Det andra målet, *MT m.fl. mot Sverige*, handlade om en ensamkommande syrisk pojke vars familj inte fått flytta till honom i Sverige på grund av ett tillfälligt stopp av möjligheterna till familjeåterförening. Stoppet varade mellan juli 2016 och juli 2019 och berörde så kallade alternativt skyddsbehövande personer som meddelats tillfälliga uppehållstillstånd. Europadomstolen menade att Sverige hade gjort en korrekt avvägning mellan samhällets behov och familjens intressen och att det inte förelåg en kränkning av Europakonventionens artikel 8. Enligt domstolen fanns det även sakliga skäl för att behandla familjen annorlunda än om de hade erkänts som flyktingar. Det höga antalet flyktingar som Sverige tagit emot utgjorde en ansträngning för staten och åtgärden var därför inte oproportionerlig.²⁶⁰

I ett tredje mål, *Roengkasettakorn Eriksson mot Sweden*, fann domstolen att Sverige inte hade gjort sig skyldig till kränkning av Europakonventionens artikel 8 om rätten till privat- och familjeliv. Målet gällde överflyttning av vårdnad till familjehemsföräldrar. Europadomstolen fann att myndigheterna i det här fallet haft skäl för att komma till slutsatsen att låta ett barn fortsätta bo med i sin nya familj var nödvändigt vid en bedömning som skulle ta tillräcklig hänsyn till barnets bästa.²⁶¹

I september 2022 begärde Sverige att få intervensera (delta) i ett mellanstatligt mål vid Europadomstolen mellan Ukraina och Ryssland om grova brott mot de

257 Europadomstolen, *Thörn mot Sverige*, no. 24547/18, 1 september 2022.

258 Artikel 8 Europakonventionen.

259 NJA 2017 s. 872.

260 Europadomstolen, *MT m.fl. mot Sverige*, no. 22105/18, 20 oktober 2022. En av domarna uttalade i en skiljaktig mening att domstolens majoritet inte tagit tillräcklig hänsyn till tidigare praxis från Europadomstolen i stor sammansättning, däribland avgörandena *M.A. mot Danmark*, no. 6697/18, 9 juli 2021, om artikel 8, och *Biao mot Danmark*, no. 38590/10, 24 maj 2016, om artikel 14 och förbud mot diskriminering.

261 *Roengkasettakorn Eriksson mot Sverige*, no. 21574/16, 19 maj 2022

mänskliga rättigheterna.²⁶² Enligt ett uttalande från dåvarande utrikesministern skulle Sverige lägga fram ståndpunkter i linje med Ukrainas, det vill säga att folkrätten respekteras, att ansvar för aggressionshandlingar utkrävs och att uppgifter om krigsförbrytelser utreds.²⁶³ Sverige intervenerade samtidigt i ett mål i Internationella domstolen om folkmordsanklagelser mot Ryssland.²⁶⁴

FN-uttalanden om Sveriges åtaganden på området mänskliga rättigheter

Under 2022 har FN:s granskningskommittéer inte meddelat några generella slutsatser om hur Sverige efterlever de FN-konventioner om de mänskliga rättigheterna som Sverige anslutit sig till. Det är dock möjligt för enskilda att i en del fall vända sig till kommittéerna om de upplever att deras rättigheter enligt konventionen kränkts, vilket kan resultera i slutsatser om att Sverige överträtt sina internationella åtaganden. Det finns även andra granskningsmekanismer till FN:s råd om mänskliga rättigheter (MR-rådet) som genomfört olika granskningar av Sverige, som till exempel EMLER (se även det tidigare avsnittet om jämlikhetsdata). I detta avsnitt redogörs kort för några fall om Sveriges människorättsåtaganden som institutet bedömer vara av särskilt intresse.

I januari 2022 publicerade FN:s kommitté mot tortyr ett beslut om Sverige. Beslutet gällde om utvisningen till Afghanistan av en man som konverterat till kristendom skulle strida mot rätten, enligt artikel 3 i tortyrkonventionen (CAT), att inte skickas till ett land där han riskerar att utsättas för tortyr eller grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning. Kommittén uttalade bland annat att svenska migrationsmyndigheter hade misslyckats med sin skyldighet att göra en individuell bedömning av den personliga och verkliga risk som mannen skulle möta i Afghanistan.²⁶⁵ Mannen beviljades uppehållstillstånd av Migrationsverket i september 2022.²⁶⁶

262 Europadomstolen, Ukraina mot Ryssland (X), no. 11055/22.

263 Utrikesdepartementet, "Sverige deltar i två domstolsmål om kriget i Ukraina", 9 september 2022, <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2022/09/sverige-deltar-i-tva-domstolsmal-om-kriget-i-ukraina/>, hämtad den 12 september 2022.

264 Internationella domstolen, Declaration of intervention of the Government of Sweden in the case of Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraina mot Ryssland), 9 september, 2022.

265 FN:s tortyrkommitté (CAT-kommittén), Decision adopted by the Committee under article 22 of the Convention, concerning communication No. 918/2019, 20 januari 2022, UN Doc. CAT/C/72/D/918/2019 (2022).

266 "FN stoppade Abolfazls utvisning – nu får han stanna i Sverige", *Sveriges television*, 19 september 2022.

FN:s kommitté för mänskliga rättigheter uttalade i mars 2022 att en utvisning av en familj till Albanien skulle innebära en överträdelse av förbudet mot tortyr och annan grym, omänsklig och förnedrande behandling enligt artikel 7 i konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter (ICCPR). Familjen menade bland annat att de riskerade kränkningar av kriminella som staten inte förmådde skydda dem ifrån. Kommittén noterade att även om svenska myndigheter hittat motsägelser i asylansökan befriade det inte dem från att vidta andra rimliga åtgärder för att klargöra om det förelåg en risk vid återvändande eller inte. Utifrån omständigheterna i det enskilda fallet samt den information och bevisning som kommittén haft tillgång till, fann kommittén att bedömningen av asylansökan varit godtycklig. Ett återsändande till Albanien skulle därför utgöra en kränkning av konventionens tortyrförbud.²⁶⁷

I december 2022 meddelade FN:s kommitté för mänskliga rättigheter ett beslut om att Sverige skulle göra sig skyldigt till kränkningar av rätten till liv enligt artikel 6 i ICCPR och rätten till frihet från tortyr och annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning i artikel 7 i ICCPR om en burundisk man skulle skickas tillbaka till hemlandet. Mannen hävdade att han vid ett återvändande skulle riskera att dödas, torteras, fängslas eller bli utsatt för ett försvinnande, bland annat eftersom han avslöjat allvarliga övergrepp för människorättsorganisationer och journalister. Kommittén ansåg att det gjorts en felaktig bedömning av risken som mannen skulle utsättas för i Burundi, med tanke på att han både utsatts för hot och var efterlyst.²⁶⁸

FN:s arbetsgrupp mot godtyckliga frihetsberövanden, en expertgrupp under FN:s råd för mänskliga rättigheter (MR-rådet), publicerade ett utlåtande i maj 2022 där den uttalade att en man från Afghanistan varit godtyckligt frihetsberövad i Sverige. Mannen hade varit förvarstagen i 23 månader efter att ha fått avslag på sin asylansökan och dömts till utvisning på grund av brott. Arbetsgruppen uttalade att frihetsberövandet stod i strid med bland annat mannens processuella rättigheter enligt artiklarna 13 och 14 i ICCPR och diskrimineringsförbudet i artiklarna 2 och 26 i samma konvention.²⁶⁹

267 FN:s kommitté för mänskliga rättigheter, Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol, concerning communication No. 2632/2015, 22 september 2022, UN Doc. CCPR/C/134/D/2632/2015 (2022).

268 FN:s kommitté för mänskliga rättigheter, Decision adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol, concerning communication No. 3701/2020, 8 december 2022, UN Doc. CCPR/C/136/D/3706/2020 (2022).

269 FN:s arbetsgrupp mot godtyckliga frihetsberövanden, Opinions adopted at its ninety-third session, 19 maj 2022, UN Doc. A/HRC/WGAD/2022/26 (2022).

Under flera år har ett antal av FN:s särskilda rapportörer och arbetsgrupper under MR-rådet lyft frågor kring situationen för drygt 10 000 pojkar och män av olika nationaliteter som är frihetsberövade i fängelser och andra förvar i nordöstra Syrien. Enligt rapportörerna är frihetsberövandena godtyckliga, och förhållandena i dem inhumana. Ett antal av de frihetsberövade personerna är svenska medborgare. I en kommunikation till den svenska regeringen i februari 2022 uttalade FN-experterna att ett frivilligt återvändande till hemländerna är den enda folkrättsligt acceptabla lösningen på de människorättsliga, humanitära och säkerhetsmässiga problem som de utländska fångarna möter. Experterna bad bland annat Sverige att redogöra för vilka åtgärder som vidtagits för att skydda fångarnas rättigheter och för att föra tillbaka svenska medborgare till Sverige. I Sveriges svar från april 2022 angavs bland annat att utövandet av jurisdiktion är en förutsättning för att kunna hållas ansvarig enligt regelverken för mänskliga rättigheter, och att det saknades grund för att säga att Sverige har så kallad extraterritoriell jurisdiktion i nordöstra Syrien. Enligt brevet ska dock svenska barn föras till Sverige om och när det är möjligt. I brevet angavs dock att det saknades uppgifter om att svenska pojkar hölls i fängelse eller annat förvar i nordöstra Syrien.²⁷⁰

Vissa viktiga lagändringar

Från och med den 1 augusti 2022 ska en person kunna få skadestånd från staten eller en kommun om hen drabbats av en överträdelse av grundläggande fri- och rättigheter enligt regeringsformen, en av Sveriges grundlag.²⁷¹ Grundlagsskadestånd ska bara betalas i den utsträckning det är nödvändigt för att gottgöra överträdelsen. Det finns fall där enskilda tidigare tilldömts så kallat ideellt skadestånd för överträdelser av grundlagsskyddade fri- och rättigheter, men ändringen i skadeståndslagen har gjort reglerna tydligare och skyddet för den enskilde starkare.²⁷²

Under året som gått har även några bestämmelser i de svenska grundlagarna som rör grundläggande fri- och rättigheter beslutats. Förutsättningarna för

270 Utrikesdepartementet, UD2022/01541, 1 april 2022. Under hösten 2022 kom två principiellt viktiga avgöranden som handlar om Frankrike respektive Finlands MR-skyldigheter gentemot egna medborgare i Syrien. Se Europadomstolen i stor sammansättning, H.F. m. fl. mot Frankrike, no. 24384/19 och 4424/20, 14 september 2022 samt FN:s barnrättskommitté, Views adopted by the Committee under the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure, concerning communication No. 100/2019, 22 oktober 2022, UN Doc. CRC/C/91/D/100/2019 (2022).

271 3 kap 4 § 1 p skadeståndslagen ändrad genom SFS 2022:1368 (prop. 2021/22:229).

272 Högsta domstolen, Medborgarskapet I och II, NJA 2014 s. 323 och NJA 2018 s. 103.

sådan ändring är att riksdagen röstar för förslaget två gånger, och att det är ett val mellan omröstningarna. I november 2022 antog riksdagen slutligen några förslag som innebär förändring av grundlagarna från den 1 januari 2023.

En ändring i regeringsformen handlar om att göra det möjligt genom vanlig lag att begränsa föreningsfriheten för sammanslutningar som ägnar sig åt eller understöder terrorism.²⁷³

En mer uppmärksammas ändring rörde kriminalisering av så kallat utlandsspioneri som tryck- och yttrandefrihetsbrott. Ändringen i tryckfrihetsförordningen innebär begränsningar av friheten för var och en att publicera uppgifter i grundlagsskyddade medieformer samt av meddelarfriheten och anskaffarfriheten.²⁷⁴ Grundlagsändringen medför att den som sprider hemliga uppgifter om svenska försvarssamarbeten – till exempel freds- och säkerhetsbevarande insatser inom ramen för Nato, FN, Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa (OSSE) och EU – gör sig skyldig till utlandsspioneri, förutsatt att uppgiften allvarligt kan skada Sveriges mellanstatliga intressen och handlingen utförts i syfte gå en främmande makt eller motsvarande tillhanda. Straffet för brott av normalbeskrivningen är högst fyra år, medan grovt utlandsspioneri kan gå mellan två och åtta års fängelse.²⁷⁵ Om gärningsmannen saknar uppsåt att gå en främmande makt eller motsvarande tillhanda så ska gärningen snarare klassas som obehörig befattnings eller vårdslöshet med hemlig uppgift.²⁷⁶

Det finns ett undantag till straffbestämmelsen som syftar till att skydda gärningar som med hänsyn till syftet och andra omständigheter är försvarliga. Eftersom det inte är så lätt att förutse tolkningen av vad som kan anses försvarligt har det uttryckts att det finns en risk för att enskilda tar det säkra före det osäkra och därför kan komma att avstå från ett handlande som skulle kunna bedömas som straffbart.²⁷⁷

Det har också dragits paralleller till tidigare avslöjanden om militära övergrepp, som enligt kritikerna skulle bli straffbara om de genomfördes i sammanhang som Sverige deltar i efter att det nya brottet införts. Julian Assange och Anders

273 2 kap. 24 § 2 st. regeringsformen, se bet. 2021/22:KU13 och bet. 2022/23:KU4.

274 7 kap. 14 a § tryckfrihetsförordningen. Se prop. 2021/22:55 och bet. 2021/22:KU16 och bet. 2022/23:KU7.

275 19 kap. 6 a och 6 b §§ brottsbalken.

276 19 kap. 7-9 §§ brottsbalken.

277 Publicistklubben, Svenska Pen, m.fl., ”Låt inte Erdogan få styra svensk medierapportering”, *Dagens Nyheter*, 9 november 2022.

Kompass är två namn som nämnts i debatten.²⁷⁸ Under 2010-talet publicerade, respektive förmedlade de var för sig information om olika fall av övergrepp av trupper som ingick i olika freds- och säkerhetsbevarande militära samarbeten. Syftet var att peka på misstankar och initiera rättsutredningar om grova brott mot civilbefolkningen i länderna för respektive insats. I fallet Assange rörde informationen bland annat amerikanskledda drönarattacker i Afghanistan, som skördade åtskilliga civila människoliv, men som utan Assanges insatser förmodligen skulle förblivit okända för en bredare allmänhet. I Kompass fall gällde informationen franska FN-soldaters sexuella övergrepp mot minderåriga pojkar i Centralafrika, som han tagit del av i egenskap av chef för fältarbetet på FN:s kontor för mänskliga rättigheter och sedan valde att förmedla till franska rättsvårdande myndigheter.

278 Anders Kompass har själv uttalat sig kritiskt mot förslaget. Josefin Karlsson och John Granelund, "Anders Kompass rasar över förslag om visselblåsarlag", *Aftonbladet*, 15 november 2022.

Bilaga 1. Lag (2021:642) om Instituet för mänskliga rättigheter

Uppgifter

1 § Institutet för mänskliga rättigheter ska främja säkerställandet av de mänskliga rättigheterna i Sverige, med utgångspunkt i

1. regeringsformen, tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen,
2. den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna,
3. Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna, och
4. andra för Sverige folkrättsligt bindande förpliktelser inom området mänskliga rättigheter.

Institutet ska fullgöra de uppgifter som en oberoende nationell mekanism har enligt artikel 33.2 i konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning.

2 § Institutet ska särskilt

1. följa, undersöka och rapportera om hur de mänskliga rättigheterna respekteras och förverkligas,
2. lämna förslag till regeringen om de åtgärder som behövs för att säkerställa de mänskliga rättigheterna,
3. ha kontakter med internationella organisationer och även i övrigt delta i internationellt samarbete, och
4. främja utbildning, forskning, kompetensutveckling, information och ökad medvetenhet om de mänskliga rättigheterna.

Institutet får föreslå för regeringen att Sveriges folkrättsliga åtaganden utvidgas inom området mänskliga rättigheter.

Institutet ska inte pröva enskilda klagomål om kränkningar av de mänskliga rättigheterna.

3 § Institutet ska senast den 1 april varje år lämna en rapport till regeringen om sin verksamhet och sina iakttagelser av utvecklingen inom området mänskliga rättigheter under det närmast föregående kalenderåret.

4 § Institutet bestämmer självt inom ramen för sina uppgifter sin organisation och den närmare inriktningen av sitt arbete.

Ledning, anställningar och uppdrag

5 § Institutet leds av en styrelse.

6 § Direktören är myndighetschef och anställs för en tid om sex år. Anställningen ska utlysas och tillsättas efter ett ansökningsförfarande. Direktören ska ha erfarenhet av kvalificerat arbete inom området mänskliga rättigheter.

7 § Styrelsen består av direktören och sju andra ledamöter. De andra ledamöterna utses av regeringen för en tid om fem år. Styrelsen utser en ordförande och en vice ordförande bland de ledamöter som utses av regeringen.

Regeringen får entlediga en ledamot i förtid endast på ledamotens begäran eller om det finns synnerliga skäl. Om en ledamots uppdrag upphör i förtid utses en ny ledamot för återstoden av tiden.

8 § Inom styrelsen ska det finnas ledamöter med sakkunskap inom området mänskliga rättigheter och erfarenhet av kvalificerat arbete inom följande verksamhetsområden:

1. det civila samhället,
2. rättsväsendet och advokatverksamhet, och
3. forskningen och högskoleutbildningen.

För vart och ett av verksamhetsområdena ska det finnas två ledamöter som har erfarenhet från området.

Regeringen ska begära in förslag till ledamöter från

1. institutets råd,
2. Sveriges advokatsamfund, och
3. universiteten och högskolorna.

9 § Den som har varit ledamot av institutets styrelse eller anställd som direktör enligt 6 § får inte utses som styrelseledamot eller anställas som direktör tidigare än fem år efter det att uppdraget eller anställningen upphörde.

Rådgivande organ

10 § Vid institutet ska det finnas ett råd. Rådet ska ge råd och stöd genom att tillföra institutet kunskaper och erfarenheter från det civila samhällets och andra aktörers arbete med mänskliga rättigheter.

Rådet utses av styrelsen. Rådet ska ha en bred sammansättning och bestå av minst tio ledamöter. I rådet ska organisationer som företräder personer med funktionsnedsättning finnas representerade.

Uppgifter från myndigheter, kommuner och regioner

11 § Statliga förvaltningsmyndigheter, kommuner och regioner ska på institutets begäran lämna uppgifter om vilka åtgärder som har vidtagits i den egna verksamheten för att säkerställa de mänskliga rättigheterna.

Skyldigheten gäller inte för domstolsliknande nämnder eller sådana organ i förvaltningsmyndigheter som har domstolsliknande uppgifter.

Skyldigheten gäller inte heller för Justitiekanslern, Riksdagens ombudsmän eller Riksrevisionen. *Lag (2022:1053)*.

Övergångsbestämmelser

1. Denna lag träder i kraft den 1 oktober 2021 i fråga om 5, 7 och 8 §§ och i övrigt den 1 januari 2022.
2. Den första gången styrelseledamöter ska utses ska två ledamöter utses för en tid om tre år, två ledamöter för en tid om fyra år och tre ledamöter för en tid om fem år. De två styrelseledamöter som har erfarenhet av kvalificerat arbete inom det civila samhället ska utses för en tid om tre år.
3. Bestämmelsen i 8 § tredje stycket 1 tillämpas inte den första gången som styrelseledamöter ska utses.

Bilaga 2. Institutets ledning

Institutet leds av en styrelse. Hur styrelsen utses regleras i lagen (2021:642) om Institutet för mänskliga rättigheter. Styrelsen ska bestå av direktören och sju andra ledamöter. De andra ledamöterna utses av regeringen för en tid om fem år. Styrelsen utser en ordförande och en vice ordförande inom sig.

Inom styrelsen ska det finnas ledamöter med sakkunskap inom området mänskliga rättigheter och erfarenhet av kvalificerat arbete inom det civila samhället, rättsväsendet och advokatverksamhet samt forskningen och högskoleutbildningen. För vart och ett av verksamhetsområdena ska det finnas två ledamöter som har erfarenhet från området.

I styrelsen ingår följande personer:

Elisabeth Rynning, styrelsens ordförande

Elisabeth Rynning har som chefsjustitieombudsman (2016-2021) bl.a. haft i uppdrag att se till att enskildas grundläggande fri- och rättigheter inte kränks i den offentliga verksamheten samt förebygga omänsklig och förnedrande behandling av frihetsberövade. Hon var tidigare justitieråd i Högsta förvaltningsdomstolen och dessförinnan professor i medicinsk rätt, där hennes forskning var inriktad framför allt på patienters och försökspersoners rättigheter och rättsskydd. Elisabeth har bl.a. varit sakkunnig i Statens medicinsk-etiska råd, styrelseledamot i Nationellt centrum för Kvinnofrid och Myndigheten för vårdanalys samt ledamot av Pressens opinionsnämnd. Hon har deltagit i många internationella samarbeten, inom forskningen och med ombudsmannainstitutioner i andra länder. Sedan den 1 januari 2022 är Elisabeth gästprofessor i medicinsk rätt vid Uppsala universitet.

Negin Tagavi, styrelsens vice ordförande

Negin Tagavi är utbildad diplomat och jurist och arbetar idag som biträdande VD på Fryshuset. Innan hon gick diplomatprogrammet på UD arbetade hon på en affärsjuridisk advokatbyrå. Hon har varit posterad på ambassaden i Bagdad och svenska FN-representationen i New York. Negin har även tjänstgjort på UD:s enhet för mänskliga rättigheter och folkrätt vid utrikesdepartementet i Stockholm där hon bland annat drev och förhandlade svensk MR-politik i olika multilaterala forum. Negin lämnade UD och Regeringskansliet 2017 och har sedan dess varit verksam inom civilsamhället i olika befattningar.

Annika Jyrwall Åkerberg

Annika Jyrwall Åkerberg arbetar som Senior Legal Adviser för Civil Rights Defenders. Hennes arbetsområden täcker frågor som situationen på låsta institutioner, rätten till en rättvis rättegång och rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Annika har tidigare arbetat för Barnrättskommittén i Geneve, för FN:s tidigare specialrapportör för funktionshindersfrågor och har deltagit i framtagandet av funktionsrättskonventionen. I Sverige har hon varit ledamot i Stockholms råd för mänskliga rättigheter, examinerator för kurser vid Enskilda Högskolan Stockholm och jobbat för den svenska funktionsrättsrörelsen. Hon har även specialiserat sig på diskriminering av personer på grund av funktionsnedsättning och skrivit en bok i ämnet.

Leif Ljungholm

Leif Ljungholm är advokat och verksam vid Ljungholm & Boström Advokater AB i Lund. Han har tidigare varit delägare i några av de större affärsjuridiska advokatbyråerna i Sverige. Leif har och har haft flera uppdrag för Advokatsamfundet. Han har varit styrelseledamot och sedan ordförande för Advokatsamfundet. Han har vidare varit vice ordförande i Advokatsamfundets disciplinnämnd och även varit Samfundets representant i IBA:s (International Bar Association) Council. Han har arbetat med olika MR-frågor och varit styrelseledamot i Raul Wallenberg Institutet för mänskliga rättigheter, RWI, under 12 år. Han har vidare varit ledamot av Pressens Opinionsnämnd (i dag Mediernas Etiknämnd) och är sedan 1997 styrelseledamot i Emil Heijnes Stiftelse för rättsvetenskaplig forskning.

Niklas Martti

Niklas Martti är verksam som Head of Program på RFSL, med ansvar för ett regionalt program som syftar till att stärka hbtqi-organisering i Asien och Afrika. Niklas är även styrelseledamot i Svenska Tornedalingars Riksförbund – Tornionlaaksolaiset (STR-T) och deltar därigenom i olika nationella processer med fokus på antidiskriminering och rättigheter för nationella minoriteter i Sverige. Niklas har tidigare bland annat jobbat på Sida, MyRight, IOGT-NTO-rörelsens internationella arbete, och som människorättsobservatör i Palestina och Israel. Niklas är uppvuxen i Tornedalen och har utöver svenska även meänkieli och finska som modersmål.

Pål Wrangle

Pål Wrangle är professor i folkrätt vid Stockholms universitet, föreståndare för Stockholm Centre for International Law and Justice (scilj.se), medlem av Internationella skiljedomstolen och tidigare folkrättsrådgivare vid UD. Han har sedan mer än trettio år undervisat och forskat om folkrätt och mänskliga rättigheter i Sverige och internationellt och han har representerat Sverige i bl a FN, EU och Internationella brottmålsdomstolen.

Titti Mattsson

Titti Mattsson är professor i offentlig rätt vid Lunds universitet. Hennes forskning rör främst samhälleliga insatser och ingripanden inom socialtjänsten och hälso- och sjukvården med särskilt intresse för barn, äldre och personer med funktionsnedsättning. Hon koordinerar miljöerna Health Law Research Centre samt Rätt och utsatthet vid den juridiska fakulteten. Hennes mångåriga engagemang i sociala, rättsliga och etiska frågor utanför akademien återspeglas i olika uppdrag, såsom sakkunnig i Statens medicinetiska råd (Smer) och vice ordförande i Region Skånes etiska råd.

Fredrik Malmberg, Institutets direktör

Fredrik Malmberg arbetade tidigare som generaldirektör på Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM). Han var dessförinnan Barnombudsman under åtta år. Som generaldirektör på SPSM har Fredrik Malmberg bland annat engagerat sig i frågor om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. I uppdraget som Barnombudsman arbetade han brett med främjandet av många olika slags rättigheter för barn och ungdomar. Han har även suttit i styrelsen för EU:s myndighet för grundläggande rättigheter samt tidigare arbetat för Rädda Barnen i Sverige, Afrika och Asien.

